

COMMUNICATIONES
EX
BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

19

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, J. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT

A. PALLA

19

BUDAPEST, 1960

REDACTIO

BUDAPEST, II. TÖRÖK UTCA 12. HUNGARIA

A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné

Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 16,5 (A/5) ív — Példányszám: 600 — Azonossági szám: 479

60.11800 Egyetemi Nyomda, Budapest — F. v.: Janka Gyula igazgató

TARTALOM

Dr. Magyar-Kossa Gyula: Adatok Hatvani István életéhez	5
prof. dr. Kováts Ferenc: Jean Fernel hatása a gümőkór magyarországi irodalmára	13
Dr. Izsák Sámuel: Váradi Sámuel (1773-1857) Enyed város és Alsó-Fehér vármegye egykori orvosának élete és tevékenysége	39
Dr. Szőkefalvy Nagy Zoltán: Winterl Jakab, a pesti orvoskar első kémia tanára	87
Dr. Berndorfer Alfréd: A veseszületett rendellenesség pathogenesise történeti szemléletben. I. rész. A babonák	101
Kárpáti Endre: A magyarországi alkoholellenes küzdelem története ...	137

A d a t t á r

Javaslatok a pesti szegénygyermek-kórház átszervezésére (Dr. Varga Lajos)	227
Adatok id. Bókai János életrajzához (Dr. Varga Lajos)	237
Adatok Flór Ferenc életrajzához (Dr. Varga Lajos)	239
Adatok Högyes Endre életrajzához (Dr. Varga Lajos)	247

K ö n y v i s m e r t e t é s

J. Thorwald: A sebészek évszázada (Gondolat Kiadó Budapest, 1959) (Dr. Balogh János)	260
---	-----

ADATOK HATVANI ISTVÁN ÉLETEHEZ

Írta: DR. MAGYARY-KOSSA GYULA (Budapest)*

Hatvani Istvánra (1718–1786) a debreceni kollégiumban eltöltött idő alatt a legmélyebb hatást őszintén szeretett tanára: Maróthi György tette.

Ez a feltűnően szép, kiváló testi és szellemi képességekkel megáldott férfi adta az alapot mindahhoz, amivé később Hatvani lett. 1738–1744-ig a történet, mathézis és ékesszólás professzora volt a kollégiumban, reformjai a kollégiumot a kor színvonalára emelték. Debrecenbe Lipsceből hozatott légszivattyú gépet és egyéb fizikai eszközöket. Itt látta először Hatvani az érzékeket megkapó fizikai kísérleteket, itt ismerte és szerette meg a kísérletezést. Maróthi univerzális, alapos tudású, bámulatos felfogású tudós volt. 1715-ben, Debrecenben született, atyja is okos, eredeti egyéniségű ember volt, városi szenátor, később főbíró, aki sok gondot fordított fia neveletésére. A fiatal Maróthi Debrecenben járt iskolába, a kétéves filozófia elvégzése után 16 éves korában külföldre ment; Zürichben, Bázelen és Bernben tanult. Bázelen, Erasmus Rotterdamus városában nyerte el 1735-ben a pápi oklevelét. Jacob Cristoph Iselin híres teológiai előadásainak volt a hallgatója, de a két Bernoulli hatására matematikus is lett. (Amikor Hatvani Maróthit példázva Bázelbe ment, Iselin már halott volt. 1737-ben halt meg, de élt

* Nagynevű orvostörténésünk hagyatékában találta a család e még schol meg nem jelent adatközlést.

Daniel és Nicolaus Bernoulli, matematikus, fizikus és anatómus, és így lett Hatvani orvos és fizikus.)

Maróthi 1738-ban jött haza Debrecenbe; az egyetemes tudományokban jártas, zengzetes szónok, héber, hellén, latin, angol, francia, német, holland és olasz nyelveket folyékonyan beszélő 23 éves ifjút áprilisban, nagy solemnitással ültették tanári székébe a kollégiumban. 1744. október 16-án halt meg, a Péterfia utcai temetőbe temették.

Hatvani ebben az esztendőben (1744) az oratorium classisnak volt a publicus praeceptor, s mint legidősebb publicus praeceptor, egyúttal a főiskola seniora volt. Ebből is kitűnik, hogy ő volt Maróthinak a legtehetségesebb tanítványa. 1749-től 1753-ig classium inspector Hatvani – ez még Maróthi által felállított hivatal volt –, majd 1760-ig Bibliothecae Praefectus. Érdekes a főiskola számadásai között a következő bejegyzés: „1749. Hatvani István vett egy electrica Machinát Bécsben 14 forint 40 krajcárért.” A főiskolai pénztár ugyanis nem vett fizikai eszközöket s a szertárat csupán Hatvani István sajátkezü készítményei, és néhány ajándék gyarapította. 1781 végén a V. Deputatióknak azt jelentette: „a physicához tartozó instrumentumok majd mind elromlottak és a defectus miatt ezt a disciplinát, sőt másokat is tanítani nem lehet, mégsem vétetődött legkisebb Instrumentom is.”

*

*Hatvani István feljegyzései gyermekeinek születéséről
és haláláról*

1750. esztendőben die 14 – ta julii, megáldotta az Úr Isten házassági életünket egy férfi gyermekkel, aki született délben egy óra után egy fertálylyal. Ezt az első szülöttünket, a ki Bonaventura napján leve, az Szent Kereszttség által az Isten anyaszentegyházában béavattuk die 18-va julii, szombat napon. Megkeresztelte a nagy templomban Tiszt. Szódi Uram esperes úr. Keresztatyjai voltak Tiszt. Tatai Ferenc úr idevaló praedik, tekint. Forró István úr senátor, nemz. nádudvari József úr Emeritus

város fiskálissa, mindnyájan feleségükkel együtt. A kisdédnek neve, melyet a szt. keresztségben vett: Pál. Az Isten nevelje a maga dicsőségére, a mi örömünkre és más emberek hasznos szolgálatjára és az hazának is hasznára. Ámen.

Megholt 11 napi betegsége után, melyek alatt nátha huruttal küszködött és a petécs rajta ki nem üthetett. 15. dec. 3 óráig a convulsók bántották, 17-én pedig egy órától fogva reggeli ötig a nehéz nyavalya tartotta, ez megszűnt, és egy óra mulva lelkét Istennek adta reggeli 6 órakor. 18 dec. 2 órakor délután a Mestretutcai temetőben temettetett és Tiszt. Vetsei János úr felette prédikált ex loco Exod. 29, 29: „A te fiaid közül az első szülöttet nekem adjad, „Élt öt holnapokat és három napot.

*

Anno 1752, die 2-a januárii. Az Úr Isten a maga áldását mutatta házassági életünkben és egy leánygyermekkel bennünket megáldott s született reggeli 9 óra után egy fertállal midőn vásárnap az isteni tiszteleten volnának. Megkereszteltetett a nagy templomban Debreczenben T. Debreczeni János úr által és a sz. keresztségben vett neve Mária, kit is az Úr Isten éltessen a mi örömünkre. Keresztatyjai voltak Tiszt. Tatai Ferenc úr pred. Tek. Veresmarty János úr senátor, Tiszt. Körösi Mihály úr Debretzeni ispotálybeli pred. Nzts. Lévai József úr az hetvenek tanácsában. Mindnyájan feleségeikkkel. A keresztvízre tartotta tiszteletes Körösi Mihályné Szódi Mária asszonyom.

Die 8 spet. 1774 férjhez ment Tiszt. Paksi Kiss András uramhoz, ki akkor kölesdi prédikátor volt; innen Szovátra jött Áprilisben 1777.

Anno 1753. d. 2-a Septembris délutáni 3 óra előtt született egy leánykánk, ki is a nagy templomban T. Szódi István úr által megkereszteltetett és Juliána név adatott neki. Keresztatyjai és anyjai voltak T. Debretzeni János úr predikátor, Tek. Szeremlei József senátor, Nzts. Dömsödi Gergely úr, feleségestül mindnyájan. Az Úr Isten nevelje a maga neve dicsőségére, mások szolgálatjára.

A^o 1777 még áprilisbe Dr Milesz József uram megkérte: de

az Úr Isten nagy bánattal illetvén bennünket a kis Antal halála által: így nem elébb, hanem 18 novembr. adódott férjhez és 19. vitéződött Kecskemétre ahol a gymnásiumban professor volt és később debreczeni professor leve.

*

1755. megajándékozott az Úr Isten bennünket die 28 aprilis reggel 3 fertály lévén egy órára egy férfi gyermekkel, ez volt vasárnap éjszakáján hétfőre virradóra. D. 2-a Mai. Megkereszteltetett a kis templomban Tiszt. Debretzeni János úr által és vett nevet, ott mint tőlünk neveztetett Sámuelnak. Keresztatyjai voltak Tiszt. Maklári János úr pred. Tekint. Domokos Lajos notarius úr, Nemzetes Osváth János fiscális úr. A keresztvízre tartotta Tek. Kenessy Kata asszony – Domokos Lajosné asszonyom. Az Úr előtt legyen a gyermek és nevelje őtet s tartsa meg, éltesse. Amen.

Megjegyzem Hatvani Sámuel fiamrul, hogy d. 24. apr. Sz. György napján négyszer fogta az anyját a szülés, de fájdalmi elmúltak estvére és így várakozott pénteken, szombaton, vasárnap estvéli nyolczadfél óráig. Ekkor kezdett aztán igyekezni újonnan és megadta az Úr, de az anyja mikor meglett egy kevéssé elájult, Samunak pedig szemei be voltak dagadva, úgy hogy másnap is nehezen nyitotta ki a szeme héjjait. Die 2-a Mai Tiszt. Tatai Ferencz úr Ordinarius lévén a nagy templomban de keze fájdalma miatt nem szolgálhatván, el kellett vinni a kis templomba mivel pedig későn tudtam meg, az keresztatyáknak harangozás alatt adtam hírt, hogy a más templomba menjenek, úgy hogy Domokos Lajos úrt a nagy templombul hívták ki, mivel már akkor bément volt. A kis templomban nem vigyázzván a kántor, mindjárt a predikálás után reá kezdte az éneket, úgy hogy a keresztanyja míg egy vers éneklődött úgy tartotta juxta locum baptisterii. Megkereszteltetvén a gyermek, ismét úgy mondott még egy verset a kántor, és így ment véghez az isteni tisztelet. Az Úr Isten fordítsa el a gonoszt és legyen a gyermeknek oltalma.

Die 1-a jan. 1757. Maris, Julis, Samu mind hólyagos himlőben kínlódtak. Mariska elől, Samu azután, Julis pedig utoljára himlő-

zött, ki ki a másik után 3 vagy 4 nappal. De Sámuelen legtöbb volt és ő a legrosszabbul is volt, mint az hármok diáriumból megtetszik. E vala a nevezetes hogy Sámuel október elején is 1756-ban hólyagos himlős volt, úgy hogy valami 60 szem nagy himlő volt rajta és a szüretre sem mehetett miatta idején. D. 3-a Mai. Sámuel egész nap frissen volt, estve nem evett, vagy csak keveset. Éjszaka 12 óra tájban ökrendett, sokat hányt felyül de 2 óra után a hasa is megindult és virradatig ment, háromszor felette nagy hévsége volt. Ezért hozzám hozták 3 órakor. Így bántam véle 5 óráig, 8 órakor a nehéz nyavalya bántotta tíz feléig, tizenegy óra után is a felette való hőség miatt igen elerőtlenedett, 12 óra után egyig vagy kettőig nem is eszmélt, de 4 óra tájban vidám volt 6 $\frac{1}{2}$ órától 7-ig aludott. 2 órától fogva porocskával élt s mixturával a diarrhoea ellen.

Tanulását végezvén Debreczenben ki akartam küldeni Basileába, hogy ott medicinát tanuljon. 1773 juni 29 elküldöttem Bécsbe német szó kedvéért 3 hónapra, de ő a költséget elvesztegetvén, november végén a Preisznek magyar gyalog regimentébe cadetnak állott. Bécsből vitték deczemberben Lengyelország felé. Ideérkezett 1774. mense január. Itt volt azután Prenslau körül 1775-ig. Ekkor hazajött szeptembernek végén, visszament Eperjesre tülem. Innen Sárospatakra küldetett Verbungra, hol 1776 d-23 Mai forró betegségbe esett és pünkösd harmad napján viradóra 29-re meghött. Eltemettetett reformátusok temetőjébe, kinek parentáltak 3 professorok és az otthon lévő diákok s ifjak. Így múlt el az ő reménysége és az én várakozásom s reménységem is elenyészett. Requiescat in pace et habeat resurrectionem justorum. Amen.

Anno 1757 die-27 április. Megajándékozott az Úr Isten bennünket egy férfiú gyermekkel, szerdán reggel 6 óra előtt két fertállal circiter. D. 2-Mai megkereszteltetett a nagy templomban T. Debretzeni János uram által. A neve lett Jakab. Keresztatyjai és keresztanyjai voltak: Tek. Pandi János úr senator és felesége Pósalaki Anna asszony, Tek. Fráter István úr prédikátor, felesége Harangi Sára asszony, Nemzetes Mihályházi János úr, felesége Veresmarty J. asszony. Légyen kedves az Úr előtt a gyermek és szolgáljon ő clótte életének minden napjaiban, hogy lehessen az

anyaszentegyháznak teljességére, másoknak pedig szolgálatjára. Amen.

Megbetegedett Anno 1759 d-30 sept. d. u. az én szerelmes Jakabom. Gondoltam, talán csak a geleszták háborgatják, adtam geleszták ellen valót, mentis az hasacskája, de estve felé már látszott az himlő sűrűen az ábrázatján, d. 4 okt. már kiütött mindenün. Mivel a gyermek felette kövér volt s teljes, unguentummal kétszer kenték meg az hólyagok tüzéért, de délután a nyála kezdett futni, 7-én még jobban, tempore murationis megsűrűdvén a nyála, die 8 már ki nem köphette, így éjszaka 12 óra előtt mintegy másfél fertállal sok hánykodások között megfúlván, lelkét az Úrnak megadta. Nekem felejtethetlen bánatot hagyott ez az Úrnak sok drága ajándékaival megtetézett öreg gyermek. Eltemettük az ő bátyácskája mellé az Hatvan-utcai temetőben október 11. Halotti textusa volt Énekek V: 18 Et requiscat in pace resurrectio ejus cum anima iustorum. Amen.

*

Anno 1759. Az Úr Isten új áldását mutatta hozzánk és megáldott egy fiú gyermekkel, die 13 sept reggel 8 óra után egy fertállal. Az Isten anyaszentegyházába bevétellett a Szt. kereszttség által d. 19 sept. Megkereszteltetett Tiszt. Debretzeni János uram által, kinek neve Pál. Keresztatyjai és keresztanyjai voltak T. Doctor Buzinkai György uram és felesége, T. Professor Varjas János uram és felesége, N. Nánási György és felesége. A gyermek szolgáljon az Úrnak életének minden napjaiban, legyen a Krisztus igaz tanítványa, a közönséges társaságnak hasznára, szüleinek öröme, mindenekben az Úr Isten szt. nevének dicsőítésére. Amen.

*

Anno 1762. Az Úr Isten áldásából született egy leánykánk d. 12, julii reggel 11 órakor Megkereszteltetett d. 16. a kis templomban reggel. T. Debretzeni János uram által. Keresztatyjai és anyjai voltak: T. Szenátor Komáromi György uram feleségével. Esküdt Fazekas Mihály uram feleségével. Mihályfalvi István es-

küdt uram feleségével. A lánykának neve Klára, Adja Isten, hogy a Jézus vérének érdeme által megmosogatván, tiszta és szt. életet élhessen. Így légyen az Istennek kedves szolgáló leánya, az anyaszentegyháznak tiszta tagja, szüleinek és atyafiainak öröme. Amen.

Die 3. sept. 1766. Az én szerelmes és kedves szép leányom Klára megbetegedett, harmadnap előtt tetejétől fogva talpáig sőt nyelve is össze himlőződött. Viselte az Úrnak nehéz kezeit 16 napig, megmondhatatlan békességes tűréssel, szüntelen imádkozott. Az Istenhez kívánkozott, hogy kedves öcscsét Jakabot megláthassa. Megis hallgatta az Úr Isten, mert d. 18. sept. csendesen elaludott, másnap öcscsöcskéje mellé temettetett a Hatvanutcai temetőben, nagy tisztességgel. Predikállott felette T. Marosi uram ex Math. XIX : 14. Az Úr nyugossa meg ez szerelmes Klárát és sok szülőknék adjon ily drága, engedelmes, szelid, szerelmetes, szófogadó gyermeket és aki az Isten beszédét s magát is szerette. Maga pedig az Úr Jézus, aki az élet és feltámadás, ezen kis szolgálójának, aki őbenne hitt: adjon boldog és idvességes feltámadást. Amen. Írtam megkeseredett és bánatos szívvel, mint aki magam is ily szerelmes gyermekemtől való megválásomon igen nehezen megbetegedtem ésé három hónapokig keservesen sínlődtem. Legyen az Úr akaratja. Áldott az ő neve mindenkben. Amen.

Anno 1764. Megáldott ő szt. felsége bennünket egy fiú gyermekkel d. 19. aug. délben 11 óra előtt három fertálllyal. Megkereszteltetett a nagy templomban reggel d. 24. aug. Tiszt. Kabai András uram által. Neve Jakab. Keresztatyjai és anyjai voltak: Tiszt. Professor Sinai Miklós uram feleségivel, Esküdt Nemzetes Szőke János uram feleségével, N. Poroszlói Sámuel uram kalmár feleségivel. Legyen a gyermek kedves az Úr Istennek szemci előtt. Szolgáljon ő néki életének minden napjaiban. Legyen a Krisztus hűséges tanítványa, az anyaszentegyháznak igaz tagja, szülei öröme. Amen.

Anno 1766. d. 14. augusti. Ezen második kedves, szelid és igen engedelmes Jakob fiacskám megbetegedett: oly nehezen, hogy szombat estére sűrűn meghimlődzött, ámbár csütörtökön betegédék meg.

Soha nem ada neki pihenést a tűz és forróság, azért összefutott rajta, nemcsak tenyere, talpa, de még a nyelve is tele vala himlővel. Nyolcadik nap estve febris suppuratoria vette elő, Nagy Pénteken, ez éjszakától fogva felette nyughatatlan volt és kilencedik nap oly nagy viszketegség vette elő, hogy kezeccskéjével, ámbár ruhába vala kötve, combjairól az húsig ledörgölte, az ábrázatját és homlokát a párnához oly élesen dörgölte, hogy a bőr is lement. Azért szombatra viradóra éppen nem nyugodott. A nyála azért, mely már négy nappal azelőtt folyt vala, megsűrűdven a melyében, ez megfojtotta. Éjfél után 2, órától fogva mély álomba esvén, reggel 6 óra előtt egy fertálllyal csendesen elaludott. Az Úr adjon nekije boldog nyugodalmat, és az igazak fel-támadásában részt. Eltemettetett másnap 29-én az ő bátyjai mellé az Hatvan utcai temetőben. Predikállot felette T. Debretzeni János uram ex Psalm. CIII : 15,15. Et requiescat in pacc. Amen.

JEAN FERNEL HATÁSA A GÜMÖKÖR MAGYARORSZÁGI KORAI IRODALMÁRA

Írta: PROF. DR. KOVÁTS FERENC (Budapest)

A XVI. század Magyarország tragikus százada. A mohácsi vész, a török előnyomulás és pusztítás, az ország kettészakadásának súlyos következményei már majdnem teljes nemzetpusztulást eredményeztek. Annál meglepőbb, hogy a sok nyomorúság ellenére ez lett a legmagyarabb nemzeti újjáébredés százada.

A rinascimento hatalmas hullámai átcsaptak hazánkra is, Mátyás király nagy munkája ekkor érett be, a nemzet ragaszkodott értékeihez, rálelt nyelvének szépségeire. Magyarul érzett, beszélt és magyarul kezdett írni is. Rész kívánt venni a művelődésben, nemcsak a tudomány elsajátításában, hanem továbbművelésében is. Módja, lehetősége és eszközei szegényesek voltak, de hatalmas akarásával és lelkesedésével pótolta a hiányokat, fiainak megszállottsága, tudományszeretete és áldozatkészsége minden akadályt legyőzött.

Száz meg száz diák vett vándorbotot a kezébe és rőtta gyalog a végtelen, veszélyes utakat, amelyek a holland, francia, német, svájci, lengyel és bécsi egyetemekre vezettek. Fűtötte őket a tanulás vágya, szegények voltak, de nem mint koldusok, hanem mint önrzetes magyarok keltek útra. A lengyel íráások jegyzik fel, hogy milyen megbecsülésben részesítették őket, és mennyire kiváltak becsületos gondolkodásukkal. A francia krónikás is szük-

ségesnek tartja megírni, hogy Párizsban meghalt Bethlen diák és nem hagyott hátra adósságot senkinél!

Ez nagy szó volt akkor, amikor Villon egyik kortársa ormótlan betűkkel karcolja be az egyetem kőfalába:

Demain je serois pendu! Holnap felakasztanak!

A harcokban pusztuló, csökkenő lélekszámú magyarságra a szomszéd, hatalmasan fejlett kultúrájú országok csábítása, felszívéása igen nagy volt: tenger, amely ifjúságunk sok értékét elnyelte és nem adta vissza többé, csak a krónika tartotta számon, mint kiváló orvosokat és tanárokat.

Különösen a német nyomás fokozódott mindinkább. Reclus írja: „Sajnálatos, hogy egy ilyen kedves, tisztességes és komoly nép ennyire lefekszik egy erősebb fajnak . . .”

A harcok és politikai cselszövések mellett még fokozták az élet nyugtalanságát, zavartságát a hitviták. Az akkori humanista tudós a tudomány minden ágával foglalkozott: matematikával, csillagászattal, költészettel, filozófiával, az orvostudománnyal és még sok egyébvel. Haladó volt, de egyben maradi és babonás. A különböző felekezetek szemben állottak egymással és amikor az érvből kifogytak, a hóhér vette át a szerepet.

A tudósokat a fejedelmi udvarok tartották el, tehát mind az uralkodó kegyét kereste. Ha alkalmazkodott, jól ment a dolga, de ha nem, az pusztulását vagy az örökös vándorlást jelentette. Hitvitázó és politikus volt Blandrata, Izabella királynő orvosa is, ő szerencsés körülmények között élt. Servet Mihály viszont a hitviták áldozata lett, pedig az egyik legnagyobb felfedezés – a kisvérkőri keringés – az ő nevéhez fűződik. Szembekerült Kálvinnal és az a saját könyvein, lassú tűzön megégettette. Jeszenszky Rudolf a királlyal került ellentétbe, az kitépette a nyelvét, majd Prágában lefejeztette és felnégyeltette. És hánynak kellett a menekültek keserves kenyerét enni!

Az orvost, ha nem került a politika sodrába, nagyon megbecsülték. A betegség a forró, mozgalmas időkben mindennapos és igen gyakran végzetes volt, az élet pedig rövid és mindenképpen szükség volt legalább arra a lelki megnyugvásra, amit az akkori orvostudomány szegényes felkészültségével nyújtani tudott. Jellemző Frankovith könyvének mottója a címlapon:

1. ábra: Fernel könyvének címlapja

„Tiszteld az orvost a szükségért!”

A könyvnyomtatás felfedezésével megindult rövidesen az orvosi könyvek kiadása is. Előkerül Celsus addig ismeretlen enciklopédiájának orvosi kötete, kiadják ismét Galenost, 1567-ben Hippokratész összes műveit, 1529-ben Caelius Aurelianus munkáját, 1559-ben a salerno iskolai verses latin-német szövegét. Ebben az időben jelentek meg Fernel – 1567 –, azután Wekker stb. munkái. Közkézen forogtak az orvosi röplapok, amelynek két példányát Palla Ákos ismerteti. Az egyik humoros hangú töredék, a másik egy teriakum dicsőségét zengi.

Egy-egy könyv nagyon drága volt, de már lehetővé tette az orvostudomány haladásának követését.

Magyarországon a XVI. században három olyan könyv jelent meg nyomtatásban, amely összefüggésben volt az orvostudománnyal: Méliusz Juhász Péter „Herbárium”-a, Beythe „Fives könyv”-e és Frankovith „Hasznos és felette szükséges” könyve.

A XVI. század magyar könyveit nem lehet a mai mértékkel mérni. A könyvek általában idegen művek kompilációi, gyenge nyelvezetű, hiányos fordítások. A még későbben megjelent Apáczai Csere János enciklopédiája is rossz magyarsággal megírt és idegen szerzők szövegének minden rendszer nélkül megcsonkított fordítása. Ilyen volt a Herbárium is. Írója az első oldalon elismeri, hogy Galenos, Plinius és Lonicerus munkáiból szedte össze. Az átvétel sem egyéges, hanem kapkodó. Eredeti értéke nincsen. Az előljáróban írja Heltai Gáspárné asszony:

„A kinyomtatásnak munkája és költsége az enyém. Ezt én töltem ilyen szegény özvegy asszonytól az Magyar Nemzet jó néven vegye!”

Beythe könyve jórészt Méliuszénak a plágiuma, még a fordítás munkáját is megtakarította. Frankovith munkája meg éppen rendkívül zagyva. Kétségbevonják, hogy egyáltalában orvos lett volna, azonban egykori soproni íráskor annak mondják.

Nemzeti és tudományos szempontból ma a három könyvnek az ódonágon kívül egyéb értéke nincs. Ez még nem orvostudomány, csak könyvbe ültetett népies orvoslás.

Balsarati Vitus János négy könyvben írt sebészete elveszett; annál értékesebb azonban a kéziratban megmaradt és Varjas

2. ábra: Beteget vizsgáló orvos, Frankovith könyvéből

Béla kiadásában 1942-ben megjelent ismeretlen szerzőjű első magyar orvosi könyv. A hatalmas mű, melynek kézirata a marosvásárhelyi Teleki Tékában van, felöleli az egész általános orvosi tudományt. Elveszett a mű címlapja, írójának neve és bevezetése. Varjas a munka eredetét 1570-re teszi, gyanítja, hogy szerzője Lentsés György, aki Báthory udvarában élt.

Alföldi Rezső azonban – ugyancsak a Teleki Tékában – felfedezte az eredeti kódex 1754-ből való másolatát, amelyet gróf Rhédei Zsigmond íratott le „Wesselényi Kata asszony kedves élete párjával”. A másolatból kiderül, hogy a mű címe:

Ars medica

az az oly könyv, mellyben minden-féle nyavallyák ellen (melyek szoktanak történni az emberi testben) sok hasznos és gyakorta megpróbált orvosságok találatnak.

Mellyet először össze szedegetett Tudós embereknek Observatiojokból Lentsés György Waradon 1610 esztendő: 26 Maii”

Ugyancsak Alföldi Rezső állapította meg azt is, hogy Lentsés György „cédulázott”, a „tudós emberek” írásait kijegyzetelte, és azt írta le a végleges szövegbe. Egyes cédulák kimaradtak, ezeket azután beragasztotta a megfelelő helyekre. Munkája évtizedekig tarthatott s az 1610. év a befejezés esztendeje. Ez még a nyomtatott könyveknél is előfordult abban az időben. Weker hatalmas munkájának előszava 1576-ról keltezett, de a kéziratot csak 1610-ben fejezték be.

Lentsés György szorgalmas, jó kritikájú, értelmesen orvoskodó ember volt. Mint főszakácsot tartják nyilván, aki Báthory Krisztof menyasszony lányát kísérte a lengyel király udvarába. Etikái érzése rendkívül magas, kitűnik ez a kirurgusokról írt véleményéből is, amelyben bátran síkraszáll mellettük. Mert amíg szelint az orvos eszével, a kirurgus kezével dolgozik. A kettő kiegészíti egymást, ami a beteg érdekének megfelel.

Abban az időben a sebész-borbély igen lenézett foglalkozás volt. Utalok erre vonatkozólag Magyary Kossa műveire. De ezen nem csodálkozhatunk: még I. Ferenc József sem adott orvosnak kamarásságot, mert szerinte: aki egy aranyért másnak az ánu-szába nyúl, nem lehet gáncs nélküli lovag!

HERBARIVM AZ FAKNACFVV

ENNEC NEVEKRÖL, TERMI IETEK.

hátsórról Magyar nyelvre, es ez
reodó nos az Quæproc Könyvből
az Hurhi Melius Peter

Nyomtatott Colofuarat Helta. C. M. M. M. M.
Mühelyebe. 11. s. 78. Eftendőben.

3. ábra: Mélius Péter munkájának címlapja: patika, desztillálás, gyógynövénykert, füves asszony

T

T Abes	390
Tabes morbus contagio-	
lus	ibid.
Tabis causa duplex	ibid.
Tabi qui sint obnoxii	ibid.
Tactus dolores cur maximè	
sint atroces	283
Tactus est omnium animan-	
rium communis	ibid.

4. ábra: Fernel tárgymutatójából – a sorvadás (tüdővész!) fertőző betegség

Lentsés György nem hivatkozik, azt írja, hogy nem a tudós embereknek szánta könyvét, hanem a szegény tudatlanoknak, akik hasznot vehetnek belőle...

Mindent magyarul ír, megállapítva, hogy a görög–latin műszavak nem fejezik ki az eredeti fogalmat. Ahhoz, amiről saját

rupta, aut exesa vena in partem quandam pulmonis regionem secedens, illis putrescit sensimque mutatur in pus, ac per summa succescens sibi cystim efformat. Latens profecto & in primis abditum vitium, sepe nec laboranti, nec medico notum, quo laborans ipse nec cognita mania intermittit, nec se morbo teneri putat, causamque incertus sui nequies intus gerit, sub pectore. Sic affecti subitudo ferè sunt faciei colore, cuiusque lingua lentore quodam est oppleta maximè quum longè à cibo abstinent: & corporis agitatione aut potu ciboque calidiore vrina facile tingitur & pulsus citatur, citra tamen ullam spirandi difficultatem. In-

5. ábra: Fernel leírja: „phtthisis inaperceptát”

Tabis causa duplex, una quidem pulmonis vitiosa constitutio, altera humor excedens. Vitiosam constitutionem appello, non intemperiem, sed mollem, tenellam ac corruptioni paratam pulmonum substantiam, de qua alibi fusè differui. Sic plerique iam ab ipso orro & à parentibus latente pulmonum vitio tenentur, quo tandè

Ez Beteglegnek kettè az oka: Eggÿk az Twdének [Okay vetkes voltha: Malÿk az rago Nedwellegh. Twdének vetkes voltath mondom es nem valamÿ mertkletlenlegèth, de az Lagÿ, gÿeonge, es rothadafra kezwlth Twdének allattÿath, Merth lokan vgÿan az zwletesèkben hozzak az Twdének vezèth voltath

6. ábra: A tÿdövész okának leírása – a könyv szélén görögÿl: phthisis

Maio ingrauescente, lentus humor in grandinem concrefcit, atque hæc tandè in veros calculos. quibus interdum dissectos pulmones cõfertos deprehendimus, aliõsque in his præduros ac solidos, alios veteris casei constantia, incipientes alios gypsea pituitæ duritie: omnes quidè propria cysti obductos. Sed etiam nõ ita pridem vir occurrit, qui quoties exercitatione incalefcit, concitata tussi calculos è pulmonibus edit præduros, cõsque excreat modò hordei: modò pisi magnitudi- dine. Bona tamen is valetudine fruitur, præterquam quòd paulò diffi-

Ez Nyawalÿa megh èregbèdwen, az Nedwellegh [Hÿpopeia megh swl es vgÿan keowe is változÿk, mÿnth hogÿ [Grando lattatoth es talaltatoth az Anathomicusoktul, mÿkor az Twdèt feol mecczèttek, kemenÿ kèwek, Saÿth zabafu kèwek, Megh swlth Nÿalak, kÿknek mÿndènyknek vgÿan hartÿÿa volth. Lattatoth olÿ

7. ábra: A tÿdõ gÿmõs gõcainak kõrbonctani leírása

tapasztalata is van, kritikai megjegyzéseket fűz. Az orvosi könyvek bőségében kellett lennie. Valószínűleg a fejedelmi udvarban gyűltek össze azok a könyvek, amelyeket a vándorló diákok hazahoztak. Majdnem minden ó- és középkori író szerepel szövegében, bár nem idézi őket rendszeresen. Szól Ferenc, József és Adorján orvosokról is – akik kétségtelenül magyarok voltak – és gyógyszereiket is leírja.

Fernel 388 o.:

Haec enim sit quum natura vehemēti spiritus
 efflacione eiusque erumpentis impetu, nititur
 quicquid acrimonia aut obstructione molestum
 est, excutere: quemadmodum et quum inter bibendum
 edendumve /edendumque / quippiam in gut-
 tur illabitur.

fél. Merth ez lezén attul, hogy az természet azth az mý megh
 zorýtafra es chýpkeodefre igýekeozýk, eo is féllette nagy erél-
 keodeffel es leleokzetnek ký fuualawal akarýa azth ký vethný,
 zýnthé olyan modon, mýnth mýkor az ...² es ýtal kézeoth
 valamý be zalad az lelékzeth vewé Cýewben. Az mý penýgh

8. ábra: A szó szerinti fordítás példája: a szöveg kiegészíthető

Annál inkább meglepett, hogy Fernel Jean, a „francia Galenos” nevét nem említi, és különösen akkor figyeltem fel erre, amikor a tüdő betegségeiről szóló részben az ő munkájával fel-tűnően sok hasonlatosságot találtam.

Jean Fernel 1485 és 1558 között élt, több könyvet írt, főműve az „Universa Medicina” 1567-ben jelent meg, és több mint 25 további kiadást ért meg. Két éve volt halálának 400 éves év-fordulója. Kitűnő matematikus és csillagász, kiszámította – igen

pontosan – a föld kerületét. A Lues venerea név tőle származik, s a tüdő betegségeire vonatkozó fejezete is eredeti és igen kitűnő. Tudta, hogy a gümőkór fertőző betegség, lappangva, tünetek nélkül fejlődhetik, látszólagos gyógyulása csalóka, mert kis, számba nem vehető okokra fellángol. Ismerte az elváltozá-

respiratio, sed qua paucus aër attrahitur, sensus quidam granitatis percipitur ad pectus & ad spinam protensa, quo loco pulmones membranis figuntur & hærent. Calidus autem an frigidus humor sit qui destillat, ex sibi, atque ex iis perspiciedum quæ de destillationum signis tradita sunt. Porro autem humor crassus & lentus pulmonem cuiusve arteriam occupans, arida tussi vehementissimè exercet, qua vix quicquã extunditur: spiritum difficilem reddit: in res spirandum sterrorem quendam aut sibilum elidit, quod pulmonum brôchiis pertinaciter sit impactus, & vias coarctat per quas spiritus euadit: destillationis notæ antecesserunt vel à cerebro vel à vicinis sedibus.

e penýgh az Nedwellegh az ký ala chýorogh, az Chýpkeodefbel zomyuhozaf^{szól} es azoknak yeleybeol melyeket megh ýrtük az Chýorgafrol, megh colmeréd. Toabba ^{pedig} . . . temerdék es Nedwellegh, az Twdeoth es ^{annak} . . . [I. 102a] arteriaýth el foglalwan igén zaraz horuth kéwetkézýk kýwel vgyan semmý ký nem vettetyk. Ez ilyen igén nehezen lehet, az lehelben valamý Swelloith awagy hortýogalsh mywel, azerth hogý az Twdének lelékzet vewé cyewýhéz vagyon eréffen ragadwa, es az lelékzetnek vtath el zoryttýa melyén ký mène az lelékzeth.

9. ábra: A szöveg fordítása nem egészen hű, de a hiányzó szavak éppen kiegészíthetők

sok kórbonctanát, a különböző góccokat, amelyek a folyékonytól a kőkeményig váltakoznak. Leírja, hogy sokkal vannak körülvéve, szétesve fekélyeket képeznek.

Eleinte azt hittem, hogy Lentsés György csak egyes részeket vett át, de azután behatóbban összehasonlítva a szövegeket, kiderült, hogy a fordítás szószerinti. A kihagyások nem lényegbevágóak.

Több helyen kihagyja Hippokratészt, ahol Fernel névszerint említi. Elmarad a tüdőről szóló fejezet bevezetése is, azt mindjárt egy gyógyszer leírásával kezdi. Ennek azonban valószínűleg egy elcsúszott cédula lehet a magyarázata.

Hogy a fordítás mennyire szószerinti, arra bizonyíték a következő: Varjas a nyomtatott szövegben az egyes szavak helyét ki-pontozta, mert az idő, vagy egy vízcsepp a kéziratban azt a részt olvashatatlaná tette. A tüdőről szóló részben is találunk ilyen esetet. Felütve Fernel könyvének megfelelő oldalát, a magyar szavak minden további nélkül pótolhatók az eredeti latin szövegből.

*

A kézirat hatalmas és értelmes munka, sok tekintetben jobb, mint Pápai Páriz jóval későbbi munkája (1690), nyelvezete is sokkal gördülékenyebb, csiszoltabb. Mégis valószínű, hogy szerzője nem volt orvos. Az akkori idők orvosa rátartibb volt, saját érdemeit, vagy vélt érdemeit erősen kiemelte. A címben is túl egyszerű, nincsenek meg a szerző személyének fontosságát dicsőítő baráti verscek, amelyek a Bod-Pápai Páriz szótárban is olvashatók, s a külföldi könyvekben még bőségesebben megtalálhatók. A XVI. század orvosa nem úgy ír, mint Lentsés az előszóban:

„Én ezeket nem a bölts embereknek, kik nálamnál Sokkal többet tudnak, de a' Szegény tudatlanoknak azért szedegettem sok munkámmal és fáratsággal össze, hogy vehessenek ők valami hasznot belőle. Én se találtassam hivalkodással élni az ördög párnáján, de a Sz. Pálnak írása szerint legyenek valami jó dologban foglalatos”.

Az akkori időkben nem volt ritka jelenség, hogy laikus írástudók másolással foglalkoztak, vagy tudományos könyveket fordítottak. Alföldi is felemlíti, hogy Zay Anna lefordította Matthiolus orvosi herbáriumát cseh eredetiből. Ő is szükségesnek tartja igazolni magát: munkáját nem azért végezte, hogy „tudós és expertus orvosdoctoroknak injuriat tégyen velle”, hanem hogy dantzakai száműzetésében „a reá tódult nyomorúságot enyhítse”.

ВЛИЯНИЕ В ВЕНГРИИ ЖАНА ФЕРНЕЛЯ НА ЯАННИЕ РАБОТЫ О ТУБЕРИУЛЕЗЕ

Проф. д-р Ференц Ковач

Казалось, тяжелые последствия разгрома при Мохаче, захвата и разорения турками все больших территорий, распадение страны на две части привели венгерский народ на край гибели. Тем более удивительно, что, несмотря на все бедствия, XVI век стал самым венгерским веком, периодом венгерского национального возрождения.

Мощные волны эпохи Возрождения достигли нашей страны в то время, когда начала, заложенные королем Матьяшем стали приносить свои плоды, народ стал любить свои внутренние ценности, понял красоту своего языка. Пробудилось стремление к просвещению, желание не только усваивать науку, но и развивать ее. Способы, возможности и средства к этому были бедны, но то, чего ему не хватало, народ восполнял своим страстным желанием и воодушевлением. Это чувство, охватившее его сынов, их любовь к науке и готовность к жертвам давали им силу преодолевать все препятствия.

Сотни таких молодых людей брали в руки дорожный посох и шли пешком по бесконечным и опасным дорогам, ведущим в голландские, французские, немецкие, швейцарские, польские, австрийские университеты. Они горели желанием учиться, были бедны, но шли не как нищие, а как полные чувства своего достоинства венгры. Относящиеся к этому времени польские документы свидетельствуют о том, насколько их уважали и насколько они выделялись честностью своих мыслей. Одна из французских хроник отмечает, что в Париже умер венгерский студент Бетлен, не оставив после себя никаких долгов.

Это была немалая похвала в эпоху, когда одни из современни-

ков Виллона неуклюжими буквами нацарапал следующее на каменную стену университета:

«*Demain je serois pendu!* Завтра меня повесят!»

Венгры, гибнувшие в сражениях и уменьшавшиеся в числе испытывали на себе большее давление со стороны соседних народов, обладавших высокоразвитой культурой. Это было море, поглощавшее и не отдававшее обратно ценнейшие элементы венгерской молодежи, и лишь хроники учитывали многих ее представителей как выдающихся врачей и профессоров.

Все более и более возрастало германское давление. Реклю пишет: «Как жалко, что такой симпатичный, честный и серьезный народ покоряется более сильной расе...»

Беспокойство и смуту, обусловленные борьбой с турками и политическими интригами увеличивали еще более религиозные распри. В то время ученый гуманист занимался всеми отраслями науки. Он был прогрессивен, но в то же время отдавал дань консервативизму и суеверию. Различные вероисповедования враждовали друг с другом и, когда у спорящих иссякали аргументы, слово предоставлялось палачу.

Правители содержали при своих дворах ученых, все добивались милостей своих господ. Кто умел приспособливаться, у того дела шли хорошо, а если нет, то это было равнозначно гибели или вечному скитанию. Врач королевы Изабеллы Бландрата занимался псалтиркой, выступал на религиозных диспутах и жил в полном благополучии. Михаил Сервет стал жертвой религиозных диспутов, а ведь одно из наиболее крупных открытий в области физиологии — малый круг кровообращения — связано с его именем. Оказавшись в противоречии с Кальвином, он был сожжен на медленном огне, питаемом его же книгами. За свое разногласие с королем Рудольфом ученый Есенский заплатил тем, что ему в Праге вырвали язык, обезглавили и четвертовали. А сколько было других, принужденных спасаться бегством и вести тяжелую жизнь в изгнании!

Что касается врачей, то, если они оставались вне политики, их весьма ценили. В это горячее, буйное время болезни были явлением повседневным, часто со смертельным исходом. Но жизнь была коротка и было до крайности необходимо по крайней мере то душевное успокоение, которое могла дать со своими бедными средствами тогдашняя медицина. Характерен для этого эпитафия на титульном листе книги Франковича:

«Уважай врача за то, что он тебе нужен!»

Издание медицинских книг началось вскоре после открытия книгопечатания. Нашелся и том, посвященный медицине до тех пор неизвестной энциклопедии, Цельз в 1567 году был издан Гален, в 1529 г. — все произведения Гиппократов, в 1529 — работа Целия Аурулиана в 1559 — стихотворный латинско-немецкий текст Салернской школы. В это же время (1567 г.) появились также сочинения Фернеля, затем Веккера и т. д. По рукам ходили медицинские листочки, о двух экземплярах которых сообщает Аюш Палла. Одна из них — юмористический отрывок, другая — дифирамбы наркотическим веществам.

Книги в то время были очень дороги, но все же давали возможность следовать за развитием медицинской науки.

В XVI веке в Венгрии из печати вышли три книги, имеющие касательство к медицине: Петер Мелнус-Юхас — «Гербарий». Бейтхе — «Книга траг» и Франкович — «Плезнсе и необходи-мешес».

К венгерским книгам XVI столетия нельзя применять мерил, соответствующие современным понятиям. Книги большей частью представляли собой компиляции чужих произведений или неполные, слабые переводы. Даже изданная впоследствии энциклопедия Яюша Ападан-Чере была написана плохим языком, а переводы иностранных авторов бессистемно сокращены. Таков же был и «Гербарий». Автор его на первой же странице признает, что составил его по Галену, Плинию и Лоницеру. Заимствования эти лишены единства, выбор их сделан второпях. Оригинальной ценности не имеет. Гаспарне Хельтан в предисловии пишет:

«Работа по печатанию и издержки — мои. Пусть со стороны женщины, оставшейся бедной вдовой, Венгерская нация считает это добрым делом!»

Книга Бейтхе — главным образом плагиат Мелнуса — таким образом, была достигнута экономия на переводе. Работа же Франковича окончательно бестолкова. Было поставлено под сомнение был ли он вообще врачом, хотя, правда, современные ему шопронские записки называют его врачом.

Ныне, помимо своей древности, все эти три книги с точек зрения национальной и научной собой еще ничего не представляют. Это еще не медицинская наука, а сборник народных лечебных средств.

Хирургия в четырех томах, написанная Яюшем Балшаргати, Витом, утеряна. Однако еще интереснее первая венгерская медицинская книга, написанная неизвестным автором и оставшаяся в рукописи до последнего времени. Лишь в 1942 году она была

издана Белой Варьяшом. Рукопись этого огромного труда находится в Маршвавархейе в библиотеке им. Телеки. Заглавный лист с именем автора и введение утрачены. Варьяш предполагает, что труд этот относится к 1570 году и что автор его — Дьердь Ленчеш, живший тогда при дворе князя Батори.

Однако Реже Альфельди нашел — также в библиотеке им. Телеки — копию с оригинального кодекса, сделанную в 1754 году, которую для графа Жигмонда Редей переписала «Ката Вешелени — милая подруга моей жизни». Из копии видно, что заглавие книги

«Ars medica»

и что это — книга, «в которой можно найти много полезных и много раз испробованных лекарств против всякого рода хворостей (которые иногда случаются с человеческим телом),

которые впервые собрал из наблюдений Ученых людей Дьердь Ленчеш в г. Вараде, в 1610 году, 26 мая.»

Реже Альфельди установил также, что Дьердь Ленчеш делал выписки из произведений «ученых людей» и вписывал их в окончательный текст своей работы. Однако некоторые выписки переписаны не были, и он лишь впоследствии вклеил их в надлежащие места. Его работа длилась несколько десятков лет, и 1610 год есть год ее окончания. Но в то время это случалось и с печатными книгами. Так напр. предисловие к огромному труду Веккера написано в 1576 году, а окончено в рукописи лишь в 1610 г.

Дьердь Ленчеш был трудолюбивый, умный любитель медицины, обладавший хорошей критической способностью. Официально он зарегистрирован как главный повар, который сопровождал дочь-невесту князя Криштофа Батори ко двору польского короля. Он обладал чрезвычайно высокой этической чуткостью, видной, например, в том, что он писал о хирургах, защищая их. Ибо по его мнению обыкновенный врач работает головой, а хирург — рукой. Тот и другой взаимно дополняют друг друга на пользу больного.

В то время к профессии цырюльника-хирурга относились с презрением. В связи с этим можно сослаться на работы Мальяри-Ксшиа. Но в этом нет ничего унизительного: еще Франц-Иосиф отказывался давать звание камергера врачам, так, по мнению императора, «человек, который за деньги кладет свою руку в задний проход больного, не может быть рыцарем без страха и упрека!»

Дьердь Ленчеш не тщеславен: он пишет, что его книга предназначена не для ученых, а для бедных невежественных людей, которым она может принести пользу...

Он пишет по-венгерски, утверждая, что латинские и греческие искусственные слова не выражают подлинных понятий. К тому, о чем у него имеется собственный опыт, он добавляет критические замечания. Медицинских книг в его распоряжении несомненно было много. Это, вероятно, были книги, которые странствующие студенты приносили домой и которые собирались затем при княжеском дворе. В тексте Ленчеша упоминается почти обо всех писателях древних и средних веков, хотя обыкновенно он их не цитирует. Но он пишет и о врачах Ференце, Йожефе и Адорьяне, которые, несомненно, были венгерами, и описывает применявшиеся ими лекарства.

Меня весьма удивило, что Ленчеш не упоминает имени Жана Фернеля — французского Галена. Это я заметил, когда нашел поразительно много схожего с ним в разделе книги о легочных заболеваниях.

Жан Фернель (1485—1558) написал несколько трудов, из которых важнейший — «*Universa Medicina*» — вышел в 1567 году и выдержал затем 25 изданий. Два года тому назад исполнилось 400 лет со дня его смерти. Он был и прекрасным математиком, и астрономом, точно высчитал длину окружности земного шара, от него происходит название «*Lues venerea*», раздел о болезнях легких превосходен и оригинален. Он знал, что туберкулез — болезнь заразная, что он может развиваться скрыто, без особых симптомов, что кажущееся выздоровление обманчиво, ибо даже незначительные причины могут его снова вызвать. Ему была известна и патологическая анатомия, различные очаги туберкулеза, которые могут быть то в текучем состоянии, то твердые как камни. Он описывает, капсулы, которыми окружены эти очаги и язвы, образующиеся вследствие их распада.

Сначала я предполагал, что Ленчеш заимствовал только отрывки, но после тщательного сличения текстов выяснилось, что перевод буквальный и пропуски несущественны. В нескольких местах, где он упоминает имя Фернеля, он пропускает Гиппократов, как например, введение, посвященное легким, и сразу начинает описывать лекарства. Объясняется это, вероятно, также утерянными листком.

Насколько перевод буквален, доказывает и следующее: в рукописи имеются некоторые слова, которых от времени или от попа-

шей на них капли воды нельзя больше прочесть. В печатном тексте Варьяша на этих местах стоит ряд точек. В той части, где говорится о легких тоже есть такие места. Раскрывая книгу Фернеля на соответствующей странице недостающие венгерские слова можно прямо вписать, заимствуя их непосредственно из латинского текста.

Отчасти этот большой и умно написанный труд во многих отношениях лучше, чем значительно более поздняя работа Париз-Папани (1690); ее язык тоже более гладкий, более отшлифованный. И все же вероятнее всего, он не был врачом. Врач того времени держал себя более высокомерно, старательно подчеркивал свои заслуги, как действительные, так и воображаемые. Автор же даже в заглавии слишком прост, в нем ничего не говорится о важности личности автора, нет написанных друзьями, прославляющих его виршей, как это можно видеть даже в словаре Бод-Париз-Папани, а еще больше — в иностранных книгах. Врач XVI века не стал бы писать в предисловии, как писал Ленчеш:

«Я пишу мою книгу не для мудрых людей, которые гораздо больше меня знают, а собрал все это трудом и усилиями, чтобы помочь бедным необразованным людям, которым моя работа может быть полезна. Мне тоже не удалось гордо расположиться на чертовой подушке, пусть буду и я, согласно учению апостола Павла, занят каким-нибудь добрым делом». В те времена светские грамотные люди, занимавшиеся переписыванием книг или переводами, не были редким явлением. Альфельди тоже упоминает об Анне Зай, которая перевела с чешского языка медицинский гербарий Матиолуса. Она тоже считает необходимым оправдываться: свой труд он написал не для того, чтобы «оскорбить ученых и экспертных докторов медицины», а чтобы в гданском изгнании смягчить давящее меня оскудение».

JEAN FERNEL'S INFLUENCE UPON THE EARLY LITERATURE ON TUBERCULOSIS

Prof. FERENC KOVÁTS, M. D. (Budapest)

In the XVIth century tragic events took place in Hungary. The defeat at Mohács, the advance of the Turk and the ravages resulting therefrom, the splitting of the country, all this nearly destroyed the nation. It is the more surprising that in spite of all this misery national feeling surged up to the utmost degree at that time.

The great waves of the Rinascimento overtook our country too, King Mathias' works and endeavours started to bear fruit, the nation clung to its assets and discovered the beauty of its language. People felt, spoke and started to write in Hungarian. They wanted to take part in the cultural work, to acquire knowledge and to develop the sciences. Means, possibilities and resources were meagre, yet a tremendous surge of willpower, enthusiasm and inspiration, hunger for knowledge and readiness for sacrifices overcame all obstacles.

Hundreds of Hungarian students took to the road which led to the universities of Holland, France, Switzerland, Poland and Vienna, though these roads were endless and full of danger. The students were poor but they wanted, above all, to learn. They started out not as beggars but as proud Hungarians. Records from Poland tell us how much they were respected and

how they were known as honest men. A french writer reports that a student named Bethlen died in Paris without leaving debts of any kind. This meant quite a lot at a time when a contemporary of Villon scratched, with clumsy letters, upon the wall of the University:

Demain je serois pendu!
I shall hang to-morrow!

The surrounding great countries with their advanced culture pressed hard upon our people which lost blood constantly in the wars. These countries, like the sea, were attracting and engulfing many of our young people who never came back and only old records tell us of their career as eminent physicians and professors.

German pressure was above all strong. Reclus writes: „It is to be deplored that such nice, honest and serious people are giving in to a stronger race...” Besides warfare and political intrigues, the religious disputes upset and worried people's lives all the more. Humanist scholars studied all the branches of science: mathematics, astronomy, poetry, philosophy, medicine- and many more things. They were progressive but at the same time retrograde and superstitious. The different creeds were opposed to each other and when arguments failed, the hangman took over.

Princes kept the scientists at their court and everyone had to seek their favour. Did the scholar adapt himself to the circumstances, all was well with him; if he did not, it meant his ruin or a life of constant peregrination. Blandrata, physician to Queen Isabella, was a politician and a religious controversialist and lived in easy circumstances. Michael Servet became a victim of the religious disputes, though he made one of the greatest discoveries, – that of the lesser circulation. Having opposed Calvin, the scientist was sentenced by the reformer to be burned slowly on the stake made up of his books. Rudolf Jeszenszky disagreed with a king; after having his tongue cut off, he was beheaded and quartered in Prague. And how many more had to eat the bitter bread of the refugee!

However, if a physician did not get entangled in politics, he was generally much honoured. In those times full of trouble illness was a daily occurrence and very often fatal too; life was short and if nothing else, people wanted at least such spiritual comfort as could be obtained from the meagre resources of contemporary medicine. The motto Frankovith put on the title-page of his book reads as follows:

„Honour the doctor for the want of him!”

After printing had been discovered publication of medical books started very soon. The medical volume of Celsus' hitherto unknown encyclopedia turns up; the writings of Galenos are published, also all the works of Hyppocrates in 1567, Caelius Aurelianos' works in 1529, the latin-german text of the Salerno school written in verse in 1559. About the same time, in 1567, Fernel's, Wekker's works and others are printed. Medical leaflets are widespread; two of these shall be reviewed by Mr. Ákos PALLA. One of them is a fragment written in a humorous style, the other praises a *teriakum*.

Books were very expensive, still one could already follow the progress of medicine.

Three books were printed in Hungary in the XVI. century bearing upon medicine: the „Herbarium” by Peter Méliusz Juhász, the „Book of Herbs” by Beythe and the „Useful and extremely necessary” book by Frankovith. These old books cannot be judged by our present standards. They are, as a rule, compilations of foreign works, or faulty and incomplete translations, badly written. The encyclopedia of János Apáczai Csere, published later, is an erratic and mutilated translation of foreign texts, in bad Hungarian. It is the same concerning the Herbarium; the writer confesses on the first page to having compiled the book from works by Galenos, Plinius and Lonicerus. The transcription is quite as inconsistent and has no original worth. Mrs. Gáspár Heltai says in the foreword:

„The work and the cost of the printing are mine. May the

Hungarian Nation put this to the credit of a poor widow.”

Beythe's book does mainly plagiarize that of Méliusz; it is

not even translated. Frankovith's work too is exceedingly muddled. It has been doubted whether he was a physician at all, still this is confirmed by contemporary records from Sopron.

These three books, apart from their oldness, have no worth from the scientific and national standpoint. This is not yet medicine, only popular doctoring put into books.

A surgical work by János Balsaráti Vítus has been lost. The first Hungarian medical book existing only in manuscript, the author of which is unknown, has been published by Béla Varjas in 1942 and is very valuable indeed. Said manuscript is kept in the „Teleki Téka” in Marosvásárhely; the voluminous work comprises all medicine. The title page, the introduction and the author's name are lost. Varjas supposes the book having been written by György Lentsés who lived at the court of Báthory, in 1570.

However, Rezső Alföldi discovered in the „Teleki Téka” a copy of the original codex from 1754; the copy was made, on the request of Count Zsigmond Rhédei by „his beloved spouse Kata Wesselényi”. According to the copy the title of the book is:

„ARS MEDICA

or a book in which you find many useful and often tried-out medicines against such various ailments as befall the human body.

Which was compiled for the first time from observations made by scholarly men by György Lentsés in Warad, on May 26, in the year 1610.”

Rezső Alföldi stated also that György Lentsés made „notes” from the writings of „learned men” and put these into the final text. Some of these scraps of paper were pasted afterwards into the manuscript into the appropriate passages. He surely toiled for decades and completed his work in 1610. This was a generally adopted procedure at that time. The foreword of Wekker's great work bears the date 1576, but the manuscript was finished only in 1610.

György Lentsés was an industrious, intelligent man with developed critical faculties; he also dabbled in medicine. Accord-

ing to the records he was headcook, member of the train which accompanied the betrothed daughter of Kristóf Báthory to the court of the Polish king. His high ethical sense is evident from his writings in the defence of surgeons. In his opinion the physician works with his brains, the surgeon with his hands; they complete each other for the benefit of the patient.

In those times the profession of surgeon-barber was a much despised one. In this respect I refer to the books of Magyarai Kossa. But small wonder: king Francis Joseph never conferred a chamberlainship upon a physician, being of opinion that anybody who is willing, for a gold-piece, to put his hand into the anus of somebody else cannot be an irreproachable knight.

György Lentsés does not boast. He writes that his book is not meant for learned men but for those poor ignorants who can benefit by its contents.

Lentsés writes throughout in Hungarian, stating however that the greek-latin technical terms do not express the original notions. If he has personal experiences he complements the subject with critical remarks. He probably had access to a good many medical books. It is safe to surmise that the books brought home by the students from abroad were kept in the libraries of the princely courts. Almost all writers of the Old- and Middle-Ages are mentioned in his work though he does not quote them methodically. He does mention, however, the names Ferenc, József and Adorján, who were doubtless Hungarian physicians and he also describes their medicines. Therefore it is the more surprising that he omits to mention Jean Fernel, the „french Galenos”; in the passage dealing with tuberculosis I found many similarities.

Jean Fernel lived between 1485 and 1558; he wrote several books. His chief work: „Universa Medicina” appeared in 1567 and reached more than 25 subsequent editions. The 400th anniversary of his death was celebrated 2 years ago. He was an excellent mathematician and astronomer who calculated correctly the circumference of the earth; the name Lues venera was invented by him and the chapter about the maladies of the lungs is original and excellent. He knew that the malady may be contagious, that its development may be latent, without symp-

toms, that recovery may be deceptive and that the malady may flare up again, owing to small, unobserved causes. He knew pathological anatomy, also the different centres which change from fluid to a stonehard texture. Ha describes how they are encased and knows that ulcers result when they disintegrate.

At first I presumed that György Lentsés translated the work only partially, but confronting the texts more closely I realised that it was done verbatim. There are, however, some unimportant suppressions. In some instances where Fernel mentions Hypococrates, Lentsés omits this name. The introduction of the chapter dealing with tuberculosis is equally left out and he starts directly with the description of a medicine. This happened probably only because one of his notes got out of its proper place.

To prove the thoroughness of the translation I would like to mention one instance. Owing to the illegibility of some words in the manuscript, due probably to the passage of time or maybe to a drop of water, Varjas always puts suspension points in their place. There are some of them in the passage dealing with the lung. It is easy to fill out these gaps from the appropriate places of Fernel's latin text.

*

The manuscript is a huge work done by an intelligent person, in many respects better than that of Páriz-Pápai of much later date (1690). The language, too, is more fluent and polished. Still it is probable that he was no physician. Doctors of that time were more priggish and laid much more stress on their real or imagined merits. The title is very simple too; we do not find the poems, written by friends to emphasize the importance of the author. Such verses are published in the dictionary of Bod-Páriz-Pápai and in many foreign books as well. No physician of the XVIth century would write, as does Lentsés in his foreword:

„Not for the learned men who know much more than I do, but for the use of the poor ignorants, for their benefit did I bring together these with many labours and much arduous work.

I would not be found living in vanity on the Devil's cushion, but as St. Paul says, I want to be occupied with good deeds." In those times it was not unusual for lay scholars to be engaged in copying or translating scientific books. According to Alföldi, Anna Zay translated the medical herbarium of Mathiolus from the czech original. She too wants to justify herself stating not to have done it „to injure the learned and expert doctors of medicine”, but only „to alleviate the misery” of her exile in Dantzka.

VÁRADI SÁMUEL (1773-1857), ENYED VÁROS ÉS ALSÓ-FEHÉR VÁRMEGYE EGYKORI ORVOSÁNAK ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE.

Írta: DR. IZSÁK SÁMUEL (Cluj-Kolozsvár, Román Népköztársaság)

Negyed évszázad telt el azóta, hogy utóljára említették a nyilvánosság előtt Várad Sámuel nevét. Akkor történt ez, amikor az Enyedi Polgári Kaszinó megalapításának századik évfordulóját ünnepelték. Várad ugyanis egyike volt a kaszinó megalapítóinak, s vagyona egy részét is – szülővárosa mellett – a kaszinóra hagyta. Az évforduló alkalmával elhangzott beszédek, és a helyi sajtó cikkei tisztelettel adóztak emlékének, anélkül azonban, hogy orvosi tevékenységére kitértek volna.¹ Életének és munkásságának erre az egyedül jelentős oldalára Pataki Jenő hívta fel korunk orvostársadalmának figyelmét, azonban ő is megelégedett néhány életrajzi és bibliográfiai adat egyszerű felsorolásával, anélkül, hogy elmélyültebben foglalkozott volna Várad Sámuel tevékenységével.²

1957. november 30-án múlt száz éve, hogy Várad elköltözött az élők sorából. Ez a centenáriumi alkalom adott arra, hogy alaposabban tanulmányozzuk orvosi tevékenységét, és történelmi távlatból mérjük fel haladó és haladásellenes megnyilvánulásait. Eredményei és érdemei jogosulttá teszik, hogy nevét azok sorában említsük, akik a XIX. század első felében az orvosi ismeretek, különösképpen pedig a himlő elleni védőoltás népszerűsítését

tűzték ki célul maguk elé. Gondolkodásának fejlődése, diákkori éveitől kezdve 82 éves koráig, – amikor végrendeletét megfogalmazta, – híven tükrözik azokat az átalakulásokat, amelyeken Váradi világszemlélete és emberi magatartása a korabeli társadalmi viszonyok és életkörülményei hatása alatt átment.

Váradi Sámuel 1773-ban született Enyeden. Minden jel szerint szerény anyagi körülmények között élő családból származott. Erre következtethetünk abból a tényből is, hogy középiskolai tanulmányait ösztöndíjjal végezte el az enyedi, udvarhelyi és marosvásárhelyi református gimnáziumokban. A bécsi orvosi fakultásra is a „Stipendium Goldbergianum” ösztöndíj segítségével iratkozott be, ahol szülésmesteri képesítést is nyert.

Későbbi írásaiban Váradi hálával adózott néhai tanárai emlékének.³

Az említett ösztöndíj tette számára lehetővé azt is, hogy orvosdoktori oklevelének megszerzése (1804, augusztus) után is Bécsben maradhasson, mint az ottani szülőház egyetlen magyar nemzetiségű secundariususa.⁴ Egyik testvére gyógyszerész volt Enyeden.

Amint végrendeletében is megemlíti, az orvosi fakultás elvégzése után egy évig maradt Bécsben. Az osztrák fővárosban eltöltött évek során Váradi meggyőződéses híve és népszerűsítője lett a himlőoltás jenneri módszerének, amelyet későbbi írásaiban „Jenner Isteni találmányának” nevezett.⁵

Bécsben a fiatal Váradi a felvilágosodott racionalizmus eszméinek hatása alá került, amelyek fogékonyvá tették kora felfedezései, és az orvostudomány akkori vívmányai iránt. Váradi maga is foglalkozott himlőelleni oltásokkal, figyelemmel kísérte az oltottak tüneteit, a betegség lefolyását, gondosan tanulmányozta a szakirodalmat, és maga is beoltatta magát az olasz származású bécsi orvossal, Aloisio-val,⁶ aki a himlő elleni oltásról egyik lelkes híve volt. Így közvetlenül, saját magán tanulmányozhatta a szérum hatását, s tapasztalatairól a himlő elleni oltásról szóló könyvében be is számolt.⁷ Ez a dicséretreméltó és bátor elhatározás azoknak az orvosoknak sorába emeli, akik saját magukat próbálták ki valamelyik fertőzés vagy gyógyeljárás következményeit,⁸ de élénk fényt vet a doktorraavatás előtt álló Váradi orvosi magatartására is. Egyébként azt hisszük, nem téve-

dünk, ha feltételezzük, hogy ezirányú elhatározásában Carenonak is része lehetett, aki mellett ebben az időben Váradi huzamosabban dolgozott, s akit oly gyakran idézett is. Carenoval egyidőben tevékenykedett Bécsben Giovanni de Carro⁹ is, a himlő elleni oltás egyik legnevesebb képviselője, aki nemcsak Európában terjesztette el az új eljárást – mégpedig az elsők között –, hanem a Közel-Kelet országaiban is.

A korszerű eszmék és munkamódszerek iránt oly fogékony egyetemi ifjúság, valamint a haladó szellemű bécsi orvosi körök Giovanni de Carro hatása és személyes varázsa alatt állottak, akit egyébként Edward Jenner is igen sokra értékelt. Érthető, hogy Váradi Sámuel is csodálattal tekintett a nagyszerű orvosra, és nem vonhatta ki magát befolyása alól. Váradinak abban az elhatározásában, hogy könyvet írjon a jenneri oltásról, minden bizonnyal szerepe volt Aloisio Careno, de mindenképp Giovanni de Carro orvosi és szakirodalmi tevékenységének is. Példájuk serkentően, termékenyítően hatott Váradira, akit az a törekvés lelkesített, hogy a jenneri módszer magyar nyelven való ismertetésével nemzetének szolgáljon. Careno és De Carro művei 1800 körül jelentek meg, tehát néhány évvel azután, hogy Jenner a himlő elleni oltásról szóló alapvető művét közzétette. Váradi Sámuel könyve pedig 1802-ben látott napvilágot „A tehén himlő avagy a vaktzina természetének és terjesztése módjainak rövid előadása” címen. Ezt a munkát egy másik követte, amelyet németből fordított, s amely „Gondviselés az egészséges és gyenge szemekre” címet viseli. Ez utóbbi is Bécsben jelent meg, 1805-ben. Váradi Sámuelnek ez az orvosi ismereteket népszerűsítő tevékenysége emlékezetünkbe idézi két román orvos, Vasile Popp és Pavel Vasici-Ungureanu alakját, akik fáradhatatlanul dolgoztak népünk egészségügyi nevelésén. Emlékezetes marad mindig V. Popp balneológiai műve az „Apele minerale de la Arpatac, Bodoc si Covasna (Szeben, 1821)” és Vasici munkái, aki orvostanhallgató korában „Antropologia (1830)” és „Dietetica (1831)” című, Budán megjelent, román nyelvű munkáival hathatósan járult hozzá a román orvosi műveltség gazdagításához.

A Bécsben töltött, eredményekben gazdag évek után Váradi hazatért Erdélybe, szülővárosába, ahol rövidesen városi orvos,

majd 1817-ben Alsó-Fehér megye orvosa lett. Ez utóbbi munkakörben addig Vásárhelyi Sámuel tevékenykedett.¹⁰ Míg pontosan tudjuk azt az évet, amikor a megyei orvosi állást elfoglalta, valamint nyugalomba vonulásának évét is (1848), nem tudjuk, mikor iktatták be Enyed város orvosi tisztébe. Végrendeletében olvashatjuk, hogy 1855-ben még városi orvos volt. Csak 1857. november 30-án bekövetkezett halála vetett véget városi orvosi tevékenységének. Szinnyei József azt írja róla, hogy „Hat évi bécsi tartózkodás után visszatért Nagy-Enyedre, hol 32 évig folytatott orvosi gyakorlatot”.¹¹ Ha elfogadnánk Szinnyei adatait, arra a következtetésre jutnánk, hogy Váradi 1825-ben kezdte meg Enyeden orvosi gyakorlatát, ami viszont szöges ellentétben van saját vallomásával, amely szerint már 1817-ben Alsó-Fehér megye orvosa lett, enyedi állandó székhellyel. Nem lehetetlen, noha eddig nincsenek erre vonatkozó ténybeli adataink, hogy Váradi orvosi pályafutását nem is Enyeden kezdte, hanem Marosvásárhelyen, ahol egykor középiskolai tanulmányait folytatta. Ez utóbbi feltevést látszik igazolni Wurzbach, aki két Váradiról beszél, akik közül az egyik a XIX. század első felének elején Marosvásárhelyen, a másik néhány évtizeddel később Enyeden tevékenykedett volna.¹² Wurzbach úgy tudta, hogy ez utóbbi Váradi az elsőnek a fia volt. Természetesen Wurzbach tévedett, mivel csak egy Váradi Sámuel létezett, akinek viszont gyermekei nem voltak. Wurzbach téves értesüléséből azonban arra a lehetőségre is gondolhatunk, hogy Váradi, mielőtt véglegesen Enyeden telepedett volna le, előbb talán Marosvásárhelyen próbálkozott gyökeret eresztetni. De – amint már említettük – ténybeli bizonyítékaink erre vonatkozólag mindaddig nincsenek.

Váradi Enyeden kifejtett orvosi és társadalmi tevékenységéről nem sokat tudunk. A városi irattár, amely az 1849. évi tűzvész alkalmával súlyos károkat szenvedett, nem pótolja ez irányú ismereteink hiányát. Terjedelmes végrendelete tartalmaz ugyan több személyi vonatkozású részt, de ezek sem tekinthetők kielégítőnek. Amit az 1848-as forradalmat megelőző időszakról sikerült megtudnunk, az az 1831. évi kolerajárványra, a Polgári Kaszinó 1833-ban történt megalapítására, valamint azokra az indokokra

vonatkozik, amelyek a selyemhernyótesztésről és az eperfatenyésztésről szóló munkája megírására készítették.

A megyei orvos munkája – a kizsákmányolt paraszttömegek súlyos társadalmi és kulturális elmaradottságának körülményei között – természetesen nem lehetett könnyű. Helyzete különösen megnehezedett az 1831-es kolerajárvány idején, amikor a megye összes közigazgatási és egészségügyi szerveit mozgósítani kellett. Az „erdélyi fejedelemség” főorvosa, Ferentzi József, minden rendelkezésre álló lehetőséget igénybe vett a járvány megfékezésére. Közzétették a megelőző és gyógyító intézkedésekre vonatkozó utasításokat. Minden eszközt, ami eredménnyel biztatott, támogattak és népszerűsítettek. Ebben az időben nagy bizakodással fordultak ama gyógyeljárás felé, amelyet Morvai János, a magyarországi Tisza-Bábolna község papja javasolt. Erről az eljárásáról Enyeden (?) egészségügyi rölapot is nyomtattak, kétségkívül Várad Sámuel kezdeményezésére, akinek tudnia kellett, hogy Morvai János módszerét az országos főorvos is elfogadta, s azt Erdély tisztiorvosaihoz intézett körlevelében figyelmükbe ajánlotta. Az említett egészségügyi rölap „A cholera orvoslásának könnyű és bizonyos módja a legújabb hazai tapasztalás szerint” címen jelent meg. Különösebb érdeklődésünkre tarthat számot a rölap Várad doktor által írt utószava, a következő szokatlan felszólítással: „Méltán megrettent Hazámfiain”. Várad az utószóban a jobbmódúakhoz fordul azzal a kéréssel, hogy sürgősen adományozzanak a Morvai-féle kolera-gyógyítási eljárás alkalmazásához szükséges ágyneműeket, melyeket a falusi román lakosság között fognak szétosztani. Várad a következőképp magyarázza meg, miért van erre szükség: „Öröm könnyekkel írom ezen sorokat, melyekben sietek Hazámfiainak kijelenteni, hogy én a Tisztelendő Morvai János Úr előadott szavainak mind egy betűig hiszek, az általa kijelentett orvoslás módját, minden eddigi hírfeltetteknél előbb betsüllöm. Mert az ahoz megkívántató szerrek mindenütt megkaphatók; az a val való bánásra mindent meg lehet tanítani, mert nyilván láttzik, hogy nem hírvadászat, sem ön haszon keresése, hanem tiszta felebaráti indulat vezette, mind próbáiban, mind azoknak közönségessé tételében. De bár mely egyszerű is a Tisztelendő Morvai Úr orvoslása módja, még is

hazánk lakosainak nagy részére, a kevéssel megelégedő Oláhnemzetre nézve, szükséges, melegítő eszközökről gondoskodnunk. Tudjuk azt, hogy az oláhoknak ágyneműje áll, egy vastag lepedőből, két kemény párnából, kevés szénából és egy pokrótból – sem ezekkel, sem mind avál a mi még kitsiny hajlékokban vagyon, oly hamar és úgy megizzasztani a choleras beteget nem lehet, mint a kevés órák alatt öldöklő Cholera ellen megkívántatik. Meg hívom azért Hazám lelkesebb Asszonyait, hogy a Cholérával meglatogatott helységekbe könnyen melegíthető, tollas derekalyokat küldjenek. Egy betegnek kellene egy derekaly alól, más felyül, a felsőre pótléklul réálehetne háyni minden más köntösöket, pokrotzot s. a. t. Egy faluba kellene tehát mintegy 20 derekaly – egy rendbeli, több betegnek is szolgálhatna.”¹³ Ez a felszólítás élénken és megrázóan érzékelteti a megyebeli román jobbágyok súlyos helyzetét. Mint körorvosnak, Váradinak jól kellett ismerenie a lakosság gazdasági-társadalmi viszonyait. Ennek ellenére csak szórványosan találunk írásaiban egy-egy utalást a falusi lakosság nyomorúságos helyzetére. A selyemhernyótenyésztéssel foglalkozó munkájában mellékesen ugyan, de érinti a román jobbágyosság nehéz életkörülményeit. Azt hangoztatja, hogy a selyemhernyótenyésztés terén többet lehet várni a székelyektől és a szászoktól, valamint általában a városi lakosoktól, mint a közönséges falusi néptől – melyen kétségkívül a román jobbágyosságot értette, megjegyvezve arról, hogy „emezcknek pedig alig van annyi helyek, ahol sovány puliszkájokat megehessék.”¹⁴ Ha e két utalást kivéve Váradi nem tesz említést a paraszti tömegek nyomoráról és orvosi-egészségügyi nélkülözéseiről, úgy annak az a magyarázata, hogy lényegében azonosította magát a feudális viszonyok fenntartásával, a megyei arisztokrácia érdekeivel, s tartózkodott attól, hogy különösebben kihangsúlyozza a földcsúri kizsákmányolás következményeit.

Az első magyar polgári kaszinót 1827-ben állították fel Budapesten Széchenyi javaslatára. Ez ösztönzésül szolgált, és példát nyújtott a magyar polgárságnak és a reformista arisztokrácia egy részének, hogy Magyarország és Erdély különböző városaiban hasonló intézményeket hozzanak létre. Ezt a példát követték Szász Károly haladó szellemű jogász, az enyedi Bethlen kollé-

gium tanára, Farkas Sándor gyulafehérvári bíró, és Váradi Sámuel is, amikor az enyedi polgári kaszinó megalapítását kezdeményezték.¹⁵ Társadalmi, politikai világnézet tekintetében az enyedi kaszinó valószínűleg semmiben sem különbözött a többi hasonló létesítménytől. Tudjuk, hogy a kaszinó Váradi házában működött, s hogy az 1849. évi enyedi tűzvész alkalmával az is elpusztult. Amikor Váradi Sámuel házát ismét felépíttette, a kaszinó helyiségeit is helyreállították, amelyben évtizedeken át őrizték Váradi Sámuelnek a múlt évszázad közepe táján készült festett arcképét. A kaszinó 1841-ből származó évkönyve szerint Váradi alapító és vezető tagja volt a kaszinónak.¹⁶ Az 1833. január 14-én felállított enyedi kaszinó egyébként egészen a legutóbbi időig folytatta tevékenységét.

Váradi lelkes népszerűsítője volt a selyemhernyó-tenyésztésnek és az eperfatenyésztésnek. E tekintetben Széchenyi eszméi hatottak rá, aki mozgalmat indított az eperfák termesztése érdekében. Váradi teljes mértékben megértette e kezdeményezés gazdasági és ipari jelentőségét. Ő maga is számos eperfát ültetett enyedi kertjében, és személyesen is foglalkozott selyemhernyó-tenyésztéssel. A nyert gubókat az 1841-ben felállított kolozsvári selyemfonodának adta el. Ennek a fonodának a létesítése – amely egyébként 1848-ig állott fenn – Erdély-szerte ösztönzést nyújtott a selyemhernyó-tenyésztés és az eperfatermesztés meghonosítására. Az eredményekkel biztató kezdetet azonban derékbatörte az 1848–1849-es forradalom, és az annak leverését követő idő. Végrendeletében Váradi utasításokat ad örökösének, akinek kötelességévé tette, hogy folytassa törekvéseit a selyemhernyó-tenyésztés és eperfatermesztés terén, amennyiben a kolozsvári fonoda továbbra is fennállana. „Ha nintsen elég eperfa, nints mivel a hernyókat fel nevelni, ha nintsen filandra, nints hová bé adni tösént a termesztett bugókat”¹⁷ – írja „végrendeletében” Váradi. Büszkeséggel állapítja meg, hogy utódja vezérfonalul „Használhattya a selyem tenyésztésről és eperfa szaporításról írt kinyomatott könyvemet, míg idővel tökéletesebb jön a világra. Most még nintsen magyar nyelven sem terjedelmesebb, sem tökéletesebb munka az enyimmél.”¹⁸

„Utasítás a selyem és eperfa tenyésztésre”¹⁹ című könyvében

A TEHÉN HIMLŐ

avagy

A' VAKTZINA

természetének, és terjesztése' mód-
jainak rövid elő adása.

VÁRADI SAMUEL

által

A' vaktzina' képevel.

BÉTSBEN

Schrámbi Ferencz Antal' betűvel.

1802.

Váradi nem csupán a Széchenyi által a magyar mezőgazdaság és ipar fellendítése érdekében elindított kezdeményezésre és a kolozsvári selyemfonoda felállítására volt tekintettel, hanem egyéb helyi adottságokat is figyelembe vett. Váradi az enyedi Bethlen kollégium orvosa is volt. Ebben a minőségében állandó kapcsolatban állott a tanulóifjúsággal, amely örömmel vett részt a selyemhernyó-tenyésztésben. Ez a foglalatosság nemcsak mint új és érdekes gazdasági tevékenység vonta magára az ifjak figyelmét, hanem a természet megfigyelésére irányuló képességüket is fokozta. „A tanulók mindennap és csoportosan jöttek hozzám, – írja Váradi – segítettek a hernyóknak enni adni, azokat takarítani, tudakoztak és kértek, hogy írjam meg számokra, bármily röviden, a selyem tenyésztés körül okvetlenül tudni való dolgokat, s gondolva, hogy talán mások is lesznek, kik ezen újra feléledett ipar ággal megismerkedni kívánnak, e téli hosszú estvéken e kis könyvet írtam.”²⁰ Az az óhaja, hogy a selyemhernyó-tenyésztés népszerűsítésére alkalmas könyvet adhasson az ifjúság kezébe, készítette többek között Váradit műve megírására. Míg a régi osztrák és magyar szerzők figyelembe vették Váradinak a selyemhernyótenyésztésről szóló könyvét, – addig egy nemrég kiadott idevágó magyar szakmunka szerzője, aki pedig a kérdés történelmi vonatkozásaira is kitért, teljesen figyelmen kívül hagyta az egykori enyedi orvos szerény, de mégis érdemes munkáját a selyemhernyótenyésztés meghonosításáról.²¹

Az 1848-as forradalom kitörésekor Váradi 75 éves, öreg ember volt, nagytekintélyű polgár, és jelentős ingatlanok tulajdonosa mind Enyed városában, mind annak környékén. A város központjában fekvő saját háza 24 helyiségből és számos tágas mellék-helyiségből állott. Kertjei és szőlői nagy mennyiségű gyümölcsöt és bort termettek. A forradalom idején is bővelkedett pincéje válogatott borokban. Városi és megyei orvosi állásából származó jövedelmén kívül falusi birtoka évente több mint 2000 forintot hozott. Gyümölcsösében 1847-ben mintegy 2000 mérce gyümölcs termett.²² Az Enyed környékén levő falvakban 20 jobbágya volt s attól sem tartózkodott, hogy jelentős összegeket adjon ki kamatra.²³ Az a Váradi, aki ilyen anyagi és társadalmi helyzettel rendelkezett, s aki mindezt, saját bevallása szerint, egyes arisz-

tokrata családok támogatásával szerezte – „Végrendelete” utolsó lapjain nem is feledkeznek el háláját azok iránt kifejezni. Nem tudta üdvözölni az 1848-as forradalmat, amely új gazdasági-társadalmi-politikai arculatot akart adni Magyarországnak és Erdélynek. Természetesen nem gondolunk most a forradalomban való aktív részvételére, amelyben már előrehaladott kora is megakadályozta volna. A forradalommal szemben általában tartózkodó és óvatos magatartást tanúsított. Erre mutat az is, hogy amikor a forradalmi kormány önkéntes kölcsönre szólította fel a magyar népet, Váradi mindössze 5 forintot – anyagi helyzetéhez viszonyítva elenyészően csekély összeget – jegyzett.²⁴ Egyedüli „politikai” természetű szerepvállalása az volt, hogy tudomásul vette a kolozsvári diéta (1848) határozatának megfelelően megalakult ún. megyei tanácsba történt beválasztását. A tanács egyébként igen rövid életű volt.²⁵ Végrendeletében Váradi többször emlékezik meg az 1848–49-es eseményekről, azonban mindig csak az általa elszenvedett anyagi veszteségek szempontjából. A forradalom célkitűzéseinek elfogadásához, a társadalmi és politikai haladás tárgyilagos értékeléséhez nem tudott felemelkedni. Míg oly sok orvos cselekvően vett részt a forradalmi eseményekben, vagy eszmeileg a forradalom mellé állt, – Váradi továbbra is a bécsi kormány alázasztos tisztviselője maradt. Ez a megállapítás híven tükrözi Váradi politikai profilját az adott történelmi események keretében. Erről tanúskodik „Végrendelete” is, amelyben elégedetten állapítja meg, hogy „... hosszas szolgálatom után 200 pengő forintnyi nyugpénzt kaptam az uralkodó Felsőg körönleges kegyelméből, különösnek mondom, mert soha előttem egy megyei orvos is nyugpénzt nem kapott...”²⁶

Azok a tragikus események, amelyek az 1849. év elején Enyeden bekövetkeztek, Váradit nem találták a városban. Kolozsváron keresett menedéket, ahol 14 hónapig tartózkodott, s csak 1850-ben tért vissza szülővárosába.²⁷ Azokon a károkon kívül, amelyeket ingatlanai elszenvedtek, pótolhatatlan veszteséget jelentett számára orvosi könyvtárának elhamvadása. „Hamuvá tette, Erdélyben ritka szép orvoscönyvi gyűjteményemet”²⁸ panaszkolja végrendeletében, amelyben sajnálatának ad kifejezést 40 évi orvosi feljegyzéseinek elvesztése felett is.²⁹

Meneküléséből való visszatérése után továbbra is ellátta a városi orvos munkakörét, de már csak 100 forint fizetésért. Ezt a munkáját 1857 november 30-án bekövetkezett haláláig folytatta.

Irodalmi tevékenységében két jól elhatárolt és időben egymástól elég távolálló szakaszt különböztethetünk meg: a bécsit és az enyedit. Az első szakasz azt a két munkát öleli fel, amelyekről már a tanulmány elején megemlékeztem: „A tehén himlő avagy a vaktzina (1802)” és „Gondviselés az egészséges és gyenge személyekre (1805)”. A második szakaszba soroljuk az „Utasítás a seelyem és eperfa tenyésztésre (1842)” című könyvét, amelyről az előzőekben már szintén volt szó, valamint „Végrendeletét”, amelyet azonban nem szánt a nagy nyilvánosságnak. Minthogy végrendelete memoárjellegű, azt hiszem, helyesen járok el, ha írásművei közé sorolom. Végrendeletét két szövegezésben szerkesztette meg: az első 1846-ból, a második 1855-ből származik. Végrendeletének ezen utóbbi változatát Váradi sajátkezűleg több példányban sokszorosította, de érvényesnek csak azokat a példányokat ismerte el, amelyek utólag hozzájuk fűzött nyilatkozatát, és személyes pecsétjével ellátott parafáját tartalmazzák. Jelen tanulmányomban „Végrendeletének” egyik hiteles példányát használtam fel, amely füzet formájában 40 oldalra terjed. Meg kell említenem még azt is, hogy végrendelete tanúsága szerint Váradi irt egy utasítást „a bábaságról s a bábák számára”.³⁰ Ami ezt az utóbbi, talán kéziratban maradt munkáját illeti, a leggondosabb kutatással sem sikerült nyomára akadnom.

„A tehén himlő avagy vaktzina természetének és terjesztése módjainak rövid előadása” 232 oldal terjedelmű, egy – oltást ábrázoló – rézmetszet egészíti ki, és a bevezetőn kívül 21 fejezetre oszlik. A könyv egyszerűen és világosan ismerteti az oltás egész problémakörét, amint azt Jenner eredetileg kidolgozta és a himlő elleni oltás terén tevékenykedő más neves korabeli orvosok továbbfejlesztettek, s akikre Váradi gyakorlta hivatkozik is. A mű tudományos dokumentációja igen jónak mondható. A fiatal Váradi a szakirodalom kitérő ismerőjének bizonyult, s a kérdés kifejtése és értékelése terén jelentős tudományos látókörrel rendelkezett. Nem óhajtok az egyes fejezetek elemzésébe merülni, mert

GONDVISELÉS
AZ EGÉSSÉGES ÉS GYENGE
S Z E M E K R E .

ÉS ARRA VALÓ
O K T A T Á S

miképpen lehet az embernek önmö-
gán segíteni, a' szemnek olyan hirtelen
való betegségeiben, mellyek tulajdon or-
vosi vagy sebészeti esmeretet nem
kivánnak.

ÍRTA

BÉER GYÖRGY JÓSEF
BÉTSI SZEM-ORVOS DOCTOR.

MAGYARRA FORDÍTOTTA
VÁRADI SÁMUEL,
ORVOS ÉS BABA DOCTOR.

KÉT FÉL TÁBLÉKERT.

BÉTSBEN 1805.

az a véleményem, hogy a fejezetek pusztá felsorolásából is átfogó képet nyerhetünk a mű jelentőségéről:

Első szakasz. A tehén himlő fel tanálásának és el terjedésének historiája.

Második szakasz. A vaktzina eredetéről.

Harmadik szakasz. A valóságos és fattyú vaktzináról.

Negyedik szakasz. A vaktzinálás különböző módjairól.

Ötödik szakasz. A vaktzina jelentőségeiről. Woodville kü- lömb-féle próba tételciről.

Hatodik szakasz. A másod vaktzináról.

Hetedik szakasz. A vaktzina ragadó-é?

Nyoltzadik szakasz. Lehet-é valakinek egyszernél többször vaktzinája?

Kilencedik szakasz. A hólyagos himlő után lehet-é valakinek vaktzinája?

Tizedik szakasz. Lehet-é minden időben vaktzinálni?

Tizenegyedik szakasz. Gyenge, beteges gyermekekbe, egés- ségtelen emberekbe, idő töltöttekbe bé lehet-é oltani a tehén himlőt?

Tizenkettődik szakasz. A vaktzina kíván-é valami orvosságot?

Tizenharmadik szakasz. A valóságos vaktzinát a fattyutól meg különböztető jelek.

Tizennegyedik szakasz. A vaktzina hidegségéről.

Tizenötödik szakasz. Hányadik napon kell a vaktzina matériát venni?

Tizenhetedik szakasz. Intés a szülékhez.

Tizennyoltzadik szakasz. Elegyes jegyzések.

Tizenkilencedik szakasz. A nevezetesebb ellenvetéseknek meg fejtése.

Huszdik szakasz. Egy pár levél Erdélyből.

Huszzonegyedik szakasz. Egy néhány példák tulajdon tapasztalásaimból.

Az orvostörténelem szempontjából főképpen a bevezetés és az I. fejezet érdemel különösebb figyelmet. Ez a két rész a könyv 42 oldalát foglalja el, s így terjedelme tekintetében is a legszámot- tevőbb. Itt tárgyalja Váradi a varioláció problémáját, majd áttér

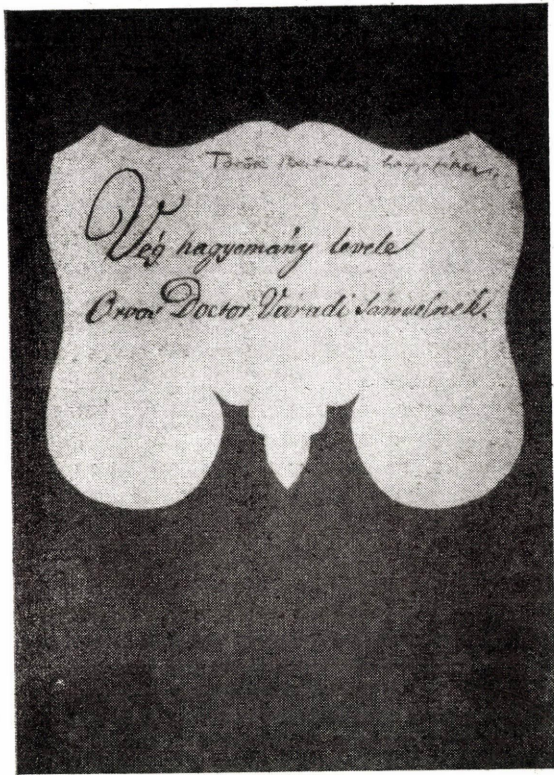
a himlő elleni védőoltás alkalmazásának és elterjedésének kezdeteire. Statisztikai adatokkal mutat rá azokra a szörnyű pusztító-sokra, amelyeket a himlő Európában, Ázsiában és Amerikában okozott. P. S. Pallas természetkutató adataira támaszkodva vázolja a himlő szibériai pusztításait, elmondja hogyan hatolt be Európába a varioláció Törökország kaukázusi tartományából. Megemlékezik Pylarino görög orvosról, akinek variolációról szóló munkája Velencében jelent meg (1715). Rámutat arra, hogy Voltaire, d'Alembert, Haller és Bernouilly is a varioláció meggyőződéses hívei voltak. Mint erdélyi származású, Váradi saját hazájáról sem feledkezett meg, s elmondja miképpen alkalmazták a variolációt Erdély területén. Így például az 1796-os himlőjárvány idején Mátyus István marosvásárhelyi orvos saját gyermekeit is alávetette a variolációnak, ami azonban nem járt a várt eredménnyel. Váradi elemzi ennek a sikertelenségnek az okait és helyesen mutat rá arra, hogy mielőtt Jenner a himlő elleni védőoltást kidolgozta volna „Sok századok el töltenek és még Európa, ez a mások felett pallérozott világ rész, a himlő járma alatt nyögő emberiség vigasztalására, a keserű köny tseppeken kívül más szert nem esmért.”³¹

A védőoltás történetével foglalkozó fejezetben Váradi minde-nkelőtt Jenner és más angol orvosok, Pearson, Woodwille stb. érdemeit fejtegeti. Fontosságához mértén méltatja a jenneri módszer kidolgozását, és az osztrák birodalom területén, közelebbről Bécsben való első alkalmazásának eredményeit. Elmondja, hogy az első oltásokat 1799-ben hajtották végre, amikor P. I. Ferro és De Carro beoltották gyermekeiket. A himlő elleni védőoltás Ausztria területén való elterjesztéséért folyó harc élvonalában De Carro, Careno és Portenschlag doktorok küzdöttek, akikről teljes elismeréssel emlékezik meg, s különös nagyrabecsüléssel ír Carenóról és De Carróról, akiknek a himlő elleni oltás terén tanúsított szakértelme Európa-szerre ismeretessé vált. Az európai közvéleményre nagy hatást gyakorolt Jenner gesztusa, aki értékes dehányzó szelencét küldött De Carrónak a következő vésettel: „Edward Jenner to Jean de Carro”. Jenner ugyanis De Carrót tartotta a himlő elleni oltás legszámottevőbb apostolának az európai kontinensen. Érdekesen számolt be Váradi az első hivatalos

oltási kísérletekről, amelyeket 1801. szeptember 1-én a bécsi köz-kórházban a hatósági személyek, köztük P. I. Ferro és Johann Peter Frank jelenlétében hajtottak végre. A védőoltás útján nyert himlő elleni védettség ellenőrzése, amely ugyanazon év november 12-én ugyanazon személyek jelenlétében ment végbe, a jenneri módszer teljes győzelmével végződött.

Ha figyelembe vesszük Váradi művének az egész kérdésre kiterjedő, átfogó voltát s szerzőjének azt a törekvését, hogy az általa választott probléma népszerűsítésénél minden szükséges vonatkozásra kitérjen, – Váradi eme könyve kétségkívül a múlt század elejei, e tárgyra vonatkozó orvosi irodalom legjobb alkotásai közé sorolható. S bár Váradi haladó gondolkodása – orvosi vonatkozásban is – a felvilágosodás hatása alatt fejlődött ki, a fideizmus kereteit nem lépte túl, sőt agnosztikus megnyilvánulásoktól sem mentes („Az ember nem alkalmas a természetnek tsak színét is meg esmérni, annyival kevésbé hathat bé az ő látása, annak mélységébe. Nem tudja senki is valóban, mitsoda módon dolgoznak az orvosságok az egészség helyre állítására”).³² Az ilyen tartalmú kijelentéseit semmi esetre sem igazolhatja, legfeljebb viszonylag érthetővé teszi könyve megírásának kora, amikor az élettan, a kísérleti pathológia és a farmakodinamika még gyermekcipőben jártak. Később, Dr. Magendi (1783–1858), Cl. Bernard (1813–1878), A. M. Filomafickij (1807–1842), J. P. Müller (1801–1858) és mások tevékenységének eredményeképpen a fiziológiai és a kísérleti pathológia erőteljes lendületet vett. Abban az időben azonban, amikor a doktori felavatásra váró Váradi a himlő elleni oltásról szóló könyvének kéziratával foglalkozott, a mai értelemben vett kísérleti élettan még modern művelőire, kutatóira várakozott.

A fiatal Váradi teljes lelkesedéssel és odaadással karolta fel a jenneri védőoltás elterjesztésének ügyét. Csodálattal nyilatkozik Jenner kiemelkedő érdemeiről: „Végre Doktor Jenner Eduard az emberi nemzet meg betsülhetetlen javára, az orvosi kar dicsérete, a ténen himlő természetének meg esmérése által olyan szerre talált, a mely által a himlőt, ezt az emberi nemzetet, a bé oltás fel találásáig ellene áthatatlanul pusztító, és azután tsak keskenyebb határok közzé szorítottatott, de még is rettenetes nyavalyát, leg

Tőzse tartalan hágyókeres.

Veg' hágyomány levele

Orvosi Doctor Várndi Jánosnak.

kiszebb veszedelem féjelme nélkül kevés esztendőök múlva tökéletesen ki irtani lehetséges.”³³ Váradi véleménye szerint ez az oly forrón óhajtott eredmény csak akkor lesz elérhető „Ha az orvosok meg nem szűnnek oly buzgón munkálkodni a tehén himlő elterjesztésében mind eddig tselekedtenek; ha a közönség le vetkezi bal vélekedéseit; . . . oh boldog idő! talán már az utánnunk következő emberi kor szintűgy kéntelen lesz a himlőt a festések által esmérni, mint mi most a bélpoklosságot. A szerentsétlen bagoly nem fog oly gyakran huholni házaink felett. Nem lésznek oly számosak, a kedves gyermekeik sirjakon vigasztalhatatlanul síró szülék”³⁴

Noha Váradi optimizmusa, a himlő megelőzésével és leküzdésével kapcsolatosan a jenneri módszer nyújtotta tág lehetőségek láttán, indokolt volt, azt már nem láthatta előre, hogy az új módszer teljes és végleges győzelméig még hosszú utat kell megjárnia, sok ellenállást és előítéletet kell leküzdenie, amelyek nemcsak a közhiedelemben gyökereztek, hanem számos orvos felfogásában is.

Váradi nem elégedett meg a szakirodalom tanulmányozásával, valamint azzal, hogy a védőoltás hatását saját betegein tanulmányozza, hanem önmagát is alávetette az oltásnak. „Doktor Jenner és de Carro velős munkái végre tökéletesen meg győztenek a tehén himlő hasznairól és 20^{dik} Maji 1801^{ben} Doktor Carenot meg kértem, hogy azt belém oltsa. Május 30^{dikán} kívánságomnak eleget tett, s a meg himlőzés méltó féjelmeitől meg szabadított.”³⁵ A himlő elleni oltás hatásosságába és szükségességébe vetett szilárd meggyőződése készítette a következő vallomásra: „Azon való öröömöt azt a természetes kívánságot gerjesztette fel szívemben, hogy esmerőseimet leveleim által, a tehén himlő hasznairól meg győzni igyekezzem. Fáradságomat kedves válasszak gazdagon megjutalmaztatta, s midőn némelynek szerfelett való kétségeskedéseket, ellenvetéseiket olvasván, fel tettem magamban, hogy a tehén himlőről írott munkák közzül s leg jobbat anyai nyelvemre által tégyem. Meg olvastam a leg nevezetesebb Anglus, Frantzia, Német irokat, s el halgatván hogy némelyek felette hosszak, mások felette rövidek voltak, majd mindenikben találtam valamit, a miről a többi halgattanak, vagy ellenkezőleg ítéltenck. Következőse ezen váratlan tapasztalásomnak a vólt, hogy valamiket ol-

vastam, hallottam, önnön tapasztalásam alá vetni, s magát a természetet kívántam vezetőmnek választani . . . Midőn tulajdon tapasztalásaim által elég erősnek éreztem magamat a különböző írókat meg ítélni, azokban a hasznost a haszontalantól meg választani, ezt a kitsiny könyvet írtam.”³⁵

Váradi azzal ajánlotta az olvasóközönségnek könyvét, hogy – reméli – az a közjó érdekeit fogja szolgálni. „Ha munkám által a köz jót, valami részben előbb mozdíthatom, ha tsak egy pár szülét győzhetek-is meg a tehén himlő meg betsülhetetlen hasznairól; ha tsak egy édes atya köszönheti is gyermekének életét, szeme világát, ábrázatyának, a lélek tükörének épségben lett megmaradását, könyvem olvasásának, egy kedves érzés bővön meg jutalmaztatja fáradságomat.”³⁶

Amikor a himlő leküzdése érdekében a jenerri védőoltás módszerének minél szélesebbkörű alkalmazása mellett tör lándzsát, Váradi nem téveszti szem elől a kérdés társadalmi vonatkozásait sem. Éppen ezért kezdettől fogva széles körben népszerűsíti De Carro javaslatait, s kifejti saját nézeteit is a védőoltás Magyarországon és Erdélyben való alkalmazásának megszervezésére, mindenekelőtt a falvakon. A himlőoltás elterjesztésének érdekében De Carro a következőket javasolta: tiltsák meg a variolációt, nevezzenek ki szakképzett biztosokat a védőoltások irányítására, biztosítsák minden egyes város ellátását oltóanyaggal, iskolákba, tanoncnak és bárminő intézmény tagjainak csak olyanokat lehessen felvenni, akik a himlőoltáson sikeresen átestek, gondoskodjanak arról, hogy a falvakban az oltásokat olyan időben végezzék, amikor az emberek nincsenek a mezei munkálatokkal elfoglalva, minden megyében néhány képen mutassák be a himlő elleni oltás tulajdonképpeni módját; a biztosok, a sebészek és a papok számára állítsák össze a variola vaccina legjobb és legvilágosabb leírását, valamint annak ábrázolását; a szülőházakból addig ne engedjék kivinni a csecsemőket, amíg be nem oltották őket; mindazokat a katonákat be kell oltani, akik még nem estek át a himlőn. Ezeknek a fontos megelőző orvosi rendszabályoknak és egészségvédelmi intézkedéseknek magyar nyelven történő népszerűsítése abban az időben, amikor még a védőoltás elismertése is oly nagy nehézségekbe ütközött, alátámasztják Váradi ér-

demeit. Rá kell mutatni azon javaslataira is, amelyeket a himlő leküzdésére szervezési szempontból tett:

„Minden Vármegyének egy egy orvosának kellene lennie, a kinek fő foglalatossága a lenne, hogy a Vármegyében lévő falukat, minden esztendőben rendre eljárja, meghatározott, és a föld népének előre tudtára adatott napokon, a még meg nem himlőzettekbe, a téhen himlőt bé oltsa. Arról minden fertály esztendőben a Vármegye Gyűlésén írásban számat adjon. Egy Vármegye tökéletesen elég dolgot adna egy orvosnak egész esztendőre. E nélkül vagy felette későre, vagy soha is ki nem irtódik a Hazából. Azok az orvosok, a kik most olyan nagy tüzzel igyekeznek a téhen himlő el terjedése körül, bizonyosan nem fognak értenni a falukra ki menni, annyival is inkább, hogy a község tehetetlen fáradságokat meg jutalmaztatni. Így tsak a városokból irtódhatnék ki a himlő, nem pedig a Hazából. Még vagyon egy nagy okom, a miért minden Vármegyének, egy egy téhen himlő oltó orvost kívánnék. Felette nagy azoknak száma, a kik a falukon, minden orvosi segedelem nélkül, olyan nyavalyákban sindevésznek, melyeket egy értelmes orvos könnyen meg gyógyíthatna. Ezek orvost nem hívatnak, rész szerént azért, hogy tehetetlenségük nem engedi, rész szerént azért, hogy nintsen bizodalmak benne. A sokszori látása az orvosnak és a szerentsés példák fel nyitnák a község szemeit... Lehetetlen, hogy a kinek, az nemzet bódogsága, szíven fekszik, egy olyan orvos szükséges voltát meg ne esmérje, gondolatomat helybe ne hagygya. Egy ilyen orvost lehetne méltóképpen a Vármegye orvosának nevezni, nem azokat kiket a város és a tehetősebb polgárok egészen el foglalnak. Még a nevekről sem esméri czecket a Vármegye nagyobb része.”³⁷

Különösen figyelemre méltó a könyv 19. fejezete, amelyben az orvostudomány és józan értelem érveit sorakoztatja fel a jenneri módszerrel szemben felhozott álérvék és kifogások elhárítására. Ez a fejezet azoknak az orvosi és egészségügyi katekizmusoknak a szerkezetére emlékeztet, amelyek az orvosi ismereteket népszerűsítő irodalomban a XVIII. század végén tűntek fel, s egészen a múlt század végéig közkedveltségnek és nagy elterjedtségnek örvendtek, úgyszólván minden országban. Váradi azért vá-

lasztotta ezt a formát, mert így egyszerűbben, összefüggőbben és világosabban tudta kifejezni és megmagyarázni a felvetett kérdés minden vonatkozását:

„I-ső Ellenvetés. Leg nagyobb akadály a tehén himlő óltásának abban áll, hogy a közönség azt hiszi, hogy a hólyagos himlő egy elmúlhatatlanul szükséges betegség, melyet minden embernek ki kell állani. Azt állítják t. i. hogy a hólyagos himlő magva velünk születik, mely csak a meg himlőzés által takarodhatik ki az emberből, egy két tehén himlő által pedig nem és így a testben maradván sok féle nyavalyákat okozhat.

Ez a vélekedés helytelen: mert

1-ször. A hólyagos himlő magvának a testben való létét semmiből sem lehet meg bizonyítani, senki sem himlőzik meg, a kinek nagyon módja el kerülni a hólyagos himlősöket, vagy mind azt, a mit azok illetenek..

2-szor. Ha mostani emberek himlő anyagjával születnek, miért nem születtek azzal, az ez előtt 1000 esztendővel éltek? Miért nem himlőztek meg az Amerikaiak, a míg a Spanyolokat nem esmérték?

3-szor. Minden helységben találhatunk olyanok, kik a tisztaság idejét el érték és mégis soha hólyagos himlőben nem vóltanak. Miért nem költ ki ezekben a képzel himlő mag? Miért nem érzik annak káros következéseit?

4-szer. Ha a mag velünk születnék és a testben maradván betegséget okozna; úgy annak kellene leg egészségesebbnek lenni, a kin leg több himlő ütött ki, a kin pedig csak egy két szem himlő vólt, egész életében félhetne a benne maradt himlő anyagtól. A tapasztalás éppen ellenkezőt tanít.

5-ször. A szülék rend szerént még a gyermek korokban által esnek a hólyagos himlőn, következésképpen üresek a himlő anyagtól. Hogy adhatnak tehát magzattyaiknak azt, a mi nékiük nintsen?

6-szor. Miért kerülik a himlősöket olyan szorgalmatosan? Miért nem örvendenek inkább azon alkalmatosságnak, mely gyermekeik testeket meg tisztíthattya? Ha szóval tagadják is, de tselekedettel

nyilván bizonyították ezek, hogy a hólyagos himlő, valamint más ragadó nyavalyák, az emberen kívül nem pedig abban vészi eredetét.

II^{dik}. Ellenvetés. „Nem kell a természet útját meg akadályoztatni, a mi természetes mind jobb a mesterségesnél.”

A felsőbbekből meg tettik, hogy a természet folyása éppen nem kívánnya, hogy az ember meg himlőzzék. A ki magát annak ki nem teszi, soha sem kapja el, de minthogy társaságba élünk, a hol a mindennapi szükség szüntelen egybe kever a sokasággal, szinte lehetetlen valakinek magát attól a ragadó nyavalyától meg óltalmazni. Helytelen azt, a mi gyakran meg esik, a természetessel egybe zavarni.

III^{dik}. „Nem kell az embernek magát az Isten dolgába elegyíteni”.

E tsak az a mi az előbbeni volt. Az Isten nem örvend egynek is el vesztében, s nem is küld senkire himlőt. Hol tiltya az Isten törvénye, az okosság és tapasztalás által meg esmért szerekkel a nyavalyákat meg előzni, vagy el fordítani? Mire való az okosság egyébre, hanem hogy a jót a gonosztól, az ártalmast a hasznostól meg tudja különböztetni, ezt kövesse, amazt kerülje. Ha valaki rosszul leszsz, miért folyamodik mindjárt az orvos szerekhez? Ha meg rühesedik, miért nem enged szabad folyást a természetnek? Miért elegyíti magát az Isten dolgába. Ha a szomszéd háza ég, miért hord vizet a magáéra? A barom kerüli a szemébe tűnő veszedelmet, s az ember, ez a szabad és okos valóság, nem akarja azt el fordítani, amikor módja vagyon benne.

IV^{dik}. Ellenvetés. „Valyon nem okoz-é a tehén himlő, idő folytával valami olyan betegséget, mely eddig nem volt meg?”

Nintsen egy mérég is az egész természetben, mely az életet olyan lassan emészténé, hogy 5. 10. s több esztendőig leg kisebb jelenségét sem mutatná ki. Hogy a tehén himlő matéria, egy újj és soha addig nem esmért betegséget okozhasson, abban újj és soha addig nem esmért mérégnek kellene lenni. A Chimiai analysis nyilván meg mutatta ennek a félelemnek helytelenségét. De ha meg volna is, az élő test ereje nem volna-é alkalmas azt onnan ki taszítani? Ha valami veszedelemtől lehetne a tehén himlőre nézve félni, eddig lett volna annak helye. A historia bizony-

sága szerint, az egygyik ég tájából, másba által tett nyavalyák, első meg jelenésekkor vóltanak mindenütt leg veszedelmesebbek. Példák erre a belpoklosság, a frantzia nyavalya, a hólyagos himlő. A tehén himlő pedig, az egész világon éppen olyan szelidnek tapasztaltatik, mint a hazájában. Ennekfelette, a sok esztendei tapasztalás eléggé meg bizonyította, ezen nem mondom ellenvetésnek, mert nem érdemes oly nagyra, hanem a kétségeskedésnek semmiségét. Azok az emberek, kikbe Jenner a tehén himlő után 25, 27, 31, 38, 53 esztendővel próbálta a hólyagos himlőt bé óltani, kétség kívül nem tserélnének egésséget, s talán szívet sem azokkal, kik a tehén himlő képzelt következáscível rettentik a gyáva lelkeket.

V^{dik}. Ellenvetés. „Nem láthattya által az ember, miként óltalmazza meg a tehén himlő az embert, a hólyagos himlő ellen, tehát nem is óltalmazza meg.”

Szép okoskodás, főképpen az orvosi tudományban! Az ember nem alkalmas a természetnek tsak felső színét is meg esmérni, annyival kevésbé hathat bé az ő látása, annak mélységébe. Nem tudja senki is valóban, mitsoda módon dolgoznak az orvosságok az egésség helyre állítására. Ki láttya p. o. a frantzia nyavalya és a keneső, a China és hideg lelés, a dühödtség és Belladonna, a bűdös kő és a rü, a vízkorság és a digitalis purpurea között való egyben köttetést? Meg vesse-é az okos orvos a sok ezer tapasztalásokat, tsak azért, hogy nem láthattya által, miképpen dolgoznak ezek a szerek?

Éppen így vagyon a dolog a hólyagos és tehén himlővel. A hólyagos himlőről tsak annyit tudunk bizonyosan, hogy annak magva nem születik velünk; hogy minden emberbe meg vagyon a meg himlőzhetésre való tehetség és végre hogy azt a tehén himlő ki irtya. Kell-é több?

VI^{dik}. „A hólyagos himlő bé óltása olyan nagy jó tetemény melynél nagyobb nem kell?” (Ez az egygyik fő ellenvetése D. Herznek, a ki a himlő óltásából nagy jóvedelmet szokott vólt bé venni).

Érdemel-é e' feleletet? A hólyagos himlő bé óltatván szelidebb ugyan, de még is irtózatós és elégszer hagyott maga után szomorú következáseket. De ha 10,000-ból halna is meg egy, ugyan kérd-

Amellett a' feltételek birtokjára a' királyi szándék
szelvények kiadására.

Amellett a' feltételek birtokjára a' királyi szándék
szelvények kiadására.

Amellett a' feltételek birtokjára a' királyi szándék
szelvények kiadására.

Váradi László
Orvosi Doctor de Szabó mesterek
mesterek és egyéb Városmesterek
reábra Orvosok.

Amellett a' feltételek birtokjára a' királyi szándék
szelvények kiadására.

Amellett a' feltételek birtokjára a' királyi szándék
szelvények kiadására.

jük meg a szülőköt, nem utálatos-é az, a ki tulajdon hasznának azt fel áldozni nem irtózik? Könnyen meg számlálhatnók azokat, a kik Erdély és Magyar országon a hólyagos himlőt bé óltatni bátorkodtanak, de nagy azoknak száma a kik Angliában és másutt, talán szerentsébb környül állások között himlőztenek volna meg, ha a bé óltás soha sem lett volna esméretes. Használt azoknak kikbe bé óltatott, s ártott azoknak, kiknek vagy pénzbéli tehetőségek, vagy elég bátorságok nem vólt.

VII^{dik}. A tehén himlő fel tanálása még igen újj és ha szintén a tehén himlő után egy két hólnappal meg nem fogant is a bé óltatott hólyagos himlő, nem lehetünk bizonyosak, ha valyon örökre meg menti-é?”

Ezt az ellenvetést tsak a teheti, a ki előbb szereti szóllani, mint a dolgot a maga egész ki terjedésében meg vizsgálni. Az igaz, hogy nem régen tette közönségessé Jenner találmányát, de régtől fogva gyűjti tapasztalásait. A tehén himlő hazájában a legidősöb emberek is azt bizonyították, hogy soha hólyagos himlőben nem lehet az, a ki egyszer vólt tehén himlős. Jenner, Pearson, Woodville, Fermor, Robert Holt a mint sokszor említettett, sok olyan emberekbe óltották bé a tehén himlőt, a kik 30, 50, 60 esztendőkel vóltanak annak előtte tehén himlősök, hólyagosok pedig soha sem. Egybe sem fogant meg. A ki nem hiszen eléggé az Angliai tapasztalásoknak, tessék Hellwagnak, az Eutinba talált tehénhimlősökről ki adatott tudósításait meg olvasni, találni fog olyan példákat, melyek egyedül is elégségesek lehetnek, a jelenvaló ellenvetésnek meg tzáfolására.

De ha ezeket a számos esztendőjű példákat külön gondoljuk is, vagynak már 10 esztendei tapasztalásaink. Mi tilt meg, a tapasztalások idejének rövidségét, az értelem segedelme által az egész életre ki terjeszteni?

VIII^{dik}. „Vagynak példák, hogy a tehén himlő bé óltása után meg himlőztenek és némelyek meg is hóltanak”.

Vagynak, az tagadhatatlan és lehet tartani attól, hogy ennek utánna is lésznek. De ki óltották vólt azokat? nem tudatlanság, vagy éppen rossz indulat vólt-é annak az oka? Egygyetlen egy példát sem tudnak ilyent a Jenner, Pearson, Ballhorn, Careno, de Carro-óltoványai közzül említeni. Ha tsak egy hólt volna meg köz-

zülek, még tele volna vele Európa. Lett volna mind itt, mind Londonban ki örvendjen annak. Sokszor a szülék okai az ilyen kedvetlen példának. Ha az első óltás meg nem foganik, alig s némelyik telyességgel nem engedi, hogy újjra óltassék gyermeke. A hólyagos himlő ki üt, a gyermek meg himlőzik és a jó anya nem szégyenli, azt hirdetni, hogy a tehén himlő nem mentette meg gyermekét a himlőzéstől. Egy foganatlan szúrást, egy kétséges pattanást, egy a tehén himlő meg esmértető jelei nélkül szűkölködő hólyagot, vagy fekélyt, ám lássa minek nevezi a tudatlan, a dologhoz értőt lehetetlen, hogy azok meg tsalják.

IX^{dik.} „Azt mondják némelyek, hogy az orvosok között is találkoznak olyanok, a kik ellenzik a tehén himlőt”.

Ez az ellenvetés tsak azt bizonyítja, hogy az orvosok is emberck. Ők sem minnyájon üresck a meg rögzött bal vélekedésektől, s néha még bajasobban vetkezik le, mint a község. Példa erre a vér kerületének fel tanálása. Semmi sem lett volna könnyebb, mint annak igazságáról s tapasztalás által meg győződni, de clégnek tartották Hippocratesre, Galenusra utalni, a hol egy szó is nintsen a vér kerületéről. A tehén himlő hasznairól többen írtanak eddig 160-nál, ellene még tsak 5-6 s ezek is meg bánták sietségeket. Meg bortsáthatatlan ezeknek vétkek, mert könyveiknek olvasása által némelyek el rettenvén a tehén himlőtől, gyermekiket a történetnek ki tették, s most vígasztalhatatlanul sírnak.

X^{dik.} „Nem lehet képzeln, miként tisztulhasson ki a test, egy két tehén himlő által”.

Nem szükséges, hogy meg tisztuljon, mert addig sem vólt rút, tsak kell, hogy a meg himlőzésre való tehetség tétessék semmivé. Akár olyan változás által essék az, a melynek következése 500 himlő, akár olyannal, melynek tsak 5, mind egy magára a meg himlőzhetés tehetségére, de különböző a meg himlőzetre nézve. A kinek tsak 5 szem himlője vólt, éppen olyan kevésbé fél a meg himlőzéstől, mint az, akinek 500 vagy több is vólt.

Vesse öszve az olvasó ezen erőtlen ellenvetéseket a sok ezer tapasztalásokkal, s bámuljon, ha még vagy egy értelmes embert a tehén himlő hasznairól kételkedni tapasztal.”

Az a mód, ahogyan 13 és fél oldalon keresztül Várad magabiztosan, mesteri hozzáértéssel rendszeresen visszaveri, és való-

sággal ízekre szedi szét a himlőoltás ellen felhozott ellenvetéseket, könyvének leghaladóbb vonásai közé tartozik. A tudományos igényességnek megfelelő racionalista szellem, amely az egész fejezeten érezhető, különös meggyőző erőt és tekintélyt biztosított könyve eme részének. Ebben a fejezetben Váradi mintegy összefoglalja az előzőkben kifejtett igazságokat, s kiszélesíti azt az utat, amelyet a himlőelleni oltással szemben tanúsított előítéletek sűrűjében vágott. Erre feltétlenül szükség is volt abban az időben, amikor nemcsak a tömegek egészségügyi nevelése volt rendkívül hiányos, hanem szervezett csoportok küzdöttek a himlőoltás ellen, s Európát valósággal elárasztották a védőoltást gúnyoló karikatúrákkal és röplapokkal. Az ellenérvek katekizmus formájában történő cáfolata bátor kiállás volt, s egyben új vonása is a jenneri módszer mellett megnyilatkozó orvosi irodalomnak.

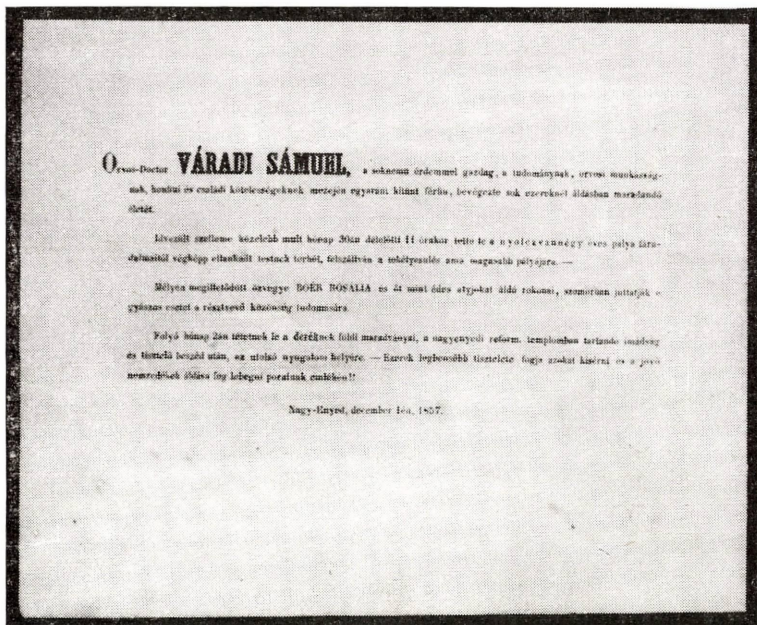
A himlőoltásról szóló művével kapcsolatban két kérdés merül fel, amelyekre válaszolnunk kell:

1. Hogyan tudhatta Váradi, ez a vékonypéznű orvostanhallgató biztosítani az elég terjedelmes könyv kiadási költségeit;

2. Vajon besorozhatjuk könyvét az erdélyi magyar orvosi irodalom termékei közé?

Az első kérdés annál indokoltabb, mivel a könyv nem tartalmazza az előfizetők névsorát, akik előjegyzésükkel a könyv megjelenését lehetővé tették volna. Ha a könyv nyomtatási költségeit az előfizetők fedezték volna, akkor Váradi feltétlenül kötelességének érezte volna azok névsorának közzétételét, amint azt Beer „Gondviselés az egészséges és gyenge szemekre” című könyvének magyar kiadása alkalmával tette. „A tehén himlő avagy a vaktzina” terjesztése érdekében közzétett hirdető jellegű cikkeiből is csak arra következtethetünk, hogy Váradi nem előfizetési úton biztosította a könyv megjelenését.³⁸ A kérdésre a „Végrendelet” adja meg a választ, amelyben Váradi a következőket írja: „A köz jó iránti érzetemből magyarázható az, hogy Bétsben létémben a tehén himlő természetéről és terjesztése módjáról midőn a hólyagos himlő Erdélyben rettenetesen öldökölt, költsön pénzzel terjedelmes, az egészséget kimerítő munkát nyomtattam ki.”³⁹ „A tehén himlő avagy vaktzina” bevezetésében utalást találunk arra nézve is, hogy ki előlegezte Váradinak a nyomdai költségeket:

„Bétsi Patikárius Fülöp József Úrnak barátsága, a köz jó öregbítésére törekedő nemes indulatya alkalmatosságot adott óhajtott tzéломnak elérésére”.⁴⁰ A kölcsön folyósítása nem lehetett különösebben kockázatos, figyelembevéve, hogy a könyv, a tárgyalat

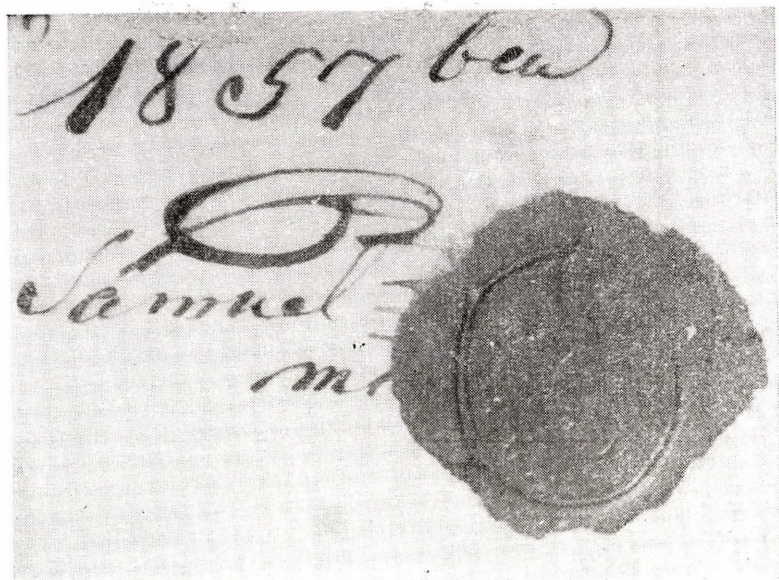
probléma újdonságát, irodalmi és tudományos minőségét tekintve, méltán tarthatott számat a közönség érdeklődésére.

A második kérdésnek – amelyre válaszunk csak igenlő lehet – felvetését az tette szükségessé, hogy Váradi könyve nem Erdélyben, hanem Bécsben látott napvilágot. Váradi munkája kétség-telenül az erdélyi orvosi múlthoz tartozik, és abban a tartomány orvosi irodalmának haladó hagyományai érvényesülnek. Váradi

Sámuel t ezer elszakíthatatlan szál fűzte Erdélyhez, s ez a bensőséges kapcsolat könyvében is kifejezésre jut. Váradi erdélyi születésű volt, s csak bizonyos adott körülményeknek tulajdonítható, hogy könyvét Bécsben nyomtatta ki. Művét egy erdélyi főúrnak ajánlotta, tudományos levelezése, amelyet a XX. fejezet foglal magába, csupa olyan levelet tartalmaz, amelyeket Váradi egyes erdélyi orvosokkal (Szotyori Józseffel és Bod Elekkel) váltott és amikor azokról az orvosokról beszél, akik a himlő elleni oltás népszerűsítése körül érdemeket szereztek, 16 erdélyi orvos (Pataki Dániel, Eckstein János, Nyulas Ferenc, Barra Imre, ifj. Mátyus István, Kovács Antal, Szotyori József, Barbenius Benjámín, Szabó András, Bod Elek, Bachner, Kovács László, Sós Márton, Graeff, J. Ch, Friedenreich, Öry Fábíán László) nevét említi, míg Magyarországról csak 9 orvos nevére hivatkozik. Váradi magyarországi kapcsolatai általában elég gyengék voltak. Egyébként a műve megjelenéséről közzétett hirdetéséből is kitűnik, hogy a szerzőnek kevés ismeretsége volt Magyarországon s emiatt könyvét ott mindössze 6 városban árulták, míg Erdélyben 9 városban volt kapható.⁴¹ Váradi könyve Erdélyben nagy elterjedtségnek örvendett, s alig volt jelentősebb magánkönyvtár, amelyből hiányzott volna, az iskolai, egyházi vagy egyéb intézményi könyvtárakról nem is beszélve. Könyvét mindenekelőtt Erdélyben olvasták, míg Magyarországon viszonylag kisebb érdeklődés nyilvánult meg iránta.

Amint láttuk, bécsi tartózkodása éveiben Váradi még egy orvosi ismereteket népszerűsítő munkát jelentetett meg, mégpedig J. G. Baer (1763–1821) neves bécsi szemész professzor „Pfleger gesunder und geschwächter Augen (Bécs, 1800)” című könyvének magyar fordítását. A fordítás Váradi hozzáértését dicséri. E munka kiadása feltétlenül szükséges volt, figyelembe véve a hiányos egészségügyi nevelés követelményeit, és a mindjobban terjedő szembetegségek méreteit. Váradi szerencsésen választotta meg a lefordítandó munkát, amely feltétlenül hiánypótló volt a korabeli orvosi irodalomban. Minthogy fordításról van szó, úgy gondolom, hogy nem követelek el mulasztást, ha eltekintek annak részletes ismertetésétől, s csak azokra a vonásaira térek ki, amelyek említésre méltóak.

Várad fordítását Teleki Sámuelnek, az erdélyi udvari kancelláriusnak ajánlotta. Az akkori időkben szokásos ajánlás után a fordító, majd a szerző bevezetési, azután az előfizetők névsora (156 személy, – orvosok, gyógyszerészek, tanárok, tisztviselők, papok, arisztokraták – akik közül egyesek 20 példányra is elő-

fizettek), végül maga a mű következik, három részre, ezek pedig több alfejezetre osztva. A három rész címe a következő:

1. A szemnek egészségben való meg tartásáról;
2. A gyenge szemekkel való bánásról;
3. A szemmel való bánásról, olyan hirtelen esetekben, melyek tulajdonképpen semmi orvosi vagy seborvosi esméretet nem kívánnak.

Váradinak fordításához írt előszava figyelemre méltó. Híven

tükrözi az ifjú Váradi nézeteinek haladó vonásait, amelyet kora felvilágosodott, népbarát irányzatú gondolkodóinak befolyása alatt sajátított el. Hangoztatja az egészségügyi nevelés érdekében szükséges tudományos népszerűsítés megvalósítását, és a felvilágosulás követelte küzdelmet a babonák ellen. Elismeréssel és dicsérrettel említi azokat, akik e téren munkálkodnak. Ide iktatom előszavának két igen szép részét: „Minden kétségen kívül való dolog, hogy a pallérozódás, a világosodás, sokat nyert az által, hogy különösen a múlt század tudósai, az emberi nemzet szeretetétől lelkesítettvén, a tudományos dolgokat homályos köntöseikből ki vetkeztették és mindenek előtt meg érthetővé tenni igyekeztek. Már most ha nintsen is valakinek annyi ideje, vagy az az alkalmatossága, hogy valamely előtte kedves tudományt egész ki terjedésében ki tanulhasson, legalább az ötet közelebbről illető tárgyakkal, igazságokkal könnyen meg esmérkedhetik, ha olyan munkákat szerez, mellyekben a tudományos ki fejezések az azon tárgy körül járatlanok által is meg értethetnek és a mellyekből a mélységesebb s csupán tudósokat illető vizsgálódások ki hagyattak.”⁴²

A tudománynépszerűsítők érdemeiről szólva Váradi így ír:

„Valóban örökös emlékezetet érdemelnek azok a derék férfiak, a kik a közönség értékehez képest írott munkák által a sűrű homályban tévelygő emberi nemzetnek fáklya gyanánt szolgáltának és a tudatlanság, babonaság nehéz jármát, a lélek tehetségeinek lassan lassan való kifejtése és a természet titkainak felfedezése által, annak nyakáról le rázatták.”⁴³

Amikor síkra száll az orvosi ismereteket népszerűsítő irodalom mellett, azt is szükségesnek tartja, hogy ezeket a könyveket maguk az orvosok írják, minthogy a gyógyítás és megelőzés szempontjait senki sem ismerheti náluk jobban. Nyolc pontba foglalva kifejti a népszerűsítés alapelveit, amelyeket azoknak, akik nem-orvosoknak hasznos orvosi könyvet szándékoznak írni, feltétlenül figyelembe kell venniök. Nem kétséges, hogy a Váradi által kifejtett szempontok jórészt ma is érvényesek. Tanulmányomban nem térek ki azok részletes ismertetésére, vagy szöveghű közlésére, minthogy azok ismertek a magyar orvostörténeti irodalomban.⁴⁴

A végrendelet („Vég hagyomány levele Orvos Doctor Váradi Sámuelnek”) Váradi utolsó műve, amellyel még foglalkozni kívánok. A kor sajátos dokumentuma ez, amely számos személyes természetű tájékoztatást tartalmaz, nyilvánvaló memoár jelleggel. Végrendelete, amelyet 82 éves korában szerkesztett, és saját írásával vetett papírra, még ma is élénken és frissen hat. Végrendeletében rendelkezik ingatlanairól és ingóságairól, s megjelöli örököseit. Végrendeletének megírása idején Váradi doktor gazdag ember volt. Mellőzve a Végrendelet kifejezetten családi és anyagi vonatkozású részeit, elsősorban azokkal a fejezeteivel szeretnék foglalkozni, amelyek közjóléti, emberbaráti és orvosi vonatkozású intézkedéseket tartalmaznak.

Végrendeletében többek között évi 400 forint ösztöndíjat létesít azzal a rendeltetéssel, hogy általa lehetővé tegyék egy ifjúnak orvosi pályára való neveltetését. Később, 1857. augusztus 26-án, tehát három hónappal halála előtt, amikor sor került „Végrendelete” kiegészítésére, a 400 forintos ösztöndíjat Váradi százzal megtoldotta s így azt 500 forintra emelte fel. További intézkedései során évente esedékes összegeket állapít meg orvosi könyvek és műszerek vásárlására, valamint a városi orvos és sebész jutalmazásának kiegészítésére, hogy így Enyed városnak lehetőségére nyíljon valóban jó egészségügyi szakembereket alkalmazni. Figyelemre méltó a „Végrendelet” azon intézkedése is, mely külön alapot biztosít orvosi tanulmányok és közlemények kiadására. Ezeket a közleményeket, erdélyi orvosok írásait, rendszeres megjelenési időközökben „Acta medica Transilvanica” gyűjtőnévvel tegyék közzé – írja elő Váradi örököseinek. Figyelemre méltó a tervezett kiadvány szükségességének indokolása, és az a párhuzam, amelyet az agg Váradi von meg a német és a magyar orvosok jellemzése és tudományos munkásságuk értéke között. Végrendeletének ez a szép és tudományos intézkedése, amely az adott körülmények között valóban hézgapótló lehetett és nagy jelentőséggel bírt volna, eddigi ismereteink szerint nem valósult meg. Lehet, hogy örököseiből hiányzott a szervezőképesség vagy a jóakarát, az sincs kizárva, hogy utódai a városi orvosi funkcióban nem olyanok voltak, akik felkészültségükkel megnyerhették volna az erdélyi orvosi kar bizalmát és megbecsülését. Igaz, gondolnunk

kell még arra a lehetőségre is, hogy a különböző pénzreformok során Váradi hagyatéka az idők során elértéktelenedhetett.

Ami az enyedi orvosi könyvtárat illeti, az Váradi halálát követő években több száz kötetre emelkedett s végül is 1943-ban Enyed városa azt a szebeni Orvosi Kari könyvtárnak adta át, s ma a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban van. A könyvtár teljes állománya, átadáskor, 547 kötetből állott.

Különösebb figyelemre tarthatnak számot végrendeletének orvosi vonatkozásai, amelyek fényt vetnek Váradi gondolkodásmódjára. Büszkeséggel vegyes elismeréssel emlékezik meg neves erdélyi orvos-elődeiről, bár azok sorában nem találjuk meg a kiváló Nyulas Ferenc nevét, akit viszont – máshol – a himlőoltás első erdélyi terjesztői között említ. Míg mások érdemeit hangoztatja, jónak látja ugyanakkor saját érdemeiről is megemlékezni, s így önmagáról többször ír; szülésmesteri tevékenységével kapcsolatban (elsőnek használt forcepset megyéjében); a „köz jó iránti” érzésére hivatkozik a Bécsben kölcsönpénzzel, valamint az Enyeden megjelent eperfa-selyemhernyó tenyésztésről kiadott könyveivel és a bába-utasítással kapcsolatban. S ha ez, az ő esetében nem is pusztán öndicséret számba megy, mindenesetre figyelemztetést utódai számára, hogy ő is az érdemes erdélyi orvosok sorába tartozik. Végrendelete tanúskodik arról, hogy igen nagyra értékelte az orvosi tapasztalás jelentőségét, és a beteg, vagyis a sikeres gyógykezelés érdekében hangoztatja annak előnyeit, értékét az elméleti ismeretekkel szemben.

Szükségesnek tartotta az empirikus gyógyászok eljárásainak kutatását, hitt a népi gyógyítók – szerinte több esetben eredményes – módszereiben. Őszintén bevallja, hogy bizonyos „tébolyodottakat” akik nek kezelésében kudarcot vallott, ő maga küldött az „ajtai öreghez”, aki eredményesen kezelte azokat. Amikor felhívja kortársai figyelmét a népies gyógyeljárások komolyságára, Váradi nem kisebb példákra hivatkozik, mint Jenner és White-ring, akik maguk is a népies gyógyászat kincsházából merítették eljárásaik alap gondolatait.

Végrendeletében pozitív részek mellett találunk olyan megnyilvánulásokat is, amelyek Váradi gondolkodásának ellentmondásait tükrözik. Ezek közé tartozik a zsidó származású orvosok-

kal szembeni előítélete. Különösen abba nem tudott belenyugodni, hogy utódai a megyei orvosi tisztségben – amelynek székhelye az 1848–1849-es forradalmat követő közigazgatási átszervezés során Gyulafehérvárra került – zsidó orvos legyen.

Az egykori szegény orvos, aki Bécsben lelkesedéssel karolta fel és tette magáévá az orvosi haladás ügyét, az idők folyamán engedményeket tett a merkantilizmusnak, a pénzszerzés ördögének. Ezt kétszeres – városi és megyei – orvosi tisztségei tették lehetővé s betetőzte a megyei arisztokrácia árnyékában bekövetkezett meggazdagodása. Fel is sorolja azokat a nemes családokat, amelyeknek köszönheti mindazt, amit a „köz jó elő mozdítására” megtakaríthatott. A vagyonos polgárrá lett Váradi sok gondot és energiát fordított vagyona gyarapítására. Végrendeletének üzleti szellemű fejezetei közül kiválnak emberbarát jellegű megnyilatkozásai, és fel-fel csillanó haladó gondolatai. Sorai híven tükrözik ellentmondásait is, amelyek beárnyékolják humánus gondolatait és haladó intézkedéseit.

Az orvostörténész feladata kiemelni az erőnyeket és az érdekeket, anélkül, hogy elhallgatná a hibákat és a haladásellenes megnyilvánulásokat, amelyeket kötelessége elítélni. Váradi életének és gondolkodásának ellentmondásait kora történelmi-társadalmi viszonyaiban kell keresnünk, amelyeket végső fokon a feudalizmus felbomlása és a tőkés termelési viszonyok kialakulása jellemez.

Váradi gazdasági tevékenységével, tudományos és népszerűsítő orvosi munkásságával, haladó végrendeleti intézkedéscível a polgári társadalom kialakulása irányába hatott, míg a polgári-demokratikus forradalommal való eszmei és erkölcsi szembeállításaival, faji előítéleteivel, császárhű magatartásával, a megyei arisztokráciával való szoros együttműködésével a haladásellenes társadalmi erőket támogatta.

Az, ami Váradi munkásságában igazán haladó volt a maga idejében, megőrzi emlékét és biztosítja helyét az orvostudomány erdélyi múltjában.

FÜGGELÉK

Vég hagyomány levele Orvos Doctor Váradi Sámuelnek.⁴⁵

4. Minekutánna a IV^{dik} pont alatt írt tzelomra a 10 000 pengő forint egybegyűjtetett és már biztosan kamatazando, akkor Nemes Nagy Enyed Város Tanátsának három főbb tagjai, a N. Enyedi Collegium professorai, a Város physicusa és sebészse egybe gyűlve, válaszszanak, egy magát jól kimivelt phylosophiát, physicát, természet historiát, Chimiát ditséretesen tanult jo erköltsü, egészséges test alkotásu magyar ifjut, légyen az, akár már orvosi tudományt tanulo, akár annak tanulására elkészült, és annak adattassék az én alapitványom nyomán, mig tanulását végzendí esztendönkint 400 az az négyszáz pengő forint . . . (Több ifiakat ismertem mind orvosi tudományt tanuló társaim között, mind azután, kik szép tehetséggel birtanak ugyan, de nagyon gyenge test alkotuaak, száraz betegségre hajlandok, scrophulosak voltak, kikről clore lehetett látni hogy korán meghalnak s némelyike tanulását sem végezte, másik nem sokára meg holt. Az orvosoknak egyéb tulajdonaik mellett egészséges test alkotuaaknak kell lenniök.)

5. A kamatat a Nemes Tanáts vegye ki és küldje az orvosi tudomány tanulásában segitteni választott ifjunak három holnapi ratakban, mindenkor nyugtatványt és tanulásáról bizonyitványt kívánván attól minden fél esztendőben. (Azt irtam ugyan a 4^{dik} pont alatt, hogy a választott ifiu orvosi tanulása végzetéig segitessék az én Stipendiumommal, de azt rendes időig kell érteni. Már 5 erdélyi magyar ifiut ismerek, kik szülőiknek, pártfogoiknak sok ezer forintjokat vesztegették el orvosi tudomány tanulás nevezete alatt, de sohasem fognak végezni. Azok közül az egyiket én segitettem, kettő egy jó barátom fia és 20 ezer forintját vesztegették el apjoknak.)

9. Az 1848^{dik} évig Enyed várossa igen jól el volt látva orvosokkal és sebészekkel. Also Fejérvár megyének oraetoriuma, fogháza itt Enyeden volt, s ezért a Vármegye physicussa és sebészsei itt laktak. Néhány évek olta itt katonai koroda lévén egy katonai fő orvos és két alsebész lakott itt Enyeden. Az Enyedi

Collegiumnak külön fizetett orvosa és sebésze volt, s még egy orvos várta itt valamelyikünk halálát. A Vármegyének és Enyed Városának és voltam physicussa. Így Enyed Várossán lakott egyszerre négy orvos és 5 sebész. (1779ig itt Enyeden nem volt sem orvos, sem patika. A legelső megyei orvos volt Dr. Vásárhelyi Sámuel, kinek helyébe én következtem 1817^{ben}.) Ma nints Vármegye, nints orvossa – ma tsak 44 falut kormányzo, ugy nevezett Fő Biztos lakik Enyeden. A kerületi orvos . . . Fejérváron lakik. Én hosszas szolgálatom után 200 pengő forintnyi nyugpénzt kaptam az uralkodó Felső különös kegyelméből, különösnek mondom, mert soha előttem egy megyei orvos is nyugpénzt nem kapott és ezen felyül veszem Enyed Városától az eddigi 100 pengő forintnyi évi kitsiny fizetést. A gymnasiummá alatonittatott híres (illustre) Enyedi ref. Collegiumnak tsak 200 forint fizetésű orvossa vagyon és sebészt nem fizet. Katonai koroda most Enyeden nem lévén, katonai orvos is nintsen. Eszerént van ma Enyeden két orvos és 2 sebész. Ezen két orvosok jövedelme is most igen tsekély, mert a környékbeli nemesség nagy része meg gyilkoltatott, a kik meg maradtak, el szegényedtek. Itt most tsak egy algyumnasium lévén a tchetősebb vidéki szülék kéntelenek gyermekeiket Kolosvárra küldeni hogy tanulásokat bé végezhesék. Scholt az egész világon a szegény gyermekek oly kitsiny költséggel nem tanulhattak mint Enyeden . . .

Véghagyományomnak fő tzéla in ultima analysi az, hogy Enyed Városának légyen leg alább két értelmes, tisztességes jövedelmű orvosa és sebésze, mert fel nem tehetem, hogy a mai Enyedi gymnasium, az erdélyi reformatusok Méltóságos fő Egyházi tanáttsa veszélyes gondolkozása változatával s ha szükség lejjend az ő Felsőge kegyelme hozzá járultával, még ismét Collegiummá ne légyen emelve, s ekkor a Collegium orvosa is nagyobb fizetést ne kaphasson.

10. Midön 1846^{ban} Véghagyományomat irtam, akkor a Vármegyének itt Enyeden lako physicussa volt, s azért, azt az ohajtásomat nyilvánítottam, hogy Enyed Városának és Collegiumának orvossa ugyan azon egy személyben egyesítessék, és a Város előljárosága a Collegiuméval együtt válasszák a közös orvost, s ha még valaha a Megyének, bár mi nevet viselne is, ismét azt ohaj-

tanám – de ez titok lévén, nem ohajtom hogy a Városnak és a Collegiumnak ugyan azon egy személy legyen orvossa, mert az orvos is, hetekig, hólnapokig lehet beteg, akkor a közönség szenvedne – különben is szerentsés az a Város, melynek leg alább két orvossa vagyon, és azok egymást betsülve, a kétes nyavalyák előfordultával egymással értekezhetnek, tanátskozhatnak – mindazonáltal, azt kívánom és hagyom, hogy az én hagyományom után fizetést vejendő orvos és sebész a Város előljároi három főtagjai és a Collegium vagy Gymnasium professorai által, a szavazatok többsége szerint választassanak. Hoszszu volna okaimat előszámlálni, de hiszem a ki belé gondol, kitanálhattya azokat.

11. A 2^{dik} pont alatt meg irtam, Boér Ferentz sogorom meddig birhassa a házam hátulso részét és gyümölsös kertemet esztendőnkénti 300 forint fizetés mellett, s mikor és meddig birhassa ingyen, a harmadik pont alatt pedig meg irtam, hogy orvos successorom meddig birhassa ugyan azokat 300 pengő forint fizetés mellett, s mikor kezdje azokat ingyen birni és használni. Ezen határidő bé következése után, házam bérbé adadni szokott jövedelmének egy hatod része adattassék a Nagy Enyed Várossa sebészének fizetése potolására, egy hatod része pedig fordittassék (már nem mondhatom orvosi bibliothecam nevelésére mert azt elégették) orvosi könyveknek és a leg szükségesebb sebészi eszközök meg szerzésére;

17. A mi kevés könyvem marad halálom után, laistrom mellett adattassék által Nagy Enyed Várossa physicussának, a szülést segítő fogoval (Geburt zwange) és mellékletével egygyütt.

18. A három egyhatod része jövedelméből vásárlando könyvek választását bizom Orvos Doctor successoraimra kik köteleztesenek a Tekintetes Magistrátusnak (kinek assignaturájára kapták a pénztárnoktól a pénzt) minden esztendőben szoross számat adni arról, hogy a könyvek és instrumentumok vételére hagyományozott summa pénz, meg nevezve és kimutatva mitsoda könyveknek és instrumentumoknak vételére fordittatott. A vásárlott könyveknek neveik és árok minden esztendőben irattassanak bé könyveim laistromába, mely laistrom könyvek több esztendőkre szolgálhatonak és bé kötve kell lenni. A könyvek áljanak az orvosnál, a sebészi eszközök, ha az orvos látja hogy a sebésznel van

securitás, irás mellett által adhattya a sebésznek, kötelezván azoknak tisztán tartására.

Az orvosok könyvei halálok után rendszerént el szoktak vesztegetődni, jo lesz azért korán meg tudni, mindenik meg halt orvosnak mi könyvei maradtak, és ha valamely érdekes és könyvtáromban meg nem lévő könyv találatnék azok között, meg venni. A könyv táblájára belől irattassék ez: *Accessit biliotheca Varadiana medica anno N. N. physico Nobilis Oppidi Nagy-Enyed N. N. Ductore* vagy már mint most nevezik *Judice primario N. N.* A könyv czimes első lapjára jo lesz fekete vagy veress jel petsétet nyomni, könyv nyomtato festékkal vagy kéz irattal.

Ha valaki ajándékoz bibliothecamnak, miben telyességgel nem kételkedem, egy egy jo vagy ritka könyvet, vagy kéz iratot, akár orvosi, akár nem orvosi légyen az, fogadtassék köszönettel, jeletessék ki a laistromba, a könyv táblájára belső felére irattassék ez: *e gratuita oblatione Domini N. N. accessit biliotheca Varadiana Anno N. N.* A *physicus* fog kétségkívül vigyázni, s kell is vigyázni a könyvek választásában, azoknak el ismert érdemekre, s tégyen külömbséget a valósággal hasznos, meg állapotott bet sügy nevezett *practicus* könyvek között, és azok között, melyek egy két esztendő mulva érdemlett feledékenységbe szoktak menni. Az orvosnak tudományos, mívelt embernek kell lenni, ez okon lehet modjával olyan könyveket is szerezni, mellyek szoross értelembe véve, nem orvosiak. . . .

20. Az én hagyományomnak azon kívül, hogy Nagy Enyed Várossa *physicusságára* és *sebészségére* idővel a leg érdemesebb orvosok és sebészek vágyodhatnak, s több magyar ifiak segítettének az orvosi tudomány tanulására, még két nevezetes haszna lehetne. Első az, hogy az általam alapitando, és hihetőleg még valamelyik orvos *successorom* tulajdona, s ha nem hibázom, még más erdélyi orvosok hagyományaik, ajándékaik által nevelendő orvosi könyvtár az országnak diszére, bet sületére válhatna. Második az ezen hagyományomnál fogva léssen hely, a hová le tethetni azokat a ritkább, egyes, orvosi és sebészi tapasztalatokat, melyek Erdély ország tanult orvosai által tétetnek. Hazánkban eleitől fogva, sok nagy tudományu, a külföldiekkal bátran mérkezhető orvosok voltak. (Kölesérei, Zágoni, Vásárhelyi, Neu-

städter, Patakiék, Barbenius, Szöts) a mostaninak Apja), Bara, Szotvori, Mátyusék, Farkas, Szegedi, Keresztes (hogy tsak a holtakból emlitsék) külföldön gyakorolva tudományokat, bizonyosan nagy hírü practicus orvosok s hihetőleg irok is lettek volna. Hogy lesz ezután tsak az Isten tudja. Ez előtt meg ért eszü, minden e hazában taníttatni szokott tudományokat és nyelveket tanult, mondhatni emberek mentek orvosi tudomány tanulására, most pedig oskolákat is alig végzett gyermekeket látunk oda menni . . . a beretva mellöl háboru idején a sebek kötözésére alkalmaztatott minden szükséges isméretek nélküli, a mennyivel üresebb fejü, anyival arrogánsabb, ami több, s mély tudatlanságok miatt merészebb emberkéek bitangolják s alyasítják az orvosi nevet, a mit nekik sokszor fizetés helyett adnak a betegek. Ez utolsokra illenek Rudolphus Sylviusnak ezen szavai: „Omnibus praesidiis medico dignis destituti, nulla rerum naturalium cognitione instructi, improbitate solum ac temeritate armati, artem nobilissimam tanquam aius Veri possessores, non via ac ratione, sed temere, ac casu exercere non dubitant -- quivis enim chirurgus, vel imperitus pharmacopola, vel tonsor ignarus se posse medicinam facere putat et audent non parvo mortalium detrimento.” Plinius az ilyenekről írta: „Discunt periculis nostris et experimenta per mortis agunt.” Sebészekkel eddig sem ditselkedhetett, s most sem ditselkedhetik, ámbátor miolta Doctor Szöts Josef a kolosvári Carolinum institutumban az erdélyi ifiu sebészeket taníttya, több meglehetős sebészek vagynak, mint az előtt voltak. Sebészeink gyengeségének egyik oka az, hogy minálunk a szükséges tudományokat egészen végzett, déák, német nyelvekkel esméretes emberek, nem szánják magokat a sebészi pályára. Ha valamelyik sebésznek többetske készülete, s talán talentuma is van a sebészségre, belegázol az orvosi pályába és amazz feladja – a másik ok az is lehet, hogy a katonáknál előbb tsak sebeket kötözgetett, azután néhány orvosi rendeleteket (recept) szajko modra megtanult, de jól le írni sem tudo ifiak, előbb Al-sebészi később Oberarzti Statoria fel mászva, addig hizelgenek, addig amitanak, hogy egy egy jó sebészi állomást meg szerevve megoknak, a tudatlanokkal doctori czimet ruháztatnak magokra.

Ignotus fallunt, notis sunt derisui, quibus ne quidem calceandos sanus committeret pedes.

Az említett nagy tudományu orvosok közül egygyik egy, másik más, valoban hasznos, oktato, nevezetes dolgot tapasztalhatanak, s bizonyosan tapasztaltak is, de azok az egyes tapasztalatok eddig mind elvesztek, mert tudományos Európának éppen a szelibe lévén Erdély, ha egy egy kis könyvetskét irtak volna is egyes tapasztalataikrol, azokat közönségessé tenni bajos volt, s bajos ma is. A külföldi orvos ha tsak annyi hasznost tapasztalt, vagy tsak gyanit is, a mit tiz sorban meg lehetne írni, azt minden orvosok előtt isméretes, tudva lévő dolgokkal elől hátul meg bellelve, ki adja és pénzt kap belölle. A magyar orvos soliditást keres, unnya a hosszu levet, a tsupa szo szaporitást, s látva azon felyül, hogy ha könyvet ír, még fizetni kell érte, nem hogy pénzt kapna utánna, sokszor nagy következésü tapasztalatait a sirba viszi, s így az erdélyi orvosok mind azon szép tudományuk mellett is, melyel bírtak s bírnak sokan ma is, a tudományos világra nézve nullák. Midön a magyar soliditással párosult egyenességgel, minden hír név és haszon vadászat nélkül meg irt, egyes, tiszta, ismételt tapasztalatok, hypocratesi szellemből, minden divatozo systema büze nélkül meg írva, a Nagy Enyedí physicus kezébe küldöttetve, annyira szaporodnának, hogy azokból 20-30 ivnyi könyvetske telne, ki adattathatnának ilyen forma czim alatt Acta medica transylvanica. Minden nemes érzésü orvos örömost le tészí tapasztalatát a haza oltárára, ha vagyon ki azt el fogadja, midön reményli, hogy még valaha valakinek az által használhat. Egy ilyen könyv a szenvedő emberiségre hasznosabb lehetne, mint a Lipscai vásárra készített orvos könyvek nagyobb része. Tsak egy két példát említek. Egy koszos fejü (tinea capitis) gyermeket visznek az orvos eleibe, meg kellene gyógyítani – rendre próbaltatnak a nagy hírü nevü német irok által ditsértetett szerek – a századik alig gyógyul meg; mert a nagy hírü nevü orvos iro uraimék egyik a másik könyvéből ki irták jó pénzért azon szereket, melyeket sem ezek sem amazok magok nem próbáltak. Végre egy usu peritus hariolo velocior akad, s meg gyógyitnya a mit a leg híresebb orvos nem tudna meg gyógyítani; mert szép ugyan, és sokszor hasznos is, s egy professornak szükségés is, de nem

elég, csak azt tudni, hogy Hippocrates idejétől a mostanig ki mivel próbálta meg gyógyítani a koszt, ki mit ditsért az ellen – azt kell főbb képpen tudni, mik arra a leg hasznosabb szerek a tiszta, ismételt, hiteles tapasztalatok után. Mindennapi panaszsa az embereknek a tyukszem (clavus pedem), a fagyos láb (pernio) s ha a könyveket reá olvassa az ember, számtalan szereket talál azok ellen ditsértetni, de mellyik ditsértetik tiszta tapasztalat után nem lehet tudni, s mig ezt is próbálgatná az orvos, a szenvedő bele un a próbába – de ha egy hazámfia éppen a maga tapasztalata után állit ezt vagy amazt hasznosnak, azt próbálom meg mindenek előtte. Az időről időre elő fordult és elő fordulo epidemiákat és az azokban hasznosaknak tapasztalt szereket meg irni, intézetemnek el küldeni hasznos lehetne. Az 1814^{ben} tsaknem az egész Országban igen veszedelmesen uralkodott vérhasban (dysenteria) a pulpa tamarindorum, három unciát 10 unciára főzve és minden órában egy évő kalánnal vétetve tsudatévöleg használt, és jöhet olyan epidemia melyben nem használna s talán még ártana, azt is ezt is egy ilyen gyűjteményben meg irni hasznos lehetne. Az 1831^{ben} és 1836^{ban} Enyeden is uralkodott és sokakat 3-4 ora alatt meg ölt s egész Európát el járt Cholerában leg hasznosabbnak találtatott a töstéti meg izzasztás és a laudanum luiquidum Sydenhami. Én és a feleségem ugyan azon órában kaptuk meg a cholera-t, a tsepegésig meg izzasztva és minden fertály órában laudanumat véve bé meg maradánk. Enyeden egy hét alatt száznál többen haltanak meg cholerában. Ezen rögtöni izzasztás modjának meg írása is méltó helyet foglalhatna egy ily gyűjteményben. 1846^{ban} a Károly Fejérvári és Kolosvári kazármákban volt Lengyel születésű katonák között, epidemice uralkodott az ugy nevezett Egyiptomi Szemfájás, Ophtalmia Aegyptiaca, Ophtalmia periculosa blenorhoica Auctorum. Sok katonának egy szobában tartása okoztatván, két század a kazármákbol a közelebb lévő falukra ki osztatott, ott is több katonák szemei meg gyuladtak s nem sokára több paraszt asszonyok szenvedtek ugyan azon szemfájástól, néhányan meg is vakultak – férfiak nem a mit ugy magyaráztak, hogy a férfiak, nyár lévén, több időt a mezön töltöttek, s éjjel sem háltak a katonákkal egy szobában. Azon szemfájás ragadonak tartatott. A katonák közül sokan tökéletesen

meg vakultak. Soha ily rettentő szemfájást nem láttam, s a könyvek után félignyire közelítő képzetem sem volt a valósághoz. I lehető hiv rajzát adtam annak tapasztalati jegyzeteimben. Az ugy nevezett házi orvos szereket is jó volna egybe gyűjteni, azokat előítélet nélküli, okos, tiszta, ismételt tapasztalatok alá vetni. Nagy haszna lenne annak a szenvedő emberiségre, mind azért hogy oltsobb, mind azért hogy a köznép nem hagy fel oly hamar annak használatában, a midőn a patikából vásárolva szereknek igen igen sokat tulajdonitva, ha 24 ora alatt szembetünő hasznát nem láttya, mint rosszul választottat félre teszi, s többé azt meg nem készítetteti. Egy, Maros Vásárhelyt, fél farán a földön tsuszva koldult leányt, minekutánna Néhai B. Kemény Simonné Gr. Teleki Anna, a Vásárhelyi Korodában, a maga költségén fél csztendeig sikeretlenül orvosoltatta, egy Paniti öreg asszony négy forintért meg gyógyította. Kár hogy a külömben szegény asszonyt, még egy fejös tehén ajánlatával sem lehete réá venni, hogy meg mondja mivel gyógyította meg azon leányt. Az annyira magasztaltatott digitalis purpurea ki tudja mennyi ideig használtatott a vizkorság ellen, mint ugy nevezett házi orvosszer, mig Withering Orvos, sok utánajárás, ismételt probák után, annak nagy szerü hasznárol meg gyözödve, az orvosokkal meg ismertette. A tehén himlöt (vaccina) mily sokáig használtatsak a köznép, mig Anglus Orvos Doctor Jenner, okos, ismételt probatételei után annak nagy szerü hasznárol meg gyözödve, a Világgal részben ismer-tett, magának halhatatlan nevet szerzett, és az Angliai kormánytól több ezer font sterlinget nyert jutalmul. Emlithetném Kolozsvár közelében fekvő Ajton nevü faluban élt öreg ember, ki minden patikai szer nélkül igen sok meg tébolyodottakat (örülteket) gyógyított meg, én is küldöttem hozzá két tébolyodottat, kiket nem tudánk meg gyógyítani, s az Ajtoni öreg meg gyógyítá.

El érhetőe intézetemnek célja? ki vihetőe? meg érdemli é az arra teendő költséget? nem lehetett volnaé azt valami hasznosabbra fordítani? Gántsolja, ki a hogy tettzik – nem gondolok vele. A ki intézetemet vagy egészben, vagy valamely részben hibáztattya, állitsan jobbat elő, vagy potolja ki a hiányt. Szíbarl. Meg vallom, nagy kedvem volna hagyományokat még életemben közönségessé tenni, hogy a jobb jobb emberek itélete után a meg

eshetett hibákat magam meg igazitanám, világosabbá, határozottabban írnam és ezt annival könnyebben meg tehetném, mint hogy a feleségem is meg egyezett intézetemben, de félek attól hogy hiúságnak tartanak tzelomat – de tartok attól is, hogy ugy járnék mint Aesopus azon öreg embere, ki szamarával, s fiával utazva, bármint próbálta, az emberek gonyolását el nem kerülhette. Akármi sorsa légyen intézetemnek, jól esik lelkemnek, midőn ezt írom is, valamint jól esett, midőn e tzelra sokakat nélkülöztem, mert azt hittem s azt hiszem ma is, hogy kedves szülőteföldemnek, a szenvedő emberiségnek halálom után is használhatok, azt hiszem hogy a köz jót elő mozdítom (A köz jó iránti érzetemből magyarázható az, hogy Bétsben létemben a tchén himlő természetéről és terjesztése módjáról, midőn a holyagos himlő Erdélyben rettenetesen öldökölt, költsön pénzel terjedelmes, az egészet kimerítő munkát nyomtattam ki; hogy Dr. Beernek az egésséges és gyenge szemekre való gondviseletről irt munkáját magyarrá fordítva kiadtam, s ezt is költsön pénzel; hogy a bábáságról, s a bábák számára utasítást irtam, s hogy végre a selyem tenyésztésről, s az eperfák szaporitási módjáról könyvet adtam ki.) és ez nem tsak elfelejteti, de meg is édesíti, azt a sok gondat, azt a sok fáradságot, s önnön magam oly sokszori, és sok féle magam meg tagadását, mellyeknek gyümöltse intézetem.

Hogy tzelom jó és nemes, arról az is eléggé meg gyözött, hogy az Isten naponként, mondhatni szembetünőleg segített: szerentsés voltam beteg embertársaim segedelmezésében. A betegülő gyermek ágyas aszszonyoknak 48 esztendők alatt, ebben a Vármegyében, mint sokaknak tettett nevezni, véd angyala voltam, mert egyen kívül, a kihez a hely távolsága miatt későre és a leg nagyobb, a leg ostobább hibák megtétele után vitettem, mindenkien segitettem. A leg szegényebb paraszt asszony, ugy mint a leg első Uri Asszony, szülésök alkalmával nyugodva érezték magokat, ha engemet közel lenni tudtak, mire nézve engemet betegülésök ideje előtt már néhány holnappal az utolsók figyelmeztettek, s ha lehet, hon lennem meg kértek. Soha én előttem Also Fejérvármegyében egy rosszul indult gyermeket az anyja méhében meg nem fordítottak, (*Turpissimum aucilii genus, in necessitate ultimium, opportunitate nocendi primum.* Professorom Boer Lukáts

szavai szerént. Lásd a fordításrol (von der Wendung) irt betses munkáját.) soha egyet is fogoval kivenni nem is próbáltak, hanem az ilyeneket, az akadályok miatt tehetetlen természetre bizva, meghalni hagyták. Szeretsés voltam a jo, eszes emberek szeretete, kedve, határtalan bizodalma meg nyeresében, ámbátor a köz szeretet vadászattyátoli undorodásomat talán a határon is tulhajtottam és a Charlatánságot gyomrombol utáltam; szerentsés voltam házasságomban, szerentsés mindenben a mihez fogtam.

Ha Orvos Doctor successoraim nékem valaha valamit köszönhetnek, kérem légyenek háládatosok a B. Kemény, B. Bánfy, Gr. Thorotzkay, B. Thorotzkai, Grof Mikes, Gr. Miko, Grof Teleky, Zeyk familiákhoz, mert háládatosan meg ismerem, hogy főbképpen azoknak köszönhetem mind azt, a mit hazám tzéltott javára, a köz jo elő mozdítására félre tchettem. . . .

Hazafiui szeretem és a köz jo iránti buzgoságom zálogát, fenn ir: intézetemet, azzal a szoross feltétellel bízom a Tekintetes Magistratus kezelésére, gondvisletére, hogy azt semmi más tzéla mint a melyre hagytam leg kisebb részben se fordítsa, csonkítatni, el enyészni ne engedje, s az allodiális pénztárnokok számadásában, annak egy külön tizmet nevezzen, mind a bévételekre, mind a ki adásokra nézve, hogy így intézetemnek miben lételét a Felséges Királyi Fő Igazgato Tanáts minden esztendőben láthassa.

Intézetem Fő Felvigyázojává nevezem kedves sogoromat, ki most az Országos Bizottmány Ülnökc Nagy Berivoji Boér Ferentzet, halála esetére ő nevezzen mást, és így tovább, hogy intézetemnek örökké légyen egy egy lelkes, a köz jo iránt erző Fő Felvigyázaja.

Irtam Nagy Enyedcn Martius 17^{likén} 185^{ben}

Nyoltzvan két esztendős koromban.

Váradi Sámuel

Orvos Doctor és Bába Mester
Most N. Nagy Enyed Városának
rendes Orvossa.

JEGYZET ÉS IRODALOM

1. Jency Elek: A magyar kaszinó jubileuma. Enyedi Hírlap, 1933. május 21. (21. sz.)
2. Pataki Jenő: Váradí Sámuel. Orvosi Szemle (Kolozsvár) 1930 február, 2. sz.
3. Professzorai közé tartozott Johann Peter Frank (1745–1821) klinikus és higiénista, a több nyelvre lefordított System einer vollständigen medicinischen Polyzei (I–VI. kötet, 1779–1788), valamint a De curandis hominum morbis epitome praelectionibus academicis dicata (I–VI. kötetek, 1792–1821) című kiváló munkák szerzője. – Ugyancsak tanárai voltak: Georg Joseph Beer, a természet professzora, valamint Lukas Johann Boer (1751–1835) neves szülész, a bécsi orvosi fakultás rendkívüli (1790), majd rendes tanára (1808), akinek gyakorlati és irodalmi tevékenysége új korszakot nyitott a modern szülészeti fejlődésében. Legfőbb munkája: Naturalis medicinae obstetriciae libri septem (1812, német kiadás 1834).
4. Lásd Váradí végrendeletét; kézirat 15. oldal.
5. Váradí Sámuel: A téhen himlő avagy a vaktzina természetének és terjesztése módjainak rövid előadása (Bécs, 1802) ajánlásából; első számozatlan oldal.
6. Aloisio Careno (született 1766-ban Paviában), bécsi orvos, a himlőelleni oltást népszerűsítő, 1790-ben és 1801-ben megjelent művei folytán vált ismertté. Ő fordította latinra Ed. Jenner klasszikus művét, mely fordítása 1799-ben jelent meg nyomtatásban. Careno a szerzője egy, a pellagráról szóló műnek (Tentamen de morbo pellagra; Bécs, 1794) is, míg egy másik könyve a csecsemők gondozásával foglalkozik (Saggio della maniera d'allevare i bambini di mano; Pavia, 1794).
7. Váradí S.: A téhen himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802; 219–220. old.
8. Lásd erre vonatkozólag V. V. Vereszajev Egy orvos feljegyzései című könyvét (román kiadás; Bukarest, 1951).
9. Giovanni de Carro (az irodalom Jean de Carro és Johann Ritter von Carro néven is említi), neves bécsi orvos, 1770. augusztus 8-án született, meghalt 1867. március 12-én. Orvosi tanulmányait Edinbourghban folytatta és 1793-ban fejezte be, míg doktorrá a bécsi fakultáson avatták 1796-ban, ahol katedrát is kapott. Az elsők közé tartozott Európában, akik a himlő elleni oltást alkalmazták. 1799 május 10-én saját gyermekeit is beoltotta. Nagy érdemeket szerzett a himlő elleni oltásnak Törökországban, Görögországban, Perzsiában és a kelet-indiai angol gyarmatokon való meghonosítása terén. Constantin von Wurzbach szerint (lásd C. von W.: Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich, II. rész, Bécs, 1857; 295–297. old.) a moldvai és havasalföldi bojárok értékes

- ajándékokkal fejezték ki Giovanni de Carro-nak elismerésüket. Harminc-három évi eredményekben gazdag tevékenység után, egészségi okokból Karlsbadba költözött át. Az 1832. évi prágai kolerajárvány idején az akkor 62 éves De Carro kolera-orvosként működött. Karlsbadban széles-körü tevékenységet fejtett ki a fürdőhely történelmének és topográfiájá-nak kutatása terén, számos művet írt a karlsbadi gyógyvizek használatá-ról, és a fürdőhely népszerűsítése érdekében. Általános elismerésnek örvendtek a himlő elleni oltásról szóló könyvei, melyek közül egyeseket több nyelvre is lefordítottak: *Observations et experiences sur la vac-cination*, Wien 1801; *Historic de vaccination en Turquie, en Grece et aux Indes orientales*, Wien, 1804. Érdeklődésre tarthatnak számot emlékiratai is, amelyeket *Mes memoires* (Wien, 1854) és *Memoires de Chevalier Jean de Carro* (Karlsbad, 1855) címen tett közzé.
10. Vásárhelyi Sámuel Alsó-Fehér megye orvosa volt az 1784–1817 években, majd gyakorlóorvosi tevékenységet folytatott Enyedén. Munkája „Az egészséges hosszú életről való szabad elmélkedések, melyeket minden egészséget szeretőnek praeservativul ajánl...” 1792-ben jelent meg Ko-lozsváron.
 11. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1914, XIV. köt. 872–873. hasáb.
 12. Constantin von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien, 1884. XLIX. köt. 265–266. old.
 13. Lásd Morvai kolera elleni röpiratához csatolt szöveget. Megjelent az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 12. számában, 182–183. old.
 14. Váradi Sámuel: Utasítás a selyem és eperfa tenyésztésére. Nagy-Enyed, 1842, 10. old.
 15. Jény E.: A magyar kaszinó jubileuma. Enyedi Hírlap, 1933. május 21.
 16. Nagy-Enyedi Casino tagjai névsora betűrenddel s annak szabályai 1841-ben, Enyed, 1841.
 17. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 23. old.
 18. Váradi Sámuel: Vágrendelet, kézirat, 23. old.
 19. Nagy-Enyed, 1842.
 20. Váradi Sámuel: Utasítás a selyem és eperfa tenyésztésre. Nagy-Enyed, 1842, 10–11. old.
 21. Dr. Endre Sebestyén: A selyemhernyó tenyésztése. Budapest, 1957, 6–8. old.
 22. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 4. old.
 23. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 3. old.
 24. Kolozsvári Híradó, 1848, 81. szám.
 25. Alsófchervármegye monográfiája. Enyed, 1898, 12. old.
 26. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 16. old.

27. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 4. old.
28. Váradi a várost pusztító tüzvészre utal.
29. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 3. old.
30. Váradi Sámuel: Végrendelet, kézirat, 36. old.
31. Váradi Sámuel: A tehén himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802, 2. old.
32. Váradi Sámuel: A tehén himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802, 197. old.
33. Váradi Sámuel: A tehén himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802, II. old.
34. Váradi Sámuel: Ibidem, 12–13. old.
35. Váradi Sámuel: A tehén himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802, 14. és 15. old.
36. Váradi Sámuel: Ibidem, 15–16. old.
37. Váradi Sámuel: A tehén himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802, 184–186. old.
38. A tehén himlő avagy a vaktzina megjelenését jelentette a Magyar Kurír 1802. évi 11. és 29. számaiban.
39. Váradi: Végrendelet (Kézirat, 34. oldal lábjegyzete).
40. Váradi Sámuel: A tehén himlő avagy a vaktzina. Bécs, 1802, 15. old.
41. Magyar Kurír, 1802, február 5, Nr. 11. 176. old.
42. Váradi Sámuel: Gondviselés az egészséges és gyenge szemekre. Bécs, 1805, XI–XII. old.
43. Ibidem, XII. old.
44. Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, Budapest, 1953. I. köt. 216. old.
45. A Végrendelet a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári könyvtárában található, a Török Bertalan-féle hagyatékban. E hiteles példányon kívül ismeretesek más, sajátkezűleg másolt kópiák is, amelyeket azonban Váradi nem hitelesített. Első Végrendellete 1846-ból származik (s nem 1848-ból, amint azt Szinnyei tévesen állítja), 1855-ből a második, amelyet, mint említettem, később, 1857-ben kiegészítéssel toldott meg. Váradi életrajzírója, Pataki Jenő, egyáltalán nem szól a Végrendeletről, holott kétségtelen, hogy önvallomásai nélkül bio- és ergografiája csak hiányosan és felületesen írható meg. Végrendelcténeke csak azon fejezeteit közlöm, amelyek orvostörténeti szempontból figyelmet érdemelnek. Végrendelcténeke, ha töredékesen is, most lát első ízben nyomdafestéket.

WINTERL JAKAB (1732-1881), A PESTI ORVOSKAR ELSŐ KÉMIATANÁRA

Írta: DR. SZÓKEFALVI-NAGY ZOLTÁN (Eger)

Kettős jubileum tette időszerűvé a pesti egyetem első kémikus-botanikus professzora emlékének felidézését. Most ünnepelte a budapesti Orvostudományi Egyetem alapításának 190. évét, s 1959. november 24-én múlt 150 éve annak, hogy munkában gazdag életét Winterl Jakab befejezte.

Winterl emlékét a botanika hazai története a legnagyobbaknak kijáró tisztelettel és kegyelettel őrizte meg, nem volt azonban mindeddig tisztázott a szerepe másik szaktárgyának, a kémiának fejlesztésében. Különösen gazdagnak nem nevezhető kémiatörténeti tanulmányaink meglehetősen egvoldalúsággal csak azt emelték ki e tudomány hazai múltjából, ami a nemzeti büszkeség növelése érdekében jó szolgálatot tehetett, vagy pedig aminek – mint a hazai alkímisták munkáinak – exotikus jellege volt. A problematikus kérdések alapos tárgyalását eddig a kémia hazai történetével foglalkozó művek alaposan kikerülték, ezért maradt el másfél évszázad óta még mindig Winterl vegyészti működésének reális értékelése is.

Winterl működésének homályba szorítását elősegítette az a régebbi szemlélet is, amely – helytelenül – a hazai tudománytörténetnek csak az ízig-vérig magyar szereplőivel igyekezett foglalkozni, ugyanakkor viszont a magyarsággal többé-kevésbé sorsközösséget vállalt nemzetiségek nagyjainak nem jutott őket meg-

illető elbánás. Ezért Winterl csak az orvostörténelemben került kellő méltatásra. (Magyary Kossa)¹⁹

Osztrák születésű volt ez az orvos, akinek először kellett az ország első orvoskarán a kémiát előadnia. Hazánkat, népünket azonban megszerette, s ha nem is tanult meg soha tökéletesen magyarul, igen sokat tett a magyar kultúráért.

Winterl életrajza meglehetősen egyszerű. 228 évvel ezelőtt, 1732. április 15-én Eisenerzben, Stíriában született, egyetemet Bécsben végzett, ahol a hírneves Crantz professzor irányítása mellett már hallgató korában is részt vett professzora növényteni tudományos munkáiban. A természettudományok közül elsősorban a kémia és a természetrajz érdekelt, mégis hallgatótársai és professzorai meglepetésére 1767-ben olyan doktori disszertációval lépett elő, amely orvosi jellegű (a lázak eredetére vonatkozó tanulmány) volt.¹

A doktorátus megszerzése után előbb Felső-Ausztriában folytatott orvosi gyakorlatot, majd pedig a magyar bányavárosok orvososa lett. Amikor tehát az egyetem új tanszékeit 1770-ben felállították, érthető, hogy munkahelye közelsége miatt reá esett a választás a botanika és kémia közös tanszékének betöltésére, hiszen még nem felejtették el a bécsi egyetem egykori kiváló hallgatóját.

Elképzelhetetlenül nehezék voltak a tanszék első évei. A semmiből kellett megteremteni az oktatás és a kutatás legelemibb feltételeit, még hozzá igen nyomorúságos körülmények között. A vegytani laboratórium felszerelésére a kormány 600 forintot, a kísérletekre évente 300, a laboráns fizetésére 114, a szükséges könyvekre pedig egyszer s mindenkorra 200 forintot utalványozott.¹⁶ Pauler adatai szerint az egyetem új tanárainak kezét igyekeztek megkötni minden lényeges és lényegtelen kérdésben egyaránt. Egyetlen tudományos könyvet sem vásárolhattak meg a bécsi egyetem külön kikért véleményezése és a kormány engedélye nélkül. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a sok bürokratikus eljárás kikerülésével saját fizetésének jelentős hányadával járult hozzá az egyetemi oktatás szükségleteinek előteremtéséhez.

A nehéz körülmények ellenére igen sokat dolgozott, világszerte ismert kémikus volt, mint jó kísérletcző, s mint olyan szakember,

aki, amint a francia Guyton de Morveau megállapította, „leg-
többször csak a kísérletek nyomán halad”, vagyis csak azt haj-
landó elfogadni, amit kísérleteivel maga is bizonyítva látott.

A kormány előírásai – Szathmáry adatai szerint – meghatároz-
ták ugyan, hogy a kémiai előadásokat Bergmann és Jaquin mun-
kái alapján kell megtartania, ő azonban, mint a fennmaradt egye-
temi jegyzetekből kiviláglik, egyetemi katedráján is önálló véle-
ményét adta elő.

Az a kémia tehát, amit a hallgatók az ország első orvoskarán
hallhattak csaknem négy évtizeden keresztül, egészen különleges
Winterl-féle kémia volt. Minden szempontból érdekesnek és szük-
ségesnek tartom tehát, hogy ennek a kémiai rendszernek jelleg-
zetes vonásait megrajzoljam. Ez a kémia a zseniális meglátások
és nagy tévedések érdekes keveréke volt, amely utóbbiak eléggé
törvényszerűen az igen szegényes laboratóriumi kísérletezési le-
hetőségekből, a közösségi munka hiányából következtek.

Nem könnyű Winterl kémiai elgondolásainak vizsgálata. Nem
hagyta magát saját régebbi eszméitől sem korlátozni, még az egye-
temi előadásaiban is igyekezett állandóan újat adni. Előadásai az
egymást követő évek során készült jegyzetekben annyira változa-
tosak voltak, hogy szinte egyetlen meghatározást sem olvashatunk
ugyanolyan szövegezésben.

Winterl és Lavoisier.

Az első hazai orvoskaron előadott kémiai tananyag vizsgálata
azért érdemel különös figyelmet, hiszen ez az idő – a XVIII. szá-
zad vége, a XIX. század eleje – volt az, amikor a kémia a leg-
nagyobb változásokon ment keresztül. Még voltak nyomai a sko-
lasztikus kémiának, de ekkor élte utolsó fellobbanását az alkímia
is, s ekkor vívta döntő harcát a Stahl-féle flogiszton elmélet azok-
kal szemben, akik az egyre növekedő számú kísérleti eredmények
alapján újjal igyekeztek azt helyettesíteni.

Az egyetemen Winterl is a flogisztikus kémiát tanulta. Kezdet-
ben – s ez egészen természetes – egyetemi előadásai is a flogisz-
tonos rendszer alapjára épültek. Helyesen megérezte azonban,
hogy a flogiszton-elméletnek olyan korlátai vannak, amelyeket
csak újabb kísérletek oldhatnak fel.⁴

Lavoisier kísérleteiről, mint mindenről, ami a tudományos élet-

ben történt, elég hamar tudomást szerzett, s később feltétlenül jogos büszkeséggel állapította meg, hogy a legelsőők között volt, akik e kísérletek elméleti következményeit le merték és le tudták vonni. „Alig vált ismertté nálunk – írja – Lavoisier úrnak az ön meszesítéséről szóló disszertációja, már 1782-ben elsőnek hagytam el az angolok és a németek által még élesen védelmezett flogisztont, noha maga a kiváló férfi is csak a következő évben, miután előbb az égés összes fajtáit megvizsgálta, mérte a végleges csapást a Stahl-féle hipotézisre.”⁸

A fennmaradt dokumentumok hiányossága miatt pontosan nem lehet megállapítani, mikor vitte át Lavoisier rendszerét Winterl egyetemi előadásába is. Az 1782-ben írt jegyzet még nem is említi Lavoisier, a következő évekből pedig nincsenek meg a feljegyzések. Ismerve azonban egyéniségét, valószínűnek kell tartanunk, hogy Pesten 1782 óta már nem tanítottak flogisztont elméletet, s ebben egy-két évtizeddel megelőztük Bécs, Berlin stb. egyetemeit.

Érdekes és nem véletlen azonban, hogy Winterl emléke mégsem úgy maradt a köztudatban, mint aki az új kémia mellett állott. Winterl ugyanis, aki korát megelőzte az új kémia alapjai helyességének a felismerésében, abban is előbbrelátott kortársainál, hogy látta Lavoisier elméletének sebezhető, helytelen pontjait is. Így is, úgy is a meg nem értés lett a sorsa. Winterl, mint Pauler írja „egyike volt azon férfiaknak, kik kortársaikat megelőzve új időszaknak hírnökeként jelennek meg, és annál fogva több támadásban részesült.”¹⁶

Az az álláspont tehát, amit Winterl Lavoisier tanaival szemben elfoglalt, korántsem a régihez való visszatérést, hanem egy újabb, további lépés szükségességének felismerését jelentette. Hogy ez így van, érdemes idéznünk Bucholz szavait, aki éppen Winterl tanításai ellen írott vitacikkében (amelyikben legfeljebb ellenkező irányú elfogultságról lehetne szó) így ír: „nem kevesebbet kívántak ők – mármint Winterl és követői – elérni, minthogy a kémia új, a halhatatlan Lavoisier által alapított rendszerét tökéletesítsék, helycsbitsék . . . és hogy minket a természettudományban egy eddig el nem ért magas álláspontra vigyenek”.¹³

Azt már elöljáróban leszögezhetem, hogy az a kémia, amit

Winterl hirdetett, az antiflogisztikus kémia ellentmondásainak helyes felismerésén alapult ugyan, de nem az volt, amely ezeknek az ellentmondásoknak termékeny, előrelendítő feloldását jelentette volna. Amikor tehát igyekszem a pesti orvoskar első professzorának vegyészeti működését helyes megvilágításba hozni, nem kívánok róla más képet mutatni, mint ami a valóságnak megfelelő.

Igen nagy tévedésre vezetett Winterlnek az a felfogása, amely – éppen Lavoisier tanításai alapján – benne az elemekről kialakult. A nagy francia kémikus ugyanis az elemek addig elfogadott fogalmát félredobta, s helyette azt a ma már helytelennek tartható fogalmat alakította ki, amely szerint elemnek azt nevezzük, amit mi még nem tudtunk tovább, másféle anyagokra bontani. Winterl még jobban hangsúlyozza: hogy az, hogy valamit elemnek tekintünk, vagy sem, az nem a dolgok természetének, hanem kizárólagosan bontási eljárásaink, vagy megfigyeléseink fejlettségének következménye. Tanítványa, Kováts Mihály a Magyar Chemiában ezt így fejezte ki: „A legislegutolsó különböző részt végsőtárgynak (elementumnak) nevezzük. Ámbár a titkáts – a kémikus – sok testeket tovább különböző részekre széljel-nembonthat; mindazonáltal azokat csak azért nem bonthatjuk-széljel; mivel az a'ra szükséges szerszámaink nintsenek, v. csak ezért tet-szenek ezek kezdeteknek, mivel az érzékenységeink vastagabbak, mint sem meg különböztethetnénk azoknak a' részeit egymástól.”¹⁴

Winterl, aki sokban előtte járt korának, abban is előre akart ugrani, hogy kívánta megkeresni azokat az anyagokat, amelyek valóban megérdemlik az elem nevet. Meg volt győződve, hogy nem lehet annyi alap-építőköve az anyagi világnak, mint amennyi elemet Lavoisier felsorolt, s amely sort az új kémia megteremtését követő évtizedekben állandóan gyarapították az újabb felfedezők. Ha arra gondolunk, hogy a mai felfogásunk szerint az anyagnak végső alapítókövként csak pár elemi részecskét sorolhatunk fel, igazolva láthatjuk Winterl elgondolását. Ha azonban megvizsgáljuk azokat az alapokat is, amelyekre építve megállapításait tette, el kell öt marasztalnunk.

Szorgalmas, de rossz felszereléssel, szennyezett vegyszerekkel

végzett kísérletei közben az elemeknek tartott anyagok reakcióinak vizsgálatakor azt találta, hogy van az anyagnak egy kis része, amely nem engedelmeskedik az általános törvényszerűségeknek. Az a gondolata támadt, hogy ez a különlegesen viselkedő anyag lényeges összetevőként szerepel az addig elemeknek tekintett anyagokban. Így vélt megtalálni két új, általánosan elterjedt, és a sajátságokat lényegesen befolyásoló elemet, az androniát és a thelicát. Az andronia például rézzel vegyülve adja szerinte a mobilidént, ólommal a báriumot, wolfrámmal és egy ismeretlen harmadik anyaggal együtt az ónt. Hidrogén és andronia építi fel a szenet, a tannin pedig szerinte andronizált sósav, a vaj felépítésében víz, hidrogén és andronia szerepelnek a Winterl-féle kémiában.

Ezek a kísérletek és az ezekből levont fent említett következtetések először az 1800-ban kiadott „Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni” című művében jelentek meg, majd különböző szakfolyóiratokban láttak napvilágot erre vonatkozó közlemények. Német nyelven előbb a dán H. Chr. Oersted, majd Schuster János, a későbbi pesti professzor tette hozzáférhetővé Winterl nehezkes, latin mondtait.^{8, 12.}

Winterl közleményei világszerte nagy feltűnést keltettek, s egy évtizeden keresztül folyt a vita állításai igazságáról, vagy téves voltáról. A szerző maga is mindent megtett, hogy nagyjelentőségűnek érzett felfedezéseinek elfogadásáról vagy elvetéséről tudományos alapossággal döntsenek. Levélben kereste fel azokat a tudományos társaságokat, amelyeknek tagja volt, s könyvében felhívással fordult az akadémiához és egyéb tudományos társaságokhoz, hogy tüzzenek ki pályázatot e lényeges kérdések eldöntésére. A dán akadémia írt is ki egy pályázatot, amely az andronia és a kovaföld közötti különbség diskusszióját kívánta meg.

Kéziratban maradt meg Winterlnek egy javaslata, amely a magasabb kémiával, s ennek kapcsán elsősorban az ő felfedezéseivel foglalkozott. Ebben a kéziratban olvashatjuk azt is, hogy Winterl több hasonló könyvvel szándékozott még az olvasók elé lépni, amelyek további „felfedezéseket” tartalmaztak volna. Az ezekre vonatkozó feljegyzések azonban nem maradtak meg.

Azok a kutatók, akik – elég kevesen – vállalkoztak Winterl

kísérleteinek megismerésére, arra a megállapításra jutottak, hogy az, amit androniának és thelicának vélt a szerző, nem más, mint a vegyszerek szennyezettségétől eredő változó összetételű maradék, amely elsősorban kovaföldet tartalmaz. Erre a végeredményre jutott a párizsi akadémia is, ahol a kor legkiválóbb vegyészei, köztük Fourcroy, Berthollet, Guyton de Morveau, Vauquelin vizsgálták meg azt a port, amit Winterl mint androniát küldött el. Az 1809-ben kiadott közlemény zárta le végleg a vitát. Akkor már a szerző súlyos beteg volt és rövidesen meg is halt.

Nem volna helyes, ha Winterl kémiai működése megítélésénél egyedül csak ezt a kétségtelenül súlyos tévedését vennénk figyelembe. E tévedés elkövetésénél az a helytelen elgondolás vezette, amely az elemek megítélésében kora csaknem minden kémikusának, mint említettem, Lavoisiernek is felfogása volt. Már az is, hogy elméletét egy évtizeden keresztül a legelőkelőbb folyóiratok tárgyalták, mutatja, hogy nem állott a Winterl-féle kémia annyira szemben kora felfogásával, mint ahogyan azt mai szemmel gondolhatnánk. Sok olyan egyéb része is van azonban elméletének, amely megérdemli, hogy ismertessem, hogy ezzel is bemutat-hassam helyes viszonyát kora kémiájához.

Nem fogadta el Lavoisier felfogását az anyagok affinitására vonatkozóan. Lavoisier ugyanis nem szakított azzal az öröklött felfogással, amely szerint azok az anyagok lépnek reakcióba leginkább, amelyek valamilyen rokonságban vannak egymással. Winterl saját és mások úttörő jellegű elektrokémiai vizsgálataira támaszkodva rájött, hogy ennek éppen az ellenkezője az igaz: a leggyakrabban az ellentétes jellemű anyagok reakciója következik be.

Ezzel a felismeréssel egyik megalapítójává vált a későbbi Berzelius kezében tökéletesedett dualista rendszernek. A pozitív és negatív elektromosságból, s amit ő ezzel egyenlősített: a sav és bázis-jellemből következő vonás az, ami Winterl szerint a világ összes kémiai változásait irányítja.

Winterl felfogása szerint az anyag ugyanis egészen tehetetlen. Ahogyan ő elképzelte, még annyi aktivitásuk sincs az egyes atomoknak, hogy sajátágaikat meghatározhatnák. „Hogy egy atom arany és egy másik vízként fordul elő, azt nem az atom határozza

meg – mondja –, mert az atom önmagától halott, vagyis relatív sajátságok nélkül való”.⁸

Az, ami ezeknek az atomoknak sajátságokat, „lelket ad”, ő a „lelkesítő principiumok”, a sav- és bázisprincipium közreműködésének tulajdonította. A „lelkesítő principium (principium animans) az, ami a tehetetlen sajátság nélküli anyagot sajátsággal ruházza fel. Azt a lelkesítő principiumot, amely által a test sav lesz, savprincipiumnak (principium aciditatis), amely által pedig bázis lesz, bázisprincipiumnak (principium basicitatis) nevezzük” – írja.⁸ „A természetben – írja máshol – az anyagok minden vonzása a savprincipium, illetve a bázisprincipium által történő lelkesítéstől (animatio) függ.”¹²

Látható az elmondottakból, hogy igen sok, ma is értékelhető megállapítását hátrányosan befolyásolta kora mechanikus világnézete, amely az anyagot és az azt mozgató erőket élesen elválasztotta, feloldhatatlan ellentétben állónak látta.

Nem fogadta el Lavoisier savelméletét sem, mint ahogy ez az előbbiekből már többé-kevésbé következtethető. Míg az oxigén nevéadója azért nevezte el ezt a gázt így, mert szerinte ez az oka a savak savas jellegének, Winterl a „savprincipium” jelenlétével magyarázza egyes anyagok savasságát. Bizonyos mértékben a savak hidrogénion-elmélete előhírnőkeként is tekinthetjük őt, szerinte ugyanis a vízben a sav és a „bázisprincipium” együtt fordul elő, az általa elemnek tartott víz és a pozitív elektromosság vízbázist ad, a víz a negatív elektromossággal vízsavat eredményez, a víz pedig úgy keletkezik, hogy vízsav és vízbázis egyesül egymással.

Nem követte Lavoisiert abban sem, hogy a hőt és a fényt a többi elemhez hasonló anyagnak tekintse. Szerinte: „A hő, amennyire az emberi ésszel következtetni tudjuk, a sav- és bázisprincipiumok egységében áll”, vagyis nem kézzelfogható anyag, ebben még helyes a megállapítása, továbbá, kizárólag spekulatív úton levont következtetései már nem állják meg a helyüket.

A fénynek egészen különös szerepet tulajdonított Winterl, s ilyen megállapításait olvashatjuk: „A fény a természet egyik leghatásosabb hatalma.”⁸ és „A fény nélkül a szervetlen természet tehetetlen lenne.”¹² stb. Ezeket az állításokat a tudomány nem

igazolta. bár ha helyesen szállott is szembe az új kémia első erre vonatkozó tételével, helyette azonban nem adott jobbat, használhatóbbat.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk hogy Winterl általában helyesen, az ő korában szinte csodálatosnak tekinthető éleslátással vette észre Lavoisier tanításának korszakalkotó jellegét és ugyan-csak helyesen észrevette annak kezdeti árnyékait is. Nem volt azonban ahhoz elég nagy, és kísérleti lehetőségei sem tették számára lehetővé, hogy a helyesen megmutatott hibákat jól, időálló módon kijavíthatta volna, s ezzel a tudomány haladásának mérhetetlen értékű szolgálatot tett volna. Tévedései azonban még így is hatalmas szorgalmát, új út-kereső dicséretes buzgalmát mutatják.

Winterl gyakorlati kémiai munkássága

Az előbbieken néhányszor már utaltam arra, hogy Winterl elméleti elgondolásai, mégha sokban téveseknek bizonyultak is, nem voltak teljesen alaptalanok, nagyszámú, de rosszul értelmezett kísérlet elemzése útján születtek. Az elmélet és gyakorlat nála feltétlenül szoros kapcsolatban volt. Ugyanígy a kémia gyakorlatát szolgáló kísérletei is elméleti jellegű következtetésekre vezették, s nem egyszer eredményeztek olyan adatokat, amelyek méltóak arra, hogy a kémia története megemlékezzék róluk.

Léglényesebbnek tartom azt a vizsgálatát, amely a berlini kékkel való festés technikájának, s új előállítási módjának kidolgozását akarta elérni. Ezek a kísérleti eredmények, amelyek egy kis könyvecskében 1790-ben láttak napvilágot⁷, több szempontból érdemelnek figyelmet.

A berlini kék összetételének megfejtésében elődeinek ismeretéhez viszonyítva lényegesen előrehaladást tett. Vizsgálatai közben valószínűleg először állított elő cianhidrogén-gázt. Megállapította továbbá, hogy az elegyrészek mindig meghatározott súlyarányban fordulnak elő ebben az anyagban (ami akkor még nem volt általánosan vallott felfogás.).

Kidolgozta a berlini kék előállításának több új receptjét. Ezek többsége az akkor használt eljárás tökéletesítése, változtatása volt. A legérdekesebb ezek közül az, amelyik a cianvegyületek mai

fontos előállítás alapanyagából, a kőszénből kiindulva dolgozta ki a berlini kék szintézisét. Lényeges felismerése volt, hogy a kőszén nem elemi, hanem összetett test. Eljárását azonban sem a fejletlen hazai ipar, sem a Magyarországról jött újításokkal szemben ellenséges osztrák ipar nem vette át, s az egyik, Winterlről szóló nekrológban is csak ezt olvashatjuk: „Hazánkban mostani helyeztetésére nézve igen nagy hasznú lehetne a festékeknek az Ásványokból való készítéséről tett felfedezése. Kár, hogy ezen nagy Lelkü Férfiúnak igyekezeteci bő költségbeli segédelmet nem nyerhettek!”¹⁵

Nagyon sokat tett hazánk természeti kincseinek megismeréséért, elsősorban azokért, amelyek a gyógyászatban felhasználhatók. Nagy érdeklődéssel fordult elsősorban a gyógyvizek felé. Több hazai ásványvíz elemzésével járult hozzá az ország gyógyvízkincsének felfedezéséhez. Emellett kidolgozott egy részletes eljárást az ásványvizek kémiai elemzésére vonatkozóan, melynek szövege 1781-ben látott nyomdafestéket.³ Az általa ajánlott módszer nem vált általánossá, minthogy közben elterjedt hazánkban is a kémiai analitikának ma is alapjait képező Bergman-féle elemzési rendszer. Így az igen nagy szorgalommal és munkával összeállított elemzőkönyv alapján csak nagyon kevesen dolgoztak. Különben is a Winterl-féle könyv a flogiszton-elmélet korában, tehát flogisztikus felfogásban készült, így a Stahl-féle elmélet megdöntésével együtt elavulttá váltak mindazok a művek, amelyek ezt a szemléletet tükrözték. Ez is nagyban hozzájárult a mű mellőzéséhez.

Megvizsgálta néhány alföldi tó vizét is, s minden valószínűség szerint övé azon felismerés érdeme, hogy a szikes tavak vize szódat tartalmaz, még tisztább fajtát, mint amit drága pénzért külföldről hoztak be a gyógyszerek előállításához.⁵

Igaz, hogy előtte már többen – így Torkos János és Hatvani István is – megállapították, hogy az alföldi kivirágzások anyaga megegyezik azzal a vegyi anyaggal, amit külföldről mint szódat hozunk be. Megállapításaik azonban nem váltak közismertté, s főleg nem váltak általánosan elfogadottakká. Ezen felül pedig a legnagyobb szóda-forrást, a szikes tavak vizét az említettek nem vizsgálták, cz a szerep tehát Winterlre várt.

Sajnos hazánk e kincsének felismerése akkor történt, amikor rövidesen Leblanc felfedezte a szóda mesterséges előállításának módját, s ezzel Alföldünk kincse, érdembeli felhasználása előtt értéktelenné vált, s megmaradt továbbra is az Alföld átkának.

Winterl vizsgált más ásványi anyagokat is, hátrahagyott művei között szerepel egy hosszabb dolgozata valamely ungvári kőzet részletes ismertetéséről is.⁹

Winterl szerepe a kémiai ismeretek hazai terjesztésében

39 évig volt Winterl az ország egyetlen egyetemének egyedüli vegyész-professzora. Ez az adat egymaga azonban mégsem világítja meg helyesen azt a hatást, amit Winterl gyakorolt az ország értelmiségére a kémiai ismeretek terjesztésében. Egyrészt az egyetemi hallgatók létszáma meglehetősen alacsony volt, különösen a nagyszombati évek alatt, de a hallgatói létszám jelentős emelkedése is csak Winterl élete vége felé következett be, így tehát az egyetem professzorainak hatása hosszú ideig „hivatalból” csak aránylag kevés embert érintett. Másrészt azt kell figyelembe venni, hogy az egyetemnek kezdetben semmi kapcsolata nem volt az ország értelmiségével. Az egyetem tanári karát a császári kormány főleg osztrákokból, csehekből állította össze, akiknek szakmai tekintélyük nem volt, s akik különben is ismeretlenek voltak az országban.

Amikor tehát mégis azt olvashatjuk az egykorú feljegyzésekből, hogy az egyetem tanárainak széles körben egyre nagyobb befolyásuk lett, ez semmi esetre sem állásukból kifolyó természetes következmény, hanem a megfeszített munkával szerzett egyre növekvő hírnév lassú elterjedésének eredménye.

Winterl egyéniségét Gombócz kutatásai szerint a „tudomány iránti lelkesedés és páratlan orvosi és tanári lelkiismeretesség” jellemezte, ennek alapján fogadta szívébe fokról-fokra az ország az osztrák születésű, de hazánkkal, annak népével egyre inkább együttérző professzort.

Az igaz, hogy a hírnevet és megbecsülést elsősorban Winterl botanikai kutatásai, az egyetemi fűvészkert megvalósítása érdekében végzett fáradhatatlan munkássága szerezte meg, azonban, ha valamivel kisebb mértékben is, közrejátszott ebben kémiai munkássága is. Vitás kérdések eldöntésében egyre többször fordultak

hozzá, s mint köztisztelőben álló szaktekintélyre, hivatkoztak is rá.

Az Egyetem hallgatói nagyra tartották tanárukat, kétségtelen azonban, hogy tudomásuk volt arról a vitáról, amely Winterl kémiai nézetei körül kialakult, s emiatt fenntartással fogadták kémiájának sajátos eszméit. Nem is találjuk egyetlen tanítványának későbbi működésében sem nyomát annak, hogy tartósan hívéül szegődött volna ezen kémiai irányzatnak. Kováts Mihály, az első magyar nyelvű, rendszeres kémia szerzője is nem Winterl, hanem Gren alapján készítette el a *Magyar Chemiát*,¹⁴ pedig könyvének elején hosszan, s igen őszinte nagyrabecsüléssel emlékezik meg egykori tanítójáról.

Több ízben megkísérelte Winterl, hogy a kémiai ismeretek, s általában a természettudományok terjesztése érdekében a külföldi tudóstársaságok mintájára Magyarországon is szervezzen egy egyesületet, amely egyrészt a tudományok közösségi művelését, másrészt a tudományos eredmények közismertté tételét szolgálták volna. 1784-ben sikerült is összehoznia egy társaságot, amelynek első ülésén Winterl tartott elnöki megnyitót és előadást (az elektromos anyag kémiai megvizsgálásáról). A társaság további sorsáról semmiféle feljegyzés vagy nyom nem maradt fenn.

Nagyon érdekes és jellemző az elnöki megnyitónak az a része, amely az egyesület célját körvonalazta: „Azt hiszem, a mi egyesületünknek az a szándéka, hogy a hasznos tudományokat művelje . . . amelyek a mi életünket lehetővé, elviselhetővé és hasznossá teszik. A természettudomány az alapja tehát a mi boldogságunknak.” A „hasznos tudományok” megnevezés alatt felvilágosultságának megfelelően csak a természettudományokat értette, ugyanakkor viszont úgy tartotta, hogy „a hasznos tudományok szerencsétlenségére a régi nemzeti génusz . . . csak a jogi ismeretekhez és a teológiához jutott el” hazánkban.⁶

A későbbiek során is ott látjuk Winterl nevét az ilyen irányú kezdeményezések fáradságtalan támogatói között. Így Pauler adatai szerint 1802-ben sikerült néhány szervezőnek már a főkormány-széki pártolást is megszereznie, a legfelsőbb jóváhagyás azonban nem érkezett meg.

Az elmondottak Winterl életének, elméleti és gyakorlati mű-

ködésének csak a kémiával kapcsolatos részét voltak hivatva megvilágítani, s bár nem érintették a talán még nagyobb munkát és áldozatot kívánó botanikai munkásságát, véleményem szerint, mégis elég adatot szolgáltatnak, hogy a legnagyobb tisztelettel és kegyelettel gondoljunk Winterl küzdelmes életére, sőt kudarcaira is. Tasnádi-Kubacska szerint ő a „XVIII. század polgári hőse, aki a régi világ és a nagymértékben fejlődésnek induló tudományos kutatások, az egyre általánosabbá váló természettudományos gondolkodás között kialakult konfliktus áldozata” volt.¹⁸

Hazánkban a kémiai tudományok fejlődése történetében feltétlenül megítélnélő helyet kell biztosítani Winterl Jakab számára, aki a hazai kémiai tudományos élet megindításában és a kémiai ismeretek terjesztésében egyaránt kiemelkedő szerepet játszott.

I R O D A L O M

1. Winterl, Jakob Joseph: *Dissertatio inauguralis medica proponens inflammationis theoriam novam*. Viennae, 1767.
2. Reineggs, Jakob: *Systematis Chemiae*. Tyrnaviae, 1773.
3. *Methodus clariss. Prof. Winterl*. Buda, 1781.
4. Winterl: *Chemia* (Széch. Könyvt. Kéz. Quart. Lat. 587. 1782.).
5. *Ephemerides Vindobonenses*. 1782. 73.
6. Winterl, Jakob Joseph: *Die elektrische Materie chymisch geprüft. Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn*. Pesth u. Ofen, 1784.
7. Winterl, J. J.: *Die Kunst Blutlauge und mehrere zur Blaufärbung dienliche Materialien in grossen zu bereiten* . . . Wien, 1790.
8. Winterl, J. J.: *Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni*. Buda, 1800.
9. Winterl: *Chemische Werke* (Széch. Könyvt. Kéz.: Quart. Germ. 238.) é. n.
10. Winterl, J. J.: *Accessiones novae ad Prolusionem suam primam et secundam*. (Buda, 1803).
11. Winterl: *Chemia* (TIT Könyvt. Kéz. 1870) é. n.
12. Winterl, J. J.: *Darstellung der vier Bestandtheile der anorganischen Natur*. Jena, 1804.

13. Bucholz, C. F.: Beitrag zur Prüfung des Winterl'schen System... Gehler:
Journ. f. d. Chem. u. Phys. III. 326-344. 1807.
14. Kováts Mihály: Chémia vagy természettitka. Buda, 1807.
15. Hazai és Külf. Tudósítások. 1809. II. félesztendő. 334.
16. Pauler Ákos: A budapesti magyar kir. tudományegyetem története. Bu-
dapest, 1880.
17. Gombócz Endre: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék tör-
ténete. Bp. 1914.
18. Tasnádi-Kubacska András: Nagy magyar természettudósok. Bp. 1958.
19. Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, Budapest, 1929. I-II. köt.

A VELESZÜLETETT RENDELLENESSÉG PATHOGENESISÉNEK TÖRTÉNELMI SZEMLELETBEN

I. RÉSZ.

A BABONÁK

Írta: DR. BERNDORFER ALFRÉD (Budapest)

A rendellenességgel veleszületett gyermek látványa mindenki részére ijesztő, különösen annak, aki ilyent még nem látott. Az első kérdés amit feltesznek: mi az oka annak, hogy ilyen torz születik? Ma ehhez társul még az a kérdés is, mi az oka, hogy ma még több gyermek születik rendellenességgel, mint néhány évtized előtt.

Torzok minden időben születtek mind az emberek, mind az állatok között, és természetes, hogy keletkezésükkal kapcsolatban számos probléma merült fel. Minden korban igyekeztek valamilyen magyarázatot találni erre. Ma több okot tudunk felsorolni, amiből rendellenesség következhet, de csak ritkán tudjuk határozottan megmondani, hogy mi okozta a rendellenességet annál a gyermeknél, akit éppen látunk. Mi a mai fejlett ismereteink alapján kutatjuk az okokat. Az embryologia feltárt számos formai keletkezési módot; a kísérleti élettan és fejlődéstan az oki keletkezésre vonatkozóan néhány alapvető megállapítást tett. A klinikus sok és értékes megfigyelésével gazdagította a kazuisztikát, de a gyógyítási problémák mellett a speciális fejlődéstanál csak kevés klinikus foglalkozik. Az elméleti kutató nem láthatja

az életben maradt és fejlődő gyermeket és annak alakulását. Az embryologus az embryonak csak fejlődési stádiumát látja és nem tudja mindig elképzelni, miképpen fejlődött volna az a vizsgált embryo, ha történetesen életben marad. Ezért szükséges, hogy a klinikus, az elméleti kutató és az embryologus szorosán együttműködjenek. A mai korszak szakmailag annyira specializálódik, hogy az egyik szakember a másik szakma problémáinak részleteit alig ismeri.

Minden időben születtek gyermekek rendellenességgel, míg azonban a régi időben babonás félelem és más varázslatos okok miatt a szörnyszülöttek nagy részét elpusztították, addig ma mind több esetet visznek orvoshoz, és így módunkban áll megfigyelni azokat. Az előfordulás gyakoriságára vonatkozóan pontos adataink nincsenek, de az egyes intézetek és az országok, körzetek statisztikáiból kiderül, hogy az utóbbi időben a rendellenességek száma lényegesen emelkedett. Ma nagy átlagban azt mondhatjuk, hogy a világra hozott gyermekek között kb. 4-5⁰/₁₀-ban kimutatható valamilyen rendellenesség. 1861-ben megjelent Förster „Missbildungen” című könyvében érdekes statisztikát olvashatunk: Emdenben, Berlinben, Breslauban, Osloban, Göttingenben, Stuttgartban és Stockholmban az 1820 és 1850 közötti években összegezve 139 szülésnél fordult elő egy rendellenesség. Ugyanakkor Geoffroy St. Hilaire Párisban csak 3000 normális gyermek után látott egy rendellenességet és Londonban 317 : 1 arányban fordult elő rendellenesség a halottak között. Egységes statisztikai adatokat sem a múltban, sem ma nem kapunk. Ez a vizsgáladások szempontjából igen hátrányos.

Ma azért is látunk többet, mert alaposabban boncoljuk az elhalt gyermekeket, ezenkívül olyan eseteket is rendellenességnek tekintünk, amit azelőtt nem soroltak azok közé. Ma inkább viszik orvoshoz a rendellenes gyermeket, mint azelőtt. Régebben csak a látható elváltozásokat sorolták a rendellenességek közé, ma mindinkább kialakul az a nézet, hogy nemcsak anatómiai morfológiai elváltozás lehet rendellenes, hanem az élettani működésben is mutakozhat elváltozás, amit a gyermek kétségkívül a világra hozott. Gondolnunk kell többek között azon hormonális

és haematológiai elváltozásokra, amelyeket csak a legújabb ismereteink alapján tudunk megállapítani. Még a jövő feladata ki-deríteni azt, hogy az egyes – szabadjon történelmi fogalommal ki-fejezni – humorális elváltozásoknak van-e valamilyen kóros cel-luláris alapjuk.

A régi időben monstrumokról beszéltek, ami alatt minden lát-ható rendellenességet értettek. Ma csak a legsúlyosabb defektu-soknál beszélünk monstrumról. A monstrum szó valószínűleg a monstrare szóból származik, ami azt jelenti, hogy mutatni, mu-togatni. Ezeket a szörnyszülötteket piacokon mutogatták. Páriz Pápai latin szótárában a monstrum szó alatt azt mondja, hogy „Tsuda, Képtelen, Monstrosum corpus, az tsuda formáju test” és „Nunciare monstra” az „Képtelen dolgokat beszélni, melyet senki nem hiszen”. A XVIII. században tehát a „monstrum”-ról elképzelt babonás dolgokat nem mindig hitték el, és valószínű, hogy a XVII. századtól kezdve a monstrum, mint mutogatási fo-galom fokozatosan átment a szörnyszülött fogalmába.

A veleszületett rendellenességek rendszerét Meckel kezdte fel-állítani, de elsőnek alaposan Geoffroy St. Hilaire dolgozta ki. Bár már előbb is igyekeztek valamiféle rendszert kidolgozni, azonban hiányoztak az anatómiai és fejlődéstani fogalmak. Meckel és Geoffroy St. Hilaire már különbséget tettek a monstrum, az ano-malia és a kisebb fokú defektus között. A német, francia és az angol nyelvben elkülönítik a fokozati különbségeket, amikor „Anomalie”-ről, és „Malformation”-ről, vagy „Missbildungen”-ről beszélnek. A „malformation”-ban kifejezésre jut, hogy for-mai változásról van szó, míg a német helytelen alakulásról be-szél. A magyar nyelv ilyen pontos különbséget nem tud tenni.

A pathologia és embryologia, valamint a morfológia fejlődé-sével két külön fogalom alakult ki, a formális és a kauzális ge-nézis. A formális genézis a morfológiai alakulást kutatta, míg a kauzális genézis keresi az okot, amely a rendellenességet előidézi. A formális genézis az embriologia fejlődésével tartott lépést, a kauzális genézis kérdése sok tényezőtől függően alakult ki. A kauzális genézis kutatásánál nagy szerepet játszik a szülészet, az egyes betegségek etiológiájának felismerése, a genetika és még más klinikai problémák. Már a XIX. század első negyedében ki-

alakult az a nézet, hogy külön kell az embryo betegségével foglalkozni, mert az embryo és a foetus éppúgy megbetegedhet, mint az újszülött, vagy a csecsemő. Más következménnyel jár, ha az embryo, a foetus vagy az újszülött betegszik meg. Fokozatosan alakult ki az a felfogás, hogy meg kell különböztetni az embryopathiákat a foetopathiáktól. Ezzel a kérdéssel még ma sem foglalkozunk eleget, jóllehet a múlt században ezt a problémát már felvetették. Nekünk ezzel a kérdéssel a jövőben behatóan kell foglalkoznunk, és új alapokra fektetni a régiék megállapításait. Ma is helytálló az a nézet, hogy más következménnyel jár a magzat megbetegedése a szervkifejlődés időszakában, azaz a fogamzás utáni első három hónapban, vagy ha a foetust éri a megbetegedés, amikor tehát már a szervek teljesen kifejlődtek. Már a régebbi időben is megkülönböztették az embriót a foetustól; az első három hónap az embryonális, a negyediktől a születésig a foetalis periódus. Ma megkülönböztetünk még perinatalis és postnatalis periódust is.

Ma számtalan pathogenetikussal ismertük. Ha valamilyen nyire tiszta képet akarunk kapni, akkor itt is rendszert kell felállítani. A legrégebbi időben, az óskorban és az ókorban tulajdonképpen csak olyan okokat tételeztek fel, mint az anya megbabonázása, az ijedelem, a szemmel-verés, a megcsodálás. Isteni büntetést is feltételeztek, és természeti csodának is minősítették, amiből valami elkövetkezendő rosszat jóstak. A primitív népek még ma is különböző csodaszereket etetnek vagy aggatnak a terhes nő nyakára. Itt találkozunk a megelőzés legprimitívebb formájával.

Már a kínaiak is feltételezték, hogy ha az anya valamilyen visszataszítót lát, a gyermeknek is visszataszító formája lesz. A kínaiak azonban azt is hitték, hogy az apa cselekedete is befolyásolhatja a terhességet, illetőleg a magzat alakulását. Erre jellemző az az elbeszélés, amely az 1066-os évből származik. Egy Chu P'ei nevezetű ember állatállományában nagy károkat okozott egy macska. Amikor egyszer a macska néhány galambot megevett, a dühös gazda a macskának mind a négy lábát levágta. A macska néhány nap múlva kimúlt. Egy másik macska ugyanígy lett büntetve, és Chu P'ei hasonló módon csonkított meg 20 macskát. Ez

a szörnyett úgy bosszulta meg magát, hogy a gazda felesége kétszer egymásután kéz és láb nélküli gyermekeket szült. (Kleinwegde Zwaan: Völkerkundliches und Gescichtliches über die Heilkunde der Chinesen und Japaner. Haarlem 1917. és Friedrich Hirth: Die Geschichte der Hauskatze in China. Verhandlungen Berliner der Ges. F. Anthrop., Ethnol. und Urgesch. 1890. Jahrg. 22.).

Az indiaiak annyira hittek az anyai képzelődésben és a terhes anya által látott dolgok és események hatásában, hogy részletesen előírták mit helyes és szabad az anyának nézni, enni és cselekedni.

Az alábbi felsorolás ad ebből ízelítőt, mit kell tennie az anyának gyermeke jövőjének érdekében:

Hercegek látása után gazdag és hatalmas lesz; szép ruhák és ékszerek meglátása következtében kívánatos és csinos; az istenek képei crényessé és fegyelmezetté teszik; vadállatok meglátása viszont sértő viselkedést okoz; teknősbéka fogyasztása álmassá, lustává teszi; marhahús fogyasztása erős és mindent leküzdővé; bölényhús evése vörös szeművé és szőrössé, a vaddisznóhús pedig álmos de harcias jelleművé; a vadszárnyas fogyasztásának hatására oroszlánlábú, gyorsfutású lesz a gyermek.

(Reinhold F. G. Müller: Altindische Embriologie. Nova Acta Leopoldina. No. 115. Bd. 4. 1955.)

A képzeletről alkotott felfogás különösen a középkorban érte el tetőfokát, miután az egyházatyák erről több ízben említést tettek. Eusebius Hieronymus írja, hogy az anya olyan gyermekeket hoz a világra, akik olyan tárgyakhoz hasonlítanak, amelyeket az anya a közönség legizgalmasabb percében lát. Szent Ágoston szerint a mag a korai szakban olyan érzékeny, hogy átveszi az anya elképzeléseit és látomásait. Hasonlóan ír Szent Izidor is, aki ezért ajánlja, hogy az anya terhessége idején ne lásson csúnya állatot, kutyát, majmot stb. (Természetesen e felfogásnak egyházipolitikai jelentősége volt, mert az a nézet alakult ki, hogy ha az anyának torz magzata születik, akkor az az ördöggel hált, vagy pedig állattal közöszült, amiért is ki kell közöszíteni, mint boszorkányt megégetni, mert minden rossznak a boszorkány az oka.) Az anyai képzelet, megcsodálás babonája még az újkor elején is

divatozott, annyira, hogy a párizsi egyetemen nem avattak orvosdoktorrá testi nyomorékokat, nehogy egy terhes anya az orvos látán hasonló gyermeket szüljön.

Természetes, hogy a legtöbb anya boszorkánnyá nyilvánítástól való félelmében inkább elpusztította gyermekét, semhogy ő máglyahalált haljon. Egyes primitív néptörzseknél szokásos volt a torzokat elpusztítani azon elgondolás alapján, hogy azok szerencsétlenséget hoznak. Erre vonatkozóan számos néprajzi adatunk van. Így többek között Monrad, Köhler, Allen, Schön és még mások úti leírásaiból tudjuk, hogy Afrika több helyén a torz gyermeket világrahozó anyát kiközösítették és külön kellett élnie a közösségtől. Az ikergyermeket és torzokat kiirtották. Más helyen viszont szerencsés eseménynek tekintették a rendellenességgel született gyermeket, és érdekes módon az anyával együtt az isteneknek áldozták fel.

(Az ikrekre vonatkozóan is több babonás hit ismeretes. A Bali szigeten pl. különböző elgondolás uralkodott az ikrekkel kapcsolatban. Ha az ikrek különböző neműek, az szerencsétlenséget jelent; a családot 42 napra elkülönítik. A babonás képzelet szerint ugyanis a külön neműek a méhben nemileg érintkeznek, és ez a vérfertőzés a köznép körében megengedhetetlen és büntendő. Ennek a népszokásnak azonban valószínűleg társadalmi oka van. Ugyanis az uralkodó osztálynál és a brahmanoknál a különnemű iker érdemnek számít, ami a Mesula-Mesuli legendából származik: Egy híres herceg halála után egy szerzetes virágozó banánágot talált, amit hazavitt. Másnap reggelre fiú és lány ikret talált szobájában, felnevelte őket és elnevezte őket Mesula-Mesuli-nek. Amikor az ikrek felnőttek, összeházasodtak, az ország boldog volt, ők lettek az ország uralkodói, bölcsen uralkodtak és az emberek jólétben éltek. Mesula-Mesuli ismét kétnemű ikreket nemzettek, akiknek utódai ugyancsak kétnemű ikrek voltak és így hét nemzedéken át kétnemű ikrek uralkodtak. A nem uralkodó osztály asszonyai halállal bűnhődtek, ha ikreket szültek. Az egynemű ikrekre ez nem vonatkozott.)

A baliak és a malájiak a rendellenességet a nemi aktusnál törtenő rendellenességnek tulajdonítják. A terhesség idejére különböző életrendi és diétás előírást adtak. Teliholdnál kellett áldozatot hozni, hogy egészséges gyermek jöjjön a világra. Különösen vigyázni kellett az anyának, hogy terhessége alatt ne legyen beteg, mert az anya betegsége a magzatot is beteggé teheti. Ez utóbbi már nem is számíthat babonának, mert hiszen ezzel a kérdéssel a modern kutatók behatóan foglalkoznak, és erről a kérdéstről még lesz alkalmunk beszélni. (Weck: Heilkunde und Volkstum auf Bali. Stuttgart, 1934.)

Néhány nép az albinóktól fél, mert azt hiszi, ezek természetfölötti erővel rendelkeznek, ahogyan azt Kölle leírásából tudjuk. Cavazzi és az orvosetnologus Bastian szerint a Congo vidékén az albinok, a törpék és nyomorékok nagy tiszteletben állnak. Miklucho Maklay, a kiváló orosz néprajzkutató beszámolt 1882-ben a berlini néprajzi és antropológiai társaság egyik ülésén, hogy John Mac Cillivray szerint Cap York vidékén a süketnéma anyának ovariáriumait eltávolították, nehogy a gyermekei süketnémán jöjjenek a világra. Hogy itt ezt a műtétet megelőzés végett hajtották-e végre, ezt ma megállapítani nem lehet. Miklucho Maklay a Míka műtétről is beszámolt. A Míka műtét a férfi húgycső felmetszéséből áll. Oka az lenne, hogy a sperma ne tudjon a hüvelybe jutni. Merész volna állítani, hogy ezt a műtétet valamilyen megelőzés miatt végezték volna.

A múlt század néprajzkutatóinak nagy része a civilizált népek szokásait veszi alapul, és ennek megfelelően igyekszik a primitív népek cselekedeteire magyarázatot találni. Többen arról is írtak, hogy a primitív népek között rendellenesség nem fordul elő, egyszerűen ezért, mert nem láttak ilyent.

Hogy a torzokat nem mindenütt tekintették csodának és állati szörnynek, amely valamilyen elemi csapást hoz a népre, hanem embernek minősítették, arra bizonyíték az 1469-ben kiadott orosz törvénykönyv „Ulodszenie o Nakazanijach”, amelyben a következő olvasható: „Azon esetben, hogy ha egy anyának olyan gyermeke születne, amelynek monstrum kinézése van, sőt még emberi formája sincsen, azt ahelyett, hogy felettesebb hatáságnak jelenené, elpusztítja, meg lesz büntetve, mert akár tudatlanságból,

akár babonából merényletet követ el egy olyan élőlény ellen, amely embertől született, következésképpen lelke van.” (Stein: Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland 1907.)

Az orosz krónikák, hasonlóan más nemzetek krónikáihoz szintén megemlítik, hogy a háborúkat, uralkodóválságokat és szerencsétlenségeket előidéző természeti jelenségeket torzok születésével lehet összefüggésbe hozni. Az egyik krónika leírja, hogy 1064-ben borzalmas események játszódtak le Oroszországban. A Wolchow folyó 5 napon át visszafelé folyt, egy véres csillag egy hétig égett az égen; a nap színtelen volt és sötét; a kijevi halászosok a Dnjeperbe dobott szörnyszülöttet fogtak ki. (Karamsin: Geschichte des Russischen Reiches. Leipzig, 1827. II. 57. o.) Egy másik feljegyzés szerint tűzoszlopok égtek a mennyben; borzalmas szélviharok ledöntöttek oszlopokat és tornyokat, eltűntek a halak a vízből és a vadak az erdőből; az ételek elvesztették ízüket; éhes farkasok embereket faltak fel; soha nem látott állatok jelentek meg; sasok röpködtek Moszkva felett. 1604 nyarán világos nappal üstökös jelent meg. A legnagyobb kétségbeesést a „nagy tömegben asszonyok és állatok által világra hozott szörnyszülöttek” okozták.

A rendellenességgel született gyermekeket, mint torzokat természetellenes jelenségnek tartották és feltételezték, hogy ez a természetellenes jelenség nem lehet egyedülálló, hanem más hasonló rendellenességnek is meg kell jelenni. Csillagzatok, üstökösök megjelenése és egyéb meteorológiai jelenségeknek nagy szerepet tulajdonítottak. Az égi jelenség volt a kiindulás, amelynek első megnyilvánulása a rendellenességgel született gyermek. A rendellenességgel született gyermek figyelmeztetőül szolgált az elkövetkező eseményekre.

Már az asszírok és kaldeusok is hittek az égi jelenségek, a csillagzatok és a földi események közötti összefüggésben. Albertus Magnus szerint a monstrum az „anyag” hibájának következménye, vagy pedig égi befolyás hatása alatt keletkezik. A „De animalibus” című művében kifejti, hogy a bizonyos égitestek megjelennek, pl. üstökös, az ember nem fogamzik meg, vagy ha igen, állatfejjel születik. Hasonló elgondolásban ír Aquinoi Szent Tamás is. Thomas Bartholini a „De cometa consilium medicum,

monstrorum nuper in Dania natorum historia” (Copenhagen 1665) című művében részletesen kifejti a csillagzat és a monstrum közötti összefüggést. A XVII. században Asteldinus az általa kiadott „Grande Encyclopédie Universelle”-ben hangoztatja, hogy az üstököst romboló daganatnak tekinthetjük, amely ha lezuhan a földre, a legkülönbözőbb különleges formák képződnek. A finn néphitben a hold állásának hatása van a foetus fejlődésre. A néphit szerint hold nélküli időben ne nemezzenek gyermeket, mert az akkor fogamzott gyermek huta és együgyű lesz. Holdfogyatkozásnak sincs jó hatása, mert ezek a gyermekek betegek és rövid életűek lesznek. A fogamzás és egészséges gyermekek szempontjából csak a telihold a megfelelő. (Pelkonnen: Über die volkstümliche Geburtshilfe in Finnland. Acta Soc. Med. Fennicae. Helsinki 1931.) Pelkonnen, aki a finn nép szülési szokásairól részletesen ír, kifejti, hogy minden babonára bizonyos mértékben symbolikus-sympathetikus gondolkodásmód jellemző.

Ballantyne a hold és a csillagzatok viszonyával oly tekintetben foglalkozik, hogy vajon a német „Mondkalb”, vagy az angol „Moon Calf” milyen összefüggésbe hozható az újszülötti rendellenességekkel. Plinius az 1601-ben megjelent holland kiadás alapján azt mondta volna, hogy a „Mondkalb” azonos az ún. molaterhességgel. Ballantyne szerint a „Calf” nem azonos a borjúval, hanem formátlan tömeget jelent. A Webster „Unabridged” lexikonban Goddrich és Porter meghatározzák a „mondkalb” fogalmát. Ezek szerint 1. monstrumot, hibás conceptiót jelent, 2. molaterhesség, húsos tömeg, amely az uterusban képződik, és 3. tökfaj, stupiditas; mindegyik jelenség a hold hatása alatt képződik.

A radioaktiv sugárzás káros hatását már eléggé ismerjük és feltételezhetjük, hogy a most világszerte megváltozott éghajlati viszonyok valamiféle összefüggésbe hozhatók az atom felfedezésével és felszabadításával. Ha a történelmet és az orvostörténelmet kritikai szemmel és mai tudásunkkal szemléljük, akkor sok jelenséget megmagyarázhatunk. Azt kell alapul venni, amit többek között egykori kiváló gyermekgyógyászunk Heim Pál mondott, ha a nép valamit következetesen állít, akkor abban valami igazság van.

Az égi jelekben az uralkodó osztály éppúgy hitt, mint a tö-

meg, mert náluk ugyanúgy születtek rendellenességgel gyermekek. Cabanes orvoskultúrtörténeti munkáiból, valamint Vierordt „Medizinisches aus der Weltgeschichte” című munkájából többek között megtudjuk, hogy számos előkelőségnek valamilyen defektusa volt; III. Richárd angol király, Mazarin, Mirabeau, XIV. Lajos fogakkal jöttek volna a világra. I. Ulrich württembergi fejedelem a XIII. században a „hüvelykujjú” jelzót kapta, mert 6 ujjal született. VIII. Károly francia király is 6 ujjal született volna. Boleyn Anna, VIII. Henrik tragikus véget ért felesége ugyancsak 6 ujjal született és a combjain fölös számú emlője volt, mely rendellenesség jól ismert. Az uralkodó osztály, a főurak és a királyok egymás közti házassága következtében kialakult degenerálódást Cabanes bőségesen kitárgyalja, valamint részletes munkát állított össze Galippe is a „L'hérédité des Stigmates de Dégénéresence et les familles souveraines” (Paris 1905) című könyvében. Mindebből arra következtethetünk, hogy a veleszületett rendellenesség sem fajra, sem társadalmi osztályra nincs tekintettel.

A primitív őskorból visszamaradt tradíciók még sok helyen élnek. Valamikor az őskorban az ember együtt élt a háziállataival, és nem tartotta természetellenesnek a sodomiát. Ma ezt sexualis perverzitásnak, megvetendőnek és büntetendőnek tekintik. Az ősi görögöknél és néhány primitív népnél még ma is természetes a homosexualitás. Mind a sodomia, mind a homosexualitás a természetes nemiéletet élők előtt elborzasztó cselekedet. Elképzelhető, hogy a régi időkben a perverznek tartott nemiélet következményének is tekintették a torzok születését.

Paracelsus írja a „Buch über die Homunculi”-ban: „Tudni kell, hogy asszonyok gyakran állatokkal sodomista módon érintkeznek és azokkal férfiak helyett közlekednek. Ebből azután különleges monstrumok születnek, amelyek formára, alakra ezen állatokhoz hasonlóak. Ugyanígy áll a helyzet férfiaknál...” „Ma a torz sodomista fajtalanság szülötte, úgy az nem ember, hanem állat, sőt nem is állat, hanem minden tekintetben szörnyszülött, amit borzalmas nézni és jósjelnek tekinthető, amely felismerteti a természetellenes rossz és bűnös ténykedést.” „Tudni kell, hogy a sodomisták gyakran a spermát a szájba ejtik, így az a gyomorba

jut, hasonlóan, mintha a méhbe kerülne. Ilyenkor a gyomorban homunculus, vagy monstrum, vagy hasonló kinövés fejlődik.”

Érdekes, hogy Paracelsus még helyenként hitelt ad ugyan a babonás elképzeléseknek, ugyanakkor azonban realisan is gondolkodik. A „Das Buch über die Entstehung der empfindlichen Dingen in der Vernunft” című könyvében az asztronómusokról ír, akik figurákkal, szabályokkal és kánonokkal az orvosi gondolkodás ellen cselekszenek. „Szerintük – írja Paracelsus – a planéták és csillagzatok gyermekeket képesek nemzeni és formálni. Mások állítják, hogy az ember lényegét és jellemét a csillagzatok adják. Mért meséljük el ezeket az ostoba, képtelen beszédek, amikor semmi alapjuk sincs? Nem magunknak, hanem nektek említjük emlékeztetőül, hogy itt sem a planétáknak, sem a csillagzatoknak szerepük nincsen.”

Paracelsus szerint az imagináció, az anya képzelődései előidézhethetnek torzokat. Ha az apa és anya között nincs harmónia a közösülésnél, amikor a sperma és a mag nem értik meg egymást, akkor monstrum képződik. Paracelsus ezt a felfogását a közepkorból tartotta meg, és ezt utódai és követői is magukévá tették. Ambroise Paré részletesen ír erről a kérdéstről nagy sebészeti könyvének „Monstrum” című fejezetében. Lycosthenes és Licetus, akik a torzokról először írtak részletes tanulmányt, sem mentesek ettől a felfogástól, annak ellenére, hogy a sok fantasztikus elképzelés mellett számos helyes és alapvető megfigyelést is közölnek. Paracelsus, Paré, Lycosthenes, Licetus és a többiek, akik az embryológiai alapismeretek előtti időben ezzel a kérdéssel foglalkoztak, sejtették, hogy a torzképződés okát kizárólag isteni gondviselésben, illetőleg büntetésben keresni nem lehet, és igyekeztek különböző magyarázatokat találni, amikor azonban zsákutcába tévedtek, akkor az istenben való hit egyszerűbb megoldását választották. Isten a biblia szerint a maga formájára teremtette az embert, a torz nem emberi alakú, tehát nem is származhat istentől. Itt alakult ki az ördög, a boszorkány és a démon szerepe.

Az ember-állat közösség gondolata és elképzelése ősrégi. Az ősember domestikált állatát majdnem emberi magasságra emelte. Az állatnak a primitív ember elképzelésében épp olyan lelke van, mint minden más élőlénynek és magának az embernek. Az álla-

tokat szinte emberi tulajdonságokkal ruházta fel. Így érthető, hogy különösen a középkori festményeken az állatoknak emberre emlékeztető ábrázatot festettek. A régi időkben az ember-állat asszociáció reális dolognak tűnt. Az ősember lerajzolta a szarvasfejű, vagy más állatfejű embert és megfaragta az emberarcú, állattestű lényt: Ebben szerepet játszott az is, hogy a vadászathoz a vad megtevéstése érdekében állatmaszkot készített magának, gondolván, hogy így könnyebben megközelítheti és elejtheti.

Az ember-állat szörnyekre vonatkozó irodalom igen nagy. Mindig hittek abban, hogy az asszony megbabonázva képes állatot szülni. Plinius szerint egy asszony elefántot hozott a világra. A krónikák szerint 1278-ban egy svájci nő oroszlánt szült. Julius Obsequens két olasz asszonyról ír, akik közül az egyik kutyát, a másik macskát szült. Boguet a „Discours des exécrales sorciers”-ben írja, hogy 1531-ben egy megbabonázott asszony olyan gyermeket hozott a világra, amelynek ember-feje és kígyó-teste, de a kígyó-testen 4 lába volt. Paré, Licetus és Lycosthenes is ábrázol összenőtt ikreket, amelyek közül az egyik iker állat, a másik ember.

Plinius mondja „Ki hinné, hogy léteznek fekete emberek, mielőtt olyanokat láttak volna.” Amikor a spanyolok Dél-Amerika meghódításakor lovasokkal támadtak az indiánokra, azokat vad félelem fogta el, mert sohasem látva lovat, azt hitték, hogy ezek a szörnyek „ló-emberek”. Valószínűleg hasonló módon alakult ki a Kentaur elképzelés is. Amikor Ktesias görög orvos i. e. IV. században Indiában járt, olyan lovat látott a hegyekben, amelynek fején egy szarv volt, ezt a csodaállatot elnevezte „egyszarvúnak” és a szarvnak csodahatást tulajdonított. Az egyszarvú szarvának csodahatásában annyira hittek, hogy a főurak és a gazdagok vagyonuk nagy részét áldozták egy kis szarvdarabért. Az angol uralkodók majdnem egész vagyonukat fektették egyszarvú szarvdarabokba és amikor a X. században a dánok megtámadták Angliát, nem tudtak védekezni, mert nem volt hadi célokra pénzük. Lehetséges, hogy akkor került az egyszarvú az angol címerbe. Ktesias valószínűleg a ma ismert indiai antilopot látta, amely messziről lóra hasonlíthatott, és vagy leesett az antilop egyik szarva, vagy pedig gyors futása miatt csak egy szarva lát-

szott. Görögországban ilyen állat nem létezett, így érthető, hogy Ktesias valami „csodát” vélt látni. Az egyszarvú később a középkorban az alkímia egyik jelképe lett.

A primitív ember a visio és a valóság között nem tud különbséget tenni és valóságnak veszi azt, amit képzeletében visionáriusan lát. René Huyghe, a párisi Louvre múzeum volt igazgatója, kultúr-művészettörténeti-psychológiai könyvében, a „Dialogue avec le visible”-ben kifejti, hogy nincs ember, aki a felhők különös képződéseiben egyszer-másszor ne látott volna valamilyen alakzatot. Amikor a hegyekbe megy az ember, vagy a természetben gyönyörködik, állandóan a mindennapi élettel kapcsolatos asszociációi vannak. A hegyvidéken a legtöbb hegycsúcsnak valamilyen „asszociációs” elnevezése van, mint pl. Jungfrau, Frau Hitt stb. A csillagokat is visionárius alapon nevezték el kis és nagy medvének, ráknak, göncölszekérnek stb. A hegyszorost nálunk is, mint mindenütt „farkastoroknak” nevezik. Még a józan ítélőképességű embernek is vannak látomásai és nem létező alakokat vél látni. Nem lehet csodálkozni tehát, hogy ha valaki egy torzszülöttet először lát életében, a legkülönbözőbb asszociációi támadnak. Számos rendellenességet hasonlóság és asszociációs alapon neveznek el pl. nyúlajknak, farkastoroknak, tyúkmellnek, majomembernek, békafejnek stb. Mint érdekességet érdemes megjegyezni, hogy a régi arabok, akik a nyulat nem ismerték, a nyúlajkat „teveajknak” nevezték el, mert a tevének is hasadt ajka van.

Az emberek szeretnek egyes dolgokat felnagyítani, superlatívusokban beszélni. Elképzelhető, hogy egy kis gyíktól megijedt ősember, aki életében először látott ilyen „szörnyet”, társainak azt úgy írta le, hogy abból könnyen kialakulhatott a képzeleték sárkánya. Századunk harmincas éveiben Angliából jött a hír, hogy valaki látott egy szörnyet, ami a köztudatban a „lochnesi szörny” elnevezésen lett ismeretes. Természetes, hogy a legtöbben visióik alapján vélték látni a szörnyet, de sokan csupán szenzációhajhászásból „látták” a csodát. Amíg egy hír – még ma is – eljut a harmadik faluig, addig egy egyszerű ajakhasadásos gyermekből valami borzalmas szörny fejlődik ki.

Az anya látomásai, megcsodálása, vagy valamilyen ijedelme

alapján kap a népi elképzelésben magyarázatot a rendellenességgel született gyermek. Ezekre való tekintettel vezették be aztán a különböző óvintézkedéseket.

Érdekes sajátosság, hogy a világ legkülönbözőbb tájain a népi hiedelmek meglehetősen azonosak. Az egész világon valamennyi nép ugyanúgy hisz az anya viselkedésében, meglátásában, megcsodálásában és szemmel verésében. A szülészet történetében a szülészeti néprajzban majdnem mindenütt ugyanazokat, vagy hasonló óvintézkedéseket olvashatunk, mit kell a terhes anyának csinálni, mit szabad ennie, miképpen viselkedjék, hogy egészséges, ép gyermeket hozzon a világra, Temesváry (Volksbrauche in der Geburtshilfe Ungarns, Leipzig, 1900.) 3 csoportba osztja az erre vonatkozó népszokásokat: 1. félelem, hogy a terhes asszony valami visszataszítót lát és a gyermek is hasonló elváltozással születik, 2. babona, hogy a gyermek azon a testrészén kap elváltozást vagy anyajegyet, ahová az anya terhessége alatt saját testéhez nyúlt, 3. károsan befolyásoló psychés tényezők.

Érdemes lenne ezzel a kérdéssel kultúrtörténeti szempontból foglalkozni, és kutatni, hogy az egyes, még egymástól távolieső népek is milyen hatás és elgondolás alapján alakították ki a majdnem mindenütt azonos hiteket és babonás elképzeléseket.

Temesváry néhány érdekesebb népszokást is leír, ami több szempontból figyelemre méltó. Temesvár vidékén a román asszonyoknak nem volt szabad terhességük alatt templomba menni, nehogy a szentképeken elbűvölődjének. Itt arra gondoltak, hogy számos szent mártírhalt szenvedett, így Krisztus maga is, amit néha visszataszító módon, vagy helyesebben ijesztő módon festettek le. Ha a terhes anya valami borzalmasat lát, akkor gondoljon terhességére és kívánja, hogy a gyermeket ne érje károsodás. Ilyenkor a leghelyesebbnek tartják, ha a bizonyos borzalmas tárgyat vagy jelenséget hosszadalmasan nézi az anya, vagy nézze a körmeit, esetleg az eget és földet, ahelyett, hogy hirtelen elfordulna. Ennek érdekes pszichológiai magyarázata van. Ha valaki egy borzalmas dolgot sokáig néz, akkor bizonyos fokban jobban eltompul, megedződik a látásán, és esetleg rájön, hogy az valójában nem is olyan borzalmas. Ha viszont hirtelen elfordul, a fantázia működésbe lendül és egy kis állat a képzeletében hatal-

mas szörnyé fejlődik. Ha olyan borzalmas a látvány, hogy azt nézni sem tudja, akkor terelje el a figyelmét, a körmét vagy az cget nézze, és ne gondoljon a látottakra. Hasonló az a népszokás is, hogy ha valamitől megijed, akkor menjen oldalra és vizeljen. A vizelés is tulajdonképpen figyelem elvonás. A terhes anyának meg van tiltva állatot bántalmazni. Itt valószínűleg a tapasztalat tanította meg a népet, hogy a terhes anyát a bántalmazott állat védekezésében úgy megtámadhatja, hogy az az anyára, illetőleg magzatára nézve is káros lehet.

A megcsodálás, a megigézés hatásáról, a szép tárgyak nézésére vonatkozólag Lessing nem kis gúnnyal, szellemesen ír a Laokoon művészettörténeti kritikai munkájának II. fejezetében: „Szép emberek szép szobrokat faragnak, ezek viszont ismét hatással voltak azokra és így az állam szép szobrokat, szép embereket egyaránt köszönhet. Nálunk látszólag az anya képzelő ereje szörnyetegekben nyilvánul meg” . . .

Amíg az exakt tudomány nem bizonyította be, hogy a legtöbb ilyen megijedéssel, megcsodálással és megbabonázással járó tényezőnek a veleszületett rendellenesség patogenezisére vonatkozóan alapja nincs, addig a babona korlátlanul terjedhetett. Az elsők között volt, aki a babonás hitek jelentőségét a terhességre kétségbevitte, a híres holland anatómus és nőgyógyász Jan Palfyn, aki hangoztatta, hogy elképzelhetetlen, miszerint az anyai „képzelet” a már megfogamzott sejteket megváltoztatni képes lenne. Egy veleszületett rendellenesség, amely akár a szervek megnagyobbodásában, vagy kisebbedésében, vagy formátlanságában nyilvánul meg, nem származhat az anya visióiból. Bayle az 1678-ban megjelent „Dissertationes medicae”-ben kifejti, hogy ezt a kérdést csak alapos és tudományosan megalapozott kutatások és kísérletek tudnák eldönteni, de ki mer a háborgó tenger ellen küzdeni, amikor mindenki ezt a hitet vallja, és már sokan kitérték a fogukat, amiért a többség által elfogadott vélemény ellen szólaltak fel. Bayle szerint a fantázia megváltoztatja a hangulatot, aminek következtében a test folyadékaik izgalomba kerülnek és az anya folyadékának megfelelően a magzat folyadék is izgalomba kerül.

Baylehez hasonlóan mások is igyekeznek józanul és természet-tudományos kritikával gondolkozni, de csak nehezen sikerült a

jeget megtörni. Még hiányoztak az embryologiai alapismeretek. Hosszadalmas lenne a sok pro és contra munkát felsorolni, mert a legtöbb spekuláción alapszik; egyik oldalról sem tudták még a kérdést természettudományos alapon mérlegelni és eldönteni. Az anyai megcsodálással és képzelettel kapcsolatos vita annyira kiterjedt volt, hogy 1756-ban a szentpétevári tudományos akadémia szükségesnek látta a következő pályázat kiírását: „Melyek a legközvetlenebb okok, amelyek a foetus testében elváltozásokat okoznak, de nem a terhes anyán, akinek lelke valamilyen oknál fogva izgalomba jön, hanem a magzat testének azon részén következik elváltozás, amelyet az anya saját testén ilyen izgalmi állapotban érintett.” Ez a pályázat tehát magába foglalja az anyai „képzeletbe” való hit tényét. A pályázat első díját Karl Christian Krause lipcei professzor nyerte el, aki valamiféle idegösszekötetést képzelt el az anya és a magzat között.

Albrecht Haller, a nagy fiziológus sem mer határozott álláspontot elfoglalni ebben a kérdésben. A „Monstrumok”-ról írt munkájában fejtegeti ugyan ezt a kérdést, de ahhoz a konklúzióhoz jut, hogy senki sem tudja megérteni, miképpen hat az anyai lélek a foetusra. Haller tehát nem tagadja a tényt, csak nem érti és nem tud megfelelő magyarázatot találni.

D’Alembert követője, Condorcet Haller „Irritabilitas” munkájával kapcsolatos dicsérő beszédében többek között azt mondja: „Rendszertint azzal kezdték, hogy a dolgok igazságát tagadták; – és minthogy ezt hosszú ideig dicsőségesen nem teheték, azzal a megjegyzéssel végződött a vita, hogy kijelentették mindezek régen ismert és tudott dolgok.”

Bonnet írta: „Bizonyítani egy tévedést majdnem több, mint egy igazságot felfedni; mert nagyon sokat nem tudunk de a kevés amit tudunk, azt legalább tudjuk alaposan.”

Ilyen értelemben kezdtek a XIX. század nagy kutatói keresni, kísérletezni, és az embryológiai ismereteket a veleszületett rendellenességek patogenezisének magyarázata felé fordítani. Meckel már teljesen elveti az anyai képzelet jelentőségét a veleszületett rendellenesség pathogenezisében. Bischoff az 1842-ben megjelent Wagner fiziológiai tankönyve „Entwicklungsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung der Missbildungen” című fejezetében

mondja, hogy „kénytelenek vagyunk bizonyításainkat és magyarázatainkat onnan venni, amit tudunk és felismertünk és nem pedig onnan, amit lehetségesnek tartunk.”

A múlt század közepétől kezdve a veleszületett rendellenesség kérdése is más irányt kap és az anyai „megcsodálás” fokozatosan eltűnik a szakirodalomból. August Förster az 1861-ben megjelent „Die Missbildungen des Menschen” című könyvében cáfolja az anyai „képzelt” befolyását a magzati fejlődésre. A következő érveket említi: 1. Hasonló rendellenességek „képzelt” nélkül is előfordulnak. 2. Ugyanílyen rendellenességek állatoknál is előfordulnak. 3. A legtöbb rendellenesség a terhesség első három hónapjában alakul ki, míg a „képzelt” az utolsó hónapban történik. 4. Ugyanazon rendellenesség többször fordul elő ugyanannál az anyánál. 5. Valamennyi rendellenesség a fiziológiás fejlődés törvényszerűségének megfelelő típus után alakul és nem az anya véletlen megijedésének tárgya szerint formálódik. 6. Ikreknél gyakran csak az egyik születik rendellenességgel. 7. Eddig nem került közvetlen idegösszeköttetést az anya és magzata között kimutatni. 8. Nagyfokú psychikus affekciók, különösen ijedtség terheseknél gyakori jelenség, míg rendellenesség ritkábban fordul elő.

Förster logikus érveléssel, és természettudományi alapismeretek magyarázatával reméli, hogy az évtizedek óta fennálló babonáknak véget vethet. Orvosi téren kétségkívül ez a kérdés majdnem lekerült a pathogenezis-felsorolás listájáról. Néha akad még ma is egy-egy kutató, aki a psychikus traumákat pathogenetikus oknak tekinti. Az argentin plasztikus sebész Lelio Zeno munkatársával Emilio Pizarro Crespoval együtt az 1941. évi dél-amerikai plasztikai sebész kongresszuson Rio de Janeiroban tartott előadásában „Influencias psíquicas en las malformaciones congenitas” címen demontsrált néhány esetet, ahol szerintük a psychikus tényező elvitathatatlanul szerepet játszott a magzat fejlődésében. Hasonló eseteket közöl még Walton 1910-ben, Thompkins 1911-ben, Morrison 1920-ban, Davidoff 1930-ban és mások.

Ha ezt a kérdést mai ismereteink alapján vizsgáljuk, akkor az ijedtség, félelem, a lelki trauma jelentőségét a veleszületett rendellenesség kialakulásánál nem vethetjük el teljesen. Természete-

sen minden esetet kritikai alapossggal kell kivizsgálni, abból kiindulva, hogy a magzat legdöntőbb életfenntartó és kifejlődéséhez leglényegesebb anyag az oxigén. Oxigén nélkül nincsen élet és az oxigén elvonás, vagy csökkentés a magzat életbenmaradását is veszélyezteti. Az ijedtség, a hosszantartó félelem, a lelki trauma minden esetben bizonyos fokú oxigénhiányt okoz. Egyszerűen kifejezve, a megijedt ember kapkod a levegő után. A hosszantartó félelem tartósabb légzési nehézséget okozhat. Ezt a fiziológiai ténytet egyszer-másszor mindenki sajátmagán is észlelhette. A terhes anyának a rövidebb-hosszabb ideig tartó félelmétől, vagy ijedtségétől származó oxigénhiánya nem lehet közömbös a fejlődő magzati szervezetre. Ha a terhesség korai szakában éri a nagyfokú ijedtség, akkor gyakran abortál az anya. A későbbi terhességi időszakban koraszülés következhet az ijedtségtől. Itt döntő szerepet játszik az ijedtség foka, behatási ideje és a magzat kora.

Hogy a félelemnek és ijedtségnek, azaz a lelki megrázkódásoknak pathogenetikai hatása van a veleszületett rendellenesség kifejlődésében, azt legjobban a háborúk alatt és közvetlen a háború utáni időszakban mutatkozó nagyszámú torzszülések bizonyítják. Természetesen itt a háború által okozott nélkülözések is szerepet játszanak. Önként adódik a kultúrtörténeti kérdés, vajon a régi időkben, és különösen a középkorban, a nagy epidémiák, a háborúk, a különböző éghajlati viszonyok, ahogyan azt a leírásokból ismerjük, és a torzszülések összefüggései nem azonos alapon nyugszanak-e, mint a mai háborúk idején. Amíg azonban a régi időkben az eseményeket másképpen magyarázták és ítélték meg, addig ma sem a háborúkat, sem az epidémiákat, sem az éghajlati jelenségeket és szörnyszülötteket nem tekintjük csodáknak. Az éghajlati viszonyokat, a természeti jelenségeket amikről bőven tudunk régi leírásokból, valamiféle összefüggésbe hozhatjuk a gyakori nagy járványokkal, ezt az előbbi fejtegetések alapján elképzelhetjük. Hogy a háborúk és járványok az új generáció számára károsak voltak és fokozták a rendellenességgel szülöttek számát, az minden misztikus magyarázat nélkül is kézenfekvő.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a jelenségek ősidők óta megvoltak és az ősidőkben ugyanúgy születtek rendellenességgel gyermekek, mint ma. Minden időben keresték az okot, ami a

rendellenességet előidézi. Az egyes korok misztikus elképzelései és gondolkodása irányította a pathogenetikus magyarázatokat is. A magyarázat változott a korról, de a lényeg megmaradt, ma sem tudjuk a rendellenességeket megelőzni. A megelőzés problémája mindig foglalkoztatta az orvosokat, hiszen ebből a célból írtak elő különböző népeknél mindenféle amuletteket, diétákat, óvintézkedéseket, szép dolgok mutogatását és izgalmaktól való kímélést. Jóllehet ma már sok mindent magyarázni tudunk, azonban az emberek babonás elképzeléseit kiirtani teljesen még nem sikerült. A veleszületett rendellenességgel kapcsolatos babonák lassan hitüket veszítik, miután a legtöbb szerencsétlen gyermekben már valamilyen módon segíteni tudunk. Ma már ritkán akad ember, aki az állat-ember közösséget elhiszi, és ritkán akad szülő, aki a rendellenességgel született gyermekét ne vinné orvoshoz. Ezen a téren a primitív népeknél is nagy változás történt.

A veleszületett rendellenességek most tárgyalt pathogenetikus okai kultúrtörténelmi szempontból is érdekesek, mert pszichológiai ismereteink alapján sok jelenséget, és őseink cselekedeteit meg tudjuk magyarázni. A kultúrtörténet, a művészettörténet és a civilizációs történet sok orvosi kérdésre ad felvilágosítást. Amikor most a veleszületett rendellenességek pathogenezisének történetét a misztikus elképzeléseknek, az anya lelki mozzanatainak, „képzelődésének”, „megcsodálásának” magyarázatával kezdtük, akkor az oki keletkezés egyik legrégebb és legnagyobb fejezetét zártuk le. A következő fejezetekben már a természettudományi gondolkodás fejlődése játsza a döntő szerepet. Látni fogjuk, hogyan alakultak ki az egyes szemléletek és az egyes kérdések miképpen fonódtak és fonódnak egymásba. Ha a mai részletes szakismereteinket ismét egységesen akarjuk szemlélni, azt csak történelmi keretben sikerül, amikor is világosan látjuk milyen kérdések, milyen szakmák kapcsolódtak bele a bonyolult probléma megoldásába.

BIBLIOGRÁFIA

- Aldrovandus: De monstrorum historia. Bononiae, 1642.
- Ballantyne: The Diseases and Deformities of the foetus. Edinburgh, 1894.
- Ballantyne: Manual of Antenatal pathology and hygiene. Edinburgh, 1904.
- Barham: Maternal impressions. Va. Med. Semi. Mo. 1915-16. 20.
- Bartholini, Thomas: Historiarum anatomica rariorum. Hafniae, 1654.
- Bartholini, Thomas: De cometa consilium medicum, monstrorum nuper in Dania natorum historia. Copenhagen, 1665.
- Bayle: Dissertationes medicae, 1678.
- Berndorfer: Die Geschichte der Operationen der angeborenen Missbildungen. Zentralblatt f. Chirurgie, 1955. H. 27.
- Berndorfer: Die Zunahme der Missbildungshäufigkeit. Zentralblatt f. Chirurgie 1959. No. 40.
- Berndorfer: Atomversuche und junges Leben. „Das Gewissen“ Unabhängiges Organ zur Bekämpfung der Atomgefahr. München, 1960. Januar.
- Bischoff: Entwicklungsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung der Missbildungen in Wagner's Handwörterbuch der Physiologie. Braunschweig 1842.
- Blondel: The Strength of Imagination in pregnant women examin'd. London, 1727.
- Blondel: Lettres sur le pouvoir de l'imagination de femmes enceintes. Paris, 1745.
- Blondel: Drey merkwürdige Physikalische Abhandlungen von der Einbildungskraft der schwangeren Weiber. Strassburg, 1756.
- Boaistuan: Histoire prodigieuses. Paris, 1578.
- Cabanes: Le mal héréditaire. Paris.
- Christenbery: Maternal impressions. Journ. Tenness. Med. Assoc. 1910-11. 3.
- Couglin, R. E.: Report of two cases of maternal impressions. Brooklyn Med. Journ. 1905. 191.
- Davidoff: Influence du trauma psychique au cours de la grossesse sur le foetus et sur l'apparence future de l'enfant. Annales Medico-Psycholog. 1930. No. 1.
- Faust, Bern. Christ.: Quaestio de causa monstrorum. Gotha, 1780.
- Fienus: De viribus imaginationis tractatus. Louvain. 1608.
- Förster: Die Missbildungen des Menschen. Jena, 1861.
- Geoffroy Saint Hilaire, Isidore: Histoire des Anomalies, Paris. 1832-36.
- Haller, Albrecht von: Opuscula sua anatomica. Göttingen 1751.
- Haller, Albrecht von: Elementa Physiologiae, Bern, 1766.
- Hirth, Friedrich: Die Geschichte der Hauskatze in China. Verhandl. d. Berliner Ges. f. Anthropol., Ethnol. u. Urgeschichte. 1890.

- Holland, P.: Translation of Pliny. London, 1601.
- Holländer: Wunder, Wundergeburt und Wundergestalt. Stuttgart, 1921.
- Hovorka: Über Spontanamputation. Ztschr. f. orth. Chirurg. 1905. XV.
- Hovorka und Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin. Stuttgart, 1908.
- Huyghe, René: Dialogue avec le visible. Paris, 1955.
- Karamsin: Geschichte des russischen Reiches. Leipzig, 1827.
- Kleinweg de Zwaan: Völkerkundliches und Geschichtliches über die Heilkunde der Chinesen und Japaner. Haarlem, 1917.
- Lemnius: De miraculis occultis naturae. 1564.
- Lenormant: La Magie chez les Chaldéens et les origines Accadiennes. Paris, 1874.
- Lenormant: La Divination et la science des présages chez les Chaldéens. Paris, 1875.
- Licetus: De monstrorum naturae. Pataviae, 1616.
- Lycosthenes: Prodigiolum ac Ostentorum chronicon. Basiliae, 1557.
- Malebranche: Recherche de la vérité. Paris, 1674.
- Martin, E.: Histoire de monstres. 1880.
- Mercado, Luiz: De mulierum affectionibus. Valladolid. 1579.
- Miklucho-Maclay: Über die Mika-Operation in Central Australien. Verhandl. d. Berliner Ges. f. Anthrop., Ethnol. und Urgeschichte. 1880.
- Morgagni: De sedibus et causis morborum. Venetiis, 1761.
- Morrison: Maternal impressions. Va. Med. Mo. 1920. 47.
- Müller, Rheinhold, F. G.: Altindische Embryologie, Nova Acta Leopoldina. No. 115. 1955.
- Nicolai: Gedanken von der Erzeugung des Kindes. Halle, 1746.
- Obsequens, Julius: Prodigiolum Liber. Basiliae, 1552.
- Paracelsus: Buch über die Homunculi und Monstra, sowie über die aus die Sodomie entstammenden Geschöpfe. Aschner: Paracelsus sämtliche Werke. Jena, 1932. IV. Bd.
- Paracelsus: Über die Entstehung des Menschen. Das Buch über die Entstehung der empfindlichen Dinge in der Vernunft. Aschner: Paracelsus sämtliche Werke. Jena, 1928. Bd. I.
- Paré, Ambroise: De monstres. Paris, 1573.
- Pelkonen: Über die volkstümliche Geburtshilfe in Finnland. Acta Soc. Med. Fennica. Helsinki, 1931.
- Pico de Mirandola: Liber de imaginatione. Venetiis, 1505.
- Ploss-Bartels: Das Weib in der Natur und Völkerkunde. Leipzig, 1897.
- Porta, Della: Magiae naturae. Napoli, 1558.
- Rickmann, Chr.: Von der Unwahrheit des Versehens und der Hervorbringung der Muttermahle durch die Einbildung. Jena, 1770.
- Riolan: De monstro nato. Lutetiae, 1605.

- Rocderer: *De vi imaginationis in foetum negato*. 1756.
- Rueff, J.: *De conceptu et generatione hominis*. Francoforti, 1580.
- Santorelli: *Antepraxis medica*. Napoli, 1651.
- Schatz: *Die griechischen Götter und die menschlichen Missgeburten*. Wiesbaden.
- Schenk a Grafenberg: *Monstrorum Historia*. Francoforti, 1606.
- Smellie: *Treatise on Midwifery*. London, 1754.
- Stern: *Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland*. Berlin, 1907.
- Stengelio, Georgio: *De Monstris et Monstrosis*. Ingolstadt, 1647.
- Taruffi: *Storia della Teratologia*. 1886.
- Temesváry: *Előítételek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon*, Budapest, 1899.
- Thompkins, J. Mc.: *Influences during pregnancy upon the unborn child*. Journ. Med. and Surg. Richmond 1911-12.
- Viardel: *Accouchements*. Paris, 1761.
- Vierordt: *Medizinisches aus der Geschichte*. Tübingen, 1910.
- Waitz: *Anthropologie der Naturvölker*. Leipzig, 1859-72.
- Walton: *Maternal impressions*. Journ. Surg. Gynec. and Obstetr. N. Y. 1910. 32.
- Weck: *Heilkunde und Volkstum auf Bali*. Stuttgart, 1937.
- Welsenburg, Gerhard: *Das Versehen der Frauen in der Vergangenheit und Gegenwart*, Leipzig, 1899.
- Wier, Jean: *De praestigiis daenorum*. Basiliae, 1563.
- Zeno, Lelioy Emilio Pizarro Crespo: *Las influencias psiquicas en las malformaciones congenitas*. I. Congreso Latino Americano de Cirugia plastica. Rio de Janeiro, 1941.
- Krause: *Quaenan sit causa proxima mutans corpus foetus*. St. Petersburg, 1756.
- Peschel: *Teratologische Sagen, im Geographischen Mythen im Mittelalter*. Deutsche Vierteljahrschrift 1854. Heft II. No. 66.
- Gould and Ryle: *Anomalies and Curiosities of Medicine*. Philadelphia and London, 1901.
- Gould: *Mythical Monstres*. London, 1886.
- Tasnádi Kubacska: *A mondák állatvilága*. Budapest, 1939.
- Jung: *Psychologie und Alchemie*. Zürich, 1944.
- Witkowski: *Histoire des Accouchements chez tous les peuples*. Paris.
- Bahinus: *De hermaphroditorum monstrorumque partium natura*. 1614.

ПАТОГЕНЕЗ ВРОЖДЕННЫХ АНОМАЛИЙ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗРЕЗЕ

Д-р Альфред Берндорфер

Вопрос о возникновении врожденных аномалий интересовал людей с незапамятных времен, ибо во все эпохи у всех племен и народов рождались дети с такими аномалиями. Ныне же этим вопросом необходимо заниматься более глубоко, так как количество врожденных аномалий возрастает из года в год и, если еще несколько десятков лет тому назад они исчислялись в десятых процента, ныне речь идет уже о процентах. Причина этого кроется не в том, что к врачу приносят большую часть таких детей, а в чем-то другом, ибо статистика показывает, что число рождений таких детей возросло на 15% в последние 7—8 лет, когда социалистическое здравоохранение по существу не изменилось. Эти сравнительные статистические данные относятся к отдельным лечебным учреждениям, что позволяет предположить, что состав больных или рожениц в последние 10 лет остался постоянным.

Ныне вопросу врожденных аномалий во всех странах мира уделяется особое внимание. Однако каждый исследователь работает лишь по своей специальности, ограничивая таким образом свою работу узкими пределами. В самом деле, не достаточно изучать патогенез одного только определенного вида аномалий — их надо изучать все. Нельзя исходить исключительно из аномалий губ и неба, ибо эти аномалии могут быть легко вполне или частично устранены, надо изучать и другие аномалии. Этот вопрос должен быть рассматриван во всей своей совокупности, так как какая-нибудь одна аномалия может иметь несколько причин и, наоборот, одна причина может обусловить несколько аномалий. Тем не менее обычно многочисленные опыты направлены на ис-

следование одной специфической причины. Но несмотря на современный уровень медицины и наших знаний мы не должны негнуживать представления, утверждения и исследования предшествующих поколений, потому что оценивать и критиковать современное состояние нашей специальности мы можем лишь рассматривая ее развитие в историческом разрезе. Кроме того при этом мы можем иногда заметить и такие явления, о которых мы быть может совсем не думали. Наши предшественники многое правильно наблюдали и правильно оценивали. Но у них не было возможности подтвердить свои предположения на опыте. Мы же имеем возможность дополнить современными познаниями некоторые частности их утверждений, критически оценить их и доказать их правильность. Однако для этого необходимо читать относящуюся к нашей теме медицинскую литературу в оригинале, а не в комментариях историков медицины. Историки медицины часто подходят к вопросам отдельных медицинских специальностей иначе, чем специалисты и поэтому совершенно уместно, если по временам специалисты тоже занимаются историей своей специальности.

Это мнение подтверждает и рассмотрение изучения патогенеза врожденных аномалий в историческом разрезе. Из ряда докладов, посвященных этому вопросу, настоящий доклад является первым. Он посвящен почти исключительно народным представлениям об аномалиях, суевериям, вопросам «дурного глаза», и др. колдовству. Мифологии и легенды дают многочисленные примеры, когда животное отождествляется с человеком и божества олицетворяются чудовищами, у которых на человеческое тело посажена голова животного и, наоборот, на тело животного — человеческая голова. На низкой ступени развития человек приписывает животным человеческие свойства: он живет с животными, нередко встречается со случаями содомии, то-есть контакта человека с животными. Понятно, что при таких условиях детей с различными врожденными аномалиями рассматривали как результат «блуда» с животными, даже тогда, когда такого рода блуд не противоречил принятым в то время этическим нормам. Мать таких уродов, а иногда и отца подвергали преследованиям и, естественно, что в большинстве случаев таких детей убивали, несмотря на то, что в большинстве стран это было запрещено законом. Отожествление человека и животного объясняет также и то, что многие аномалии обозначаются прилагательными, производными от названия животного, как например: «заячья губа», «волчья пасть», и т. п.

Самое распространенное суеверие относительно появления детей с врожденными аномалиями приписывает это тому, что во время беременности мать чего-нибудь испугалась или с ней случилось какое-нибудь происшествие, обусловившее рождение такого ребенка. Считалось, что в этих случаях тоже осуществляется принцип тождественности и схожести. Если, например, на плечо беременной женщины упадет малина, то у ребенка будет на плече родимое пятно такой же формы; если же мать увидит зайца, то у ребенка будет заячья губа. Исходя из этого создались самые разнообразные правила, касающиеся того, что нужно, что можно и чего нельзя делать матери и чего ей следует избегать, чтобы произвести на свет нормального ребенка. Народные обычаи предписывают для этой цели предохранительные меры, которые иногда стоит продумать и ввести в жизнь и ныне, хотя и не потому что бы мы были суеверны, а потому, что они соответствуют нашим понятиям о гигиене. Так например, согласно венгерскому народному обычаю, если беременная женщина испугается чего-нибудь или увидит что-нибудь «ужасное», то ей надо не отворачиваться, а смотреть на это, и тогда ей станет ясно, что «ужасное» не так уж ужасно, а самый факт созерцания «ужасного» настолько закалит ей душу, что оно больше не будет оказывать вредного влияния на утробное развитие ребенка. Если же мать убежит с места, где происходят «ужасы», или отвернется от них, то ее воображение будет рисовать ей гораздо больше, чем она видела в действительности.

Анализируя таким образом то, что предписывают суеверия, можно научиться многому полезному и разумному. Испуг, боязнь, крайнее удивление принудили некультурные народы ко многим рациональным, профилактическим действиям. В большинстве случаев предписываются здоровые жизненные условия ограничивают возможность испуга, страха и т. п. Изучая явление испуг на основании современных научных данных, нельзя исключить его из числа патогенетических причин врожденных аномалий. В самом деле, испуг сопровождается недостатком в организме кислорода, нам не хватает воздуха. Если этот недостаток в кислороде будет продолжаться довольно долго, то это может вредно отозваться на развитии плода, для которого кислород является важнейшим веществом для поддержания его жизни.

В суеверных представлениях роды и рождения в значительной мере зависят от положения созвездий. В многочисленных описаниях рассматриваются небесные явления, которые приводятся

к связи с рождением уродцев. Несомненный и доказуемый факт, что во время некоторых необычайных явлений природы рождается большее количество таких детей; но эти явления, известные нам по историческим документам, обычно находятся в связи с другими событиями, как например, с войной, голодом, наводнениями и другими катастрофическими бедствиями, так что в этих случаях причины суммируются. В настоящее время мы снова начинаем заниматься метеоропатологией и, несмотря на то, что пока еще не составили о ней определенного мнения, все же можем себе представить, что между метеорологическими явлениями и врожденными аномалиями возможна какая-то связь. Особенно относится это к последним годам, когда начинают изучать влияние на метеорологические явления атомных испытаний и атомных взрывов и показывают, какое вредное влияние оказывают ионизирующие излучения на развивающийся организм. В настоящее время многочисленные ученые занимаются исследованием возможности связи между ионизирующими лучами и атомными взрывами с одной стороны и увеличением количества врожденных аномалий — с другой. Это могло бы объяснить тот факт, что за последние 10 лет в такой большой мере возросло число детей, рождающихся с аномалиями.

В указанном выше смысле можно объяснить многие суеверные мнения и представления, известные нам из истории и этнографии. Таким же образом можно объяснить и записи врачей минувших времен, из которых, однако, мы можем почерпнуть много полезных указаний для нашей повседневной практики, если внесем в них поправки на основании наших современных познаний.

DIE PATHOGENESE DER ANGEBORENEN MISSBILDUNGEN VOM HISTORISCHEN STANDPUNKTE AUS GESCHEN

DR. ALFRED BERNDORFER:

I. Aberglauben.
(Zusammenfassung)

Mit dem Zustandekommen der angeborenen Missbildungen befasste man sich schon seit längstvergangenen Zeiten, weil solche Kinder in jedem Zeitalter, bei jeder Rasse und jedem Volksstamm geboren wurden. Wir müssen uns heute mit dieser Frage besonders eindringlich beschäftigen, denn die Zahl der angeborenen Missbildungen nimmt von Jahr zu Jahr zu; sprach man vor einigen Jahrzehnten nur von Tausendsteln, müssen wir heute von Prozenten reden. Der Grund ist nicht nur der, dass heute viel mehr solcher Kinder ärztliche Pflege geniessen, sondern auch noch ein anderer. Die Statistik der letzten 7-8 Jahre bezeugt, dass gerade während der Zeit, in der die soziale Krankenfürsorge keine wesentliche Aenderung erfuhr, die Geburtenziffer solcher Kinder um 15% gestiegen war. Diese Statistik stammt von den verglichenen Angaben der einzelnen Institute; es ist vorauszusetzen, dass das Krankenmaterial, bzw. das Geburtenmaterial dieser Institute sich in den letzten 10 Jahren nicht änderte.

Mit der Frage der angeborenen Missbildungen befasst man sich heutzutage intensiv auf der ganzen Welt, jedoch jeder For-

scher arbeitet nur auf seinem speziellen Gebiete und analysiert nur einen sehr beschränkten Teil des Ganzen. Es genügt aber nicht eine spezielle Abnormität vom pathogenetischen Gesichtspunkte aus zu studieren, – man muss sie alle vornehmen. Man kann nicht ausschliesslich von den Lippen- und Gaunenspalten sprechen, weil diese verhältnismässig am leichtesten zu reparieren und zu heilen ist, es ist wichtig, auch die anderen Abnormitäten zu studieren. Die Frage muss darum einheitlich betrachtet werden, denn eine Abnormität kann mehrere Ursachen haben, und eine Ursache kann der Grund mehrerer Abnormitäten sein. Die meisten Experimente sind jedoch nur auf die Erforschung einer speziellen Ursache eingestellt. Selbst bei dem heutigen fortgeschrittenen Stande der Medizin, angesichts unseres bis jetzt erworbenen Wissens dürfen wir die Auffassungen, Feststellungen und Forschungsergebnisse der Alten nicht ausser Acht lassen denn wir sehen die Weiterentwicklung unseres Faches in der historischen Anschauung; nur auf diese Weise ist es möglich unsere Situation zu beurteilen und abzuschätzen. Auch kann es sich geben, dass wir solcherart auf Dinge aufmerksam werden, die uns eventuell entfallen sind. Unsere Vorfahren haben vieles gesehen und richtig beurteilt, es fehlte ihnen nur an der Möglichkeit der experimentellen Beweise. Heute ist es uns möglich Einzelheiten in den Feststellungen der Alten zu berichtigen, zu ergänzen und kritisch zu beurteilen. Um dies zu tun ist es aber nötig die auf unser Thema bezüglichen Schriften der alten Aerzte im Original zu lesen und nicht nur in den Kommentaren der Medizinhistoriker. Dieser sieht und beurteilt die Fachprobleme anders als der Fachmann, darum ist es für diesen angebracht, sich ab und zu auch mit der Geschichte seines Faches zu befassen.

Diese Behauptung zu beweisen ist der Zweck des Studiums der Pathogenese der angeborenen Abnormitäten, historisch betrachtet. Dieser Vortrag, als erster einer Serie, befasst sich fast ausschliesslich mit den volkstümlichen Auffassungen, dem Aberglauben, dem „bösen Blick“ dem „Versehen“, den Zaubern. Aus dem Mythologie und den Legenden sind uns zahlreiche Beispiele der Identifikation von Mensch und Tier bekannt, sowie Abbildungen, welche „Missgeburten“ von Gottheiten

darstellen: menschlichen Körper mit Tierkopf und umgekehrt. Der primitive Mensch überträgt menschliche Eigenschaften auf das Tier, da er ja mit ihm zusammenlebt, – sogar Sodomie, d. h. Geschlechtsverkehr ist nicht selten. So ist es leicht zu begreifen, dass man die Missgeburten als Resultate solcher Unzucht betrachtete, – als die Sodomie gegen die Moral verstieß. Die Mutter, fallweise aber auch der Vater wurden verfolgt und natürlich wurden meistens die Kinder vernichtet, dessenungeachtet, dass es vielerorts Verordnungen gegen das Töten missgeborener Kinder gab. Die Identifikation von Mensch und Tier klärt uns auch darüber auf, warum man zahlreiche Abnormitäten mit Attributen versah, die aus der Tierwelt stammen, z. B. Hasenscharte, Wolfsrachen.

Der meisstverbreitete Aberglaube ist derjenige, dass die Mutter während ihrer Schwangerschaft einen heftigen Schrecken hatte oder irgendetwas mit ihr geschah, demzufolge ihr Kind eine Missgeburt wurde. Auch glaubte man fest daran, dass das Prinzip der Identität und Aehnlichkeit sich auch hier auswirkt; z. B. wenn auf die Schulter der Mutter eine Erdbeere fällt, wird das Kind auf seiner Schulter ein entsprechendes Muttermal tragen, – oder wenn die Mutter einen Hasen sieht, ihr Kind eine Hasenscharte haben wird. Demgemäss ist es der Mutter vorgeschrieben, was sie tun muss oder tun darf, was sie zu lassen und wovon sie sich zu hüten hat um ein gesundes Kind zur Welt zu bringen. Die Volksbräuche schreiben eine Menge Vorsichtsmassnahmen vor, welche man auch heute noch einführen und beherzigen könnte, – zwar nicht darum, weil wir abergläubisch sind, sondern weil sie der modernen Hygiene entsprechen. Bei der Einführung dieser volkstümlichen hygienischen Massregeln sind natürlich die Beweggründe hier wie dort verschieden. Der ungarische Volksbrauch will, dass wenn die Mutter während ihrer Schwangerschaft erschrickt oder etwas „Grauenhaftes“ erblickt, sie sich nicht abwende, sondern es sich gut anschau; in diesem Falle wird sie sehen, dass das „Grauenhafte“ garnicht so grässlich ist, – oder aber wird ihr Gemüt vom Anblick dermassen erhärtet, dass er dem Embryo nicht mehr schaden wird. Würde die Mutter sich vom Anblick abwenden oder fortlaufen, würde ihre Phantasie

ihr Schrecklicheres vormalen, als sie in Wirklichkeit gesehen hatte.

Die Analyse der abergläubischen Vorschriften lehrt uns viel Nützliches und Sinnvolles. Der Schreck, die Angst, das „Versehen“ zwangen die primitiven Völker zu vielen rationellen prophylaktischen Massnahmen. Vielerorts werden gesunde Lebensverhältnisse vorgeschrieben; Schreck und Angst sind möglichst zu vermeiden. Wenn wir das Erschrecken auf Grund unserer heutigen Kenntnisse studieren, können wir diesen Faktor als pathogene Ursache angeborener Abnormitäten nicht verwerfen. Das Erschrecken verursacht bekanntlich einen gewissen Grad von Oxygenmangel, – wir schnappen nach Luft, – dauert dieser Zustand längere Zeit, kann dies nachteilig für das Embryo sein, da für dessen Lebensunterhalt Oxygen die wichtigste Materie ist.

In den abergläubischen Vorstellungen hängt das Gebären, bzw. die Geburt zum grossen Teil von den Sternbildern ab. Zahlreiche Beschreibungen befassen sich mit den himmlischen Erscheinungen, mit denen die Missgeburten in Zusammenhang gebracht werden. Es ist eine erwiesene Tatsache dass zur Zeit gewisser Naturerscheinungen Missgeburten in grösserer Anzahl vorkommen. Jedoch soweit wir diese Naturerscheinungen aus geschichtlichen Berichten kennen, hängen diese meistens mit anderen Ereignissen zusammen, z. b. Krieg, Hungersnot, Überschwemmung, Katastrophen der Natur, usw., die Gründe also summieren sich. Heute beginnen wir wieder uns mit den meteoropathologischen Erscheinungen zu befassen; obzwar wir noch keine entschiedene Meinung haben, kann man sich die Möglichkeit eines Zusammenhanges zwischen den meteorologischen Erscheinungen und den angeborenen Missbildungen vorstellen. Dies bezieht sich besonders auf die Ereignisse der letzten Jahre, während derer die Wirkung der Atomversuche und Atomexplosionen auf die meteorologischen Erscheinungen schon studirt wurde; es zeigt sich, dass die ionisierenden Strahlen, sowie die Atomexplosionen einen nachteiligen Einfluss auf die in der Entwicklung begriffenen Organismen haben. Zahlreiche Forscher beschäftigen sich mit der Frage, ob die ionisierenden Strahlen und die Atomexplosionen nicht mit dem Anwachsen der Ziffer der angebore-

nen Missbildungen im Zusammenhange stehen. Dies würde die Tatsache erklären, dass in den letzten 10 Jahren die Geburten-Ziffer der mit Missbildungen behafteten Kinder stark gestiegen ist.

In diesem Sinne können viele der Aberglauben und solcher Vorstellungen, wie sie uns aus der Ethnographie und der Geschichte bekannt sind, Erklärung finden. In ähnlicher Weise sind die Schriften der alten Aerzte einzuschätzen, aus denen wir viele nützliche, auf Grund unserer heutigen Kenntnisse zu ergänzende und bewertende Hinweise erhalten können.

PATHOGENESIS OF THE CONGENITAL ABNORMALITY FROM THE HISTO- RICAL VIEWPOINT

ALFRED BERNDORFER. M.D.:

Part I.: Superstitions. (Summary)

The question of the origin of congenital abnormality has preoccupied the minds since ancient times because such children were born in all ages, all species and every tribe. We must investigate this problem more closely to-day as the number of congenital abnormalities is rising from one year to the next. Some decades ago the percentage of its occurrence was no more than some thousandths; to day we speak of per-cents. This rise is not only due to the fact that nowadays more of these children get medical care, – there is another factor as well. Statistics of the last 7–8 years show us that during a period when social welfare conditions did not change considerably the birth-rate of such children increased by 15⁰/₁₀. These statistics result from the compared data of the concerned institutes; it is safe to suppose that patients, as well as births attended to during the crucial period did not change, i. e. came of the same stock as in the course of the last 10 years.

To day the question of congenital abnormality is being dealt with all over the world, yet each student of the question is interested only in his own sector and analyses but a small part

of it. However, it is not enough to examine only one of the congenital abnormalities in view of pathogenesis, – one should examine all of them. One cannot start exclusively from the cleavage of lips and palate because this can be remedied and cured most easily; all the other abnormalities must equally be studied. This question must be viewed uniformly, as one abnormality may have several causes and one cause may produce several abnormalities. Still, most of the searchers aim to elucidate only one specific cause. Medical science is rather advanced today and possesses considerable knowledge, yet we cannot dispose with the notions, statements and investigations of doctors of bygone days. We see the development of our profession in the historical attitude and are able only in this way to assess and to judge our present position. On the other hand, we may take note of things we would not have thought of otherwise. Our predecessors have seen and valued exactly many things though they were short of the facilities of experimental proof. We to-day are able to supplement some of their assertions, we can judge them critically and prove their validity. To be able to do this it is, however, necessary to read the writings of late physicians, bearing upon our subject, in the original version, we cannot rely upon the comments of writers of medical history. These latter do not see eye to eye with the professional man, they value the problems differently. Therefore it is well that doctors should concern themselves, from time to time, with the history of their profession.

We intend to prove this assertion by examining pathogenesis of the congenital abnormalities from the historical view-point. The present lecture is the first one of a series and deals almost exclusively with questions of popular notions, superstitions, the „evil eye” and witchcraft. There are quite a number of cases in mythology and old legends dealing with the identification of man and animal; we also know of pictures of „monster” deities showing animal heads on human bodies, or human heads on animal bodies. Primitive man endows the animals with human properties, because he lives with them; even sodomy, or copulation is not infrequent. Under such circumstances mis-shapen

children were quite naturally regarded as consequences of such fornication in a time when sodomy was considered an immoral act. The mother, sometimes even the father, were persecuted and it seems only natural that such children were destroyed in most places, in spite of occasional decrees forbidding the murder of such infortunates. The identity of animal and man explains the fact that many of the abnormalities have been given names suggesting animal origin, e. g. „harelip”, or „wolf-throat” (cleft palate), etc.

Amongst the superstitions the most widespread is the belief that during her pregnancy the mother got a big scare or something happened to her in consequence of which she gave birth to a misshapen child. Also, it was taken for granted that the principle of identity and conformity is at work in these cases, i. e. when a strawberry fell on the mother's shoulder the child shall have an identically shaped birthmark on its shoulder too, – or if a mother sees a hare, her child shall have a „hare-lip”. In consequence, there exist a lot of rules concerning the behaviour of the mother during her pregnancy, she may do certain things and has to avoid doing others, she must guard herself in many respects in order to give birth to a healthy child. The popular rules contain many precautionary measures which should be taken into account and introduced into our present-day life. Their introduction would, of course, not imply a belief in superstitions, – it would be done because they conform to our notions of hygiene. The popular rules prescribed are hygienic to an extent which warrants their adoption even to-day but the motive is different here and there. For instance, such a popular rule requires that if a mother, during her pregnancy, gets a scare or sees something „horrible”, she should not turn away but look at it deliberately. In consequence she either realises that the „horrible” sight is not so very horrible after all, or else, by looking, she hardens herself to an extent that the sight will not influence the development of the embryo. If she turns or runs away her imagination will show her more than she actually saw.

Analyzing these superstitions we shall learn many useful and sensible things. Alarm, fear, magic constrained the primitive

people to many rational, prophylactic actions. In most places healthy conditions of living are stipulated; fright, fear, etc. are to be avoided. Examining fright on the basis of our present knowledge, we cannot discard it as a pathogenic cause of congenital abnormality. Fright causes to some extent oxygen-shortage, – we are gasping for air; prolonged oxygen-shortage may have damaging effects on the embryo whose most important lifesustaining material is oxygen.

According to superstitious notions confinement and birth are largely dependent on the stars. Many descriptions deal with heavenly phenomena which connect them to birth of deformed children. It is proved without any doubt that at times of certain heavenly phenomena the birth rate of deformed children increases. However, these phenomena, known from historic descriptions, are as a rule connected with other events, e. g. wars, famines, floods, catastrophic natural events, etc. and therefore the causes accumulate. To-day we have begun again to deal with the significance of meteoropathology and though we are not yet able to give a decisive opinion, it seems very probable that between meteorological phenomena and congenital abnormality there exists some sort of connection. This can be said particularly of the events of these last years, in which the effect of atomic experiments and explosions on the meteorological phenomena has been studied; it has been found that ionisating rays have a very bad effect on the growing organism. To-day many a research worker studies the question whether the ionisating rays and atomic explosions can be connected with increasing birth-rate of congenital abnormalities. This would explain the increase in the birth-rate of congenital abnormalities in children during the last 10 years.

In this sense many superstitious beliefs and notions – as known from ethnography and history – could be explained. In the same manner can the writings of old physicians be interpreted; if we appraise these in the light of our present knowledge we obtain much valuable advice for our present-day practice.

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI ALKOHOELLENESES KÜZDELEM TÖRTÉNETÉHEZ (1914-IG).

Írta: KÁRPÁTI ENDRE (Budapest)

Magyarországon a szőlőművelés alapjait még a rómaiak rakták le. Az általuk Sirmiumban (Szerémség) telepített szőlők hírneve a késői középkorig fennmaradt. Az oklevelek már a XI. században említést tesznek a szőlőművelésről (venitores). A XII–XIII. századi oklevelek pedig már a magyar bor exportjáról tudósítanak. A bor Magyarország középkori gazdaságának egyik fő terméke volt.

A XVI. századtól kezdve a jobbágyok terhei mind súlyosabbá válnak. A török megszállás és portyázás, az országban tartózkodó idegen katonaság eltartása, valamint a földesúr részéről fokozódó kizsákmányolás új terheket rótt a jobbágyságra. Ilyen új földesúri teher a XVI. századtól kezdve a borkimérés joga. A földesúr egyrészt saját termésű borát, másrészt a jobbágyai által beszolgáltatott tized borokat meghatározott áron rákényszerítette a falvakra. Az év nagy részében megtiltotta, hogy a jobbágyok saját borukat mérhessék, s így biztosította saját borának értékesítését. A földesúr borkimérési, vagy kocsmáltatási joga tehát azt jelentette, hogy értékesíthette egész borkészletét, a jobbágyokkal vásároltatva meg saját borukat, amelyet a birtokosoknak beszolgáltatnak. Nem egyszer romlott bort, vagy egyéb romlott árút kényszerít a jobbágyokra. Bornemissza Péter XVI. századi prédikátor a „nyúzó, fosztó urakról, nemesekről és tisztartókról” meg-

írta, hogyan terhelik jobbágyaikat „sokféle hitvány marhának, hitvány herengnek, drága olajnak, hitvány bornak, hitvány ser-
nek, férges sajtnak, hálnak reájuk osztásával és egyéb álnok fosz-
tással”.¹

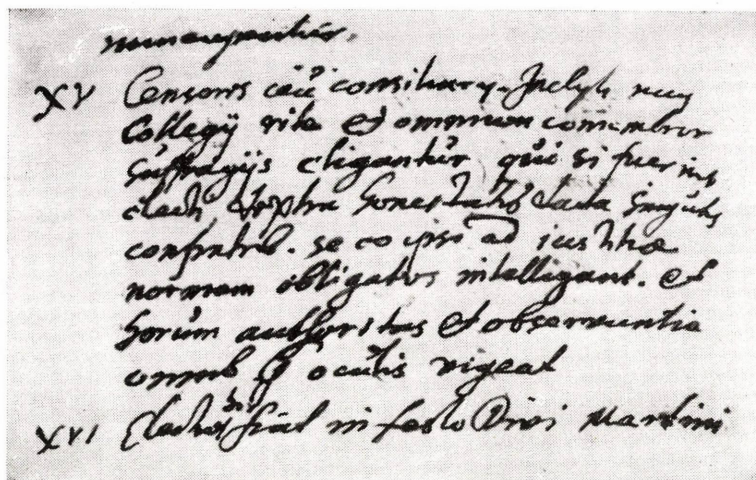
Ebben az időben az iszákosság még nem a nép szokása. Az urak, nemések tobzódása viszont mindennapos jelenség.

A reformáció, amely a feudalizmust erkölcsi oldalról bírálja, prédikátorain keresztül bátor szókimondással állítja pellengérré a főurak, nemések kicsapongásait, tobzódását, részegségét, fényűzését. Heltai Gáspár 1572-ben megjelent agitativ írása „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus”-a nyitja meg ezt a sort, amely Farkas Andrásón, Szkhárosi Horváth Ádámon, Kulcsár Endrén, Bornemissza Péterén, Tolnai Decs Gáspáron keresztül Pázmány Péterig, az ellentáborig vezet.

Egyoldalú lenne a beállítás, ha a borfogyasztók táborát csak a nemességre korlátoznánk. Az országban nagy számú katonaság állomásozott a végvári vonalakon, külföldi zsoldosok a mögöttes területeken. Ezek mind fogyasztópiacot jelentettek a földesúr termékei számára, köztük a borra is. Az állandó hadi mozgás, létbizonytalanság, anarchikus állapotok pedig elősegítették az ivási hajlam és szokások nagyobb térhódítását. Magyar István munkájában („Az országban való sok romlások okairól”) bírálja ezeket az állapotokat: „mi penig az táborban is igaz úgy megkívánunk minden pompaságot, jó lakást és részegséget, mint házunknál. Sokszor úgy iszunk a jó borban, hogy másnap jól feljő még az nap is, s mi mégis hadnagyostul az fészekben aluszunk és hortyogunk”.² De nemcsak a prédikátorok utalásai, hanem az urbáriumok utasításai is következtetni engednek arra, hogy ebben az időben jelentős mennyiségű szeszestalt, főleg bort fogyasztottak. Ezekben az utasításokban, már egyre gyakrabban szerepel az égettbor és a pálinka neve is.

Rákóczi György 1634-ben figyelmezteti udvarbíráit, hogy borról, serről gondoskodjanak, a korcsmák üresen ne álljanak. Vacsay Pál nádor egyik utasításában 1635-ben a következőket rendel el: „az borok sepreit az mi leszen a jövődőben az égett borosoknak aggya el 5, vagy 6 pénzen iccét”.³ Egy 1624-ből való eöttevényi urbárium szerint: „minden egyes teljes gazda tartozik

10 akó bort kimérésre átvenni, ha pedig nem vállalja, váltságul 1 forintot fizet”.⁴ A ledniczei uradalomban 1669-ben már a pálinkafőzés után kellett a jobbágyoknak taksát fizetni a birtokos I. Rákóczi Ferencnek: „Azkinek pálinkafőző rézfazékok vagyon és azkik aszt exerciálják, annuatim minékünk minden fazéktul 1-1 tallért fizessenek”.⁵

A Mértékletességi Egyesület alapszabályainak egyik pontja
 Lackner Kristóf kézírása

Az iszákosság elleni „társadalmi” szervezkedés nyomaival 1619-ben találkozunk először hazánkban. Lackner Kristóf Sopron tudós polgármestere, Eszterházy Miklós megbízásából 30 pontban összeállítja a Mértékletességi Egyesület (collegium sobrietatis) alapszabályait. Az alapszabályok összeállítója a 6-ik pontban leszögezi, hogy „a bűnök elkerülése céljából alkottuk ezt az egyesületet.”⁶ Az egyesületi tagok a mértékletesség alapján állanak. Erre mutatnak a következő sorok: „... aki természeténél fogva a bortól nem tartózkodik, az ízlése és szüksége szerint igyék,

de óvatos módon.⁷ Az egyesület tagjai csupán főurak, előkelő férfiak és „esetleg jeles hírnevű katonák”⁸ lehettek.

Már a XVI. de főképpen a XVII. században találkozunk olyan törvényhatósági rendeletekkel, amelyek a mértéktelen ivást szigorúan büntetik. A besztercebányai tanács 1563-ban a papság mértéktelen ivása ellen hoz rendeletet. Kolozsvár tanácsa 1585-ben a zárórát szabályozza, Kassa városa a részegeskedő diákok ellen hoz határozatot.⁹ Ezek az intézkedések a XVIII. század elejéig egyre sűrűsödnek, jelezve a mértéktelen ivás egyre nagyobb térhódítását.

Nemcsak a földesuraknak, de a lassú polgári fejlődés útjára tért városoknak is jelentős bevételi forrása volt a bor. Itt is majd mindenütt szerepel az égett bor, amelynek azonban a borhoz mért fogyasztása nem jelentős. A fennmaradt kimutatás szerint Debrecen italmérési haszna az 1676–1683. év között a következő volt:

borból	130.698 Ft
sörből	3.794 Ft
égettborból	3.874 Ft ¹⁰

Látjuk tehát, hogy az égettbor fogyasztásából eredő bevétel alig 3⁰/₁₀-a a borfogyasztásból származó bevételnek. Viszont jellemző, hogy a fenti időszak „leggyengébb” jövedelmű esztendejében, 1676-ban is, a városi csapszék az összes városi bevétel ²/₃-át adták; míg az összes adóbevétel ugyanezen évben csupán 29,6⁰/₁₀-a volt az összbevételnek. A jobb években azonban, így 1679-ben is, az összes városi bevétel 78⁰/₁₀-a volt a borbírák által beszolgáltatott összeg.

Hasonló volt a helyzet Pozsonyban, Budán és más városokban is. Valamivel későbbi időszakban, 1750-ben Szegeden 81 bormérés 2003.– Ft., 53 pálinkamérés 416.– Ft, és 16 sörmérés 60.– Ft jövedelmet jelent a városnak.¹¹ Az 1714-es összeírás szerint Budán 8.950 lélekre 44 korcsmáros jut.¹²

Az égett szeszcsitalok készítését kezdetben betiltották. Már a XVI. század elején eltiltják attól tartva, hogy a nemesség borkimérésből eredő hasznát csökkentik. Nagyobb elterjedésének az előállítás primitív technikai színvonala, ebből eredő drágasága, és a feudalizmus gyér pénzforgalmi viszonyai is gátat szabtak.

Még a drágának számító jó budai bor akója 1740 körül 5.- Ft., 1 akó pálinka 10.- Ft.-ba kerül. Az olcsóbb borokkal összehasonlítva ez az arány három-, négyszeresére emelkedik. K. Mátyus István 1791-ben kiadott „Ó és új Diaetetica”-ja szerint Erdélyben a XVII. század első felében még nemigen volt elterjedve a pálinkaivás. Az emlékiróknál ugyan többször felmerül, de csak úgy, mint alkalmi ital, vagy mint gyógyszer: égettbor, rozsolis, fahéjvíz néven. Apor Péter „Metamorphosis Transylvaniae” c. munkájában így emlékezik meg az akkori égetett italokról: „... híre sem vala ezeknek a régi időkben (XVI. századra vonatkozóan) hanem Brassóban főzték az fahéjvizet, azonkívül az reggeli italt hívták aquavitának, vagy tiszta égettort ittanak, onnan is az úrasszonyok apró pinczetokban, úgy az nemes és főasszonyok is úgy kínálták, s kivált az idegen embert.”¹³

A XVII. század második felében már a kolozsvári Diéta is foglalkozik a gabonapálinka ellen hozandó rendszabályokkal. K. Mátyus István fentebb említett munkájában idézi az articulus egy részét: „nagy kárunkkal tapasztaljuk lenni, hogy sok helyeken, a paraszt és idegen emberek a Nemesség korcsmájának nagy kárára holmi gabonából Gremátumot, vagy Gorolykát szoktak főzni.”¹⁴ A cikkely végül is büntetést szab a pálinkafőzők:c. A pálinkakészítés elterjedése nyomon követhető a kiszabott büntetések mértékének emelkedésén. Sőt az 1697-es kolozsvári gyűlés olyan határozatot hoz, hogy ha ezt „fő ember tselekszi” 200.- forint büntetést kell fizetnie, ha „Ecclesiastica Persona és alábbvaló nemes ember” 24.- Ft.-ot.¹⁵

Mátyus leírásában a pálinka nyersanyagaként nemcsak a gabonafélék majd minden fajtája szerepel, de úgyszólván minden gyümölcsfajta, különösen a szilva. „Hallottam hiteles emberek felvetéséből – írja K. Mátyus István –, hogy mikor ennek a gyümölcsnek bőv termése vagyon, könnyen készülhet Erdélyben ötvenezer veder szilva égettbor, vagy amint néhol hívják Gugyi, vagy a mai tisztesebb neve szerint silvorium”.¹⁶

Nem egy adat viszont arról tanúskodik, hogy a pálinkafőzés elterjedésének nem lehet törvényes rendelkezésekkel gátat szabni, sőt a főurak a bor mellett a pálinkát is monopoliumukká akarják tenni.

Thököly 1678-ban szerződést köt egy Efraim nevű emberrel, akire rábízta Munkács városában lévő sör-, és pálinka korcsmáinak kezelését; egyben elrendeli, hogy a várba pálinkát senki ne hozhasson be. II. Rákóczi Ferenc, gazdasági felügyelőjének adott utasításában is szerepel a pálinkaégetés. A pálinkaégető minden héten legalább két akó pálinkát tartozik kiállítani.¹⁷

Az iszákosság és korhelység ellen nemcsak a prédikátorok szállnak síkra ebben a korban, de a nemzeti függetlenségi törekvéseknek olyan képviselője is, mint Zrínyi Miklós. A nemes ifjak parlagiságáról szólva elmondja, hogy „haszontalanul élnek, vagy otthon attyoknál, annyoknál, vagy ha ugyan derekasan látni és hallani akarnak, egy magyar úr udvarába beállnak és szerződnek. Ott mit tanulnak? Innya!”¹⁸ A magyar felvilágosodás egyik úttörője, Bessenyei György „A természet világa, vagy a józan okosság” c. munkájában megvetően ír a részegségről:

„Aki borhoz ragad korhelykedésében,
Rútabb a baromnál a megveszésében,
Emberi értelmét a gőzzel elfojtja,
Nem is érdemes rá s magábul kihajtja.
A barmot természet állítja sorjára,
Ilyenformát az ember maga vesz magára.
Tuggya, hiszi, vallja, hogy vesztére megyen,
S nem marad annyija, hogy egyszer mit egyen,
De ő félholton is bort kér, prédál, iszik,
Nem bánja, ha meghal, akárhova viszik.”¹⁹

Az égetett szeszessital, a pálinka, és annak különböző származéka, bár a XVIII. században folytatja diadalútját, de általánosan mégsem elterjedt. A termelőerők alacsony fejlődési foka és az ennek megfelelő alacsony technikai színvonal, a feudális termelési viszonyok számtalan gátja akadályozta a tömegmértű szesztermelés kifejlődését. Emellett természetesen, a burgonya gyér elterjedtsége is egyik fontos oka a szesztermelés fejletlenségének.

A napóleoni háborúk gazdasági konjunktúrája nyomán a kapitalista viszonyok élénkülésének lassú folyamata, a kereskedő tőke ipari tőkévé való átalakulásában, a céhes ipar bomlásában

jelentkezik. E folyamat megfigyelhető a szeszgyártás fejlődése terén is. A XIX. század első éveitől kezdve számos, főképp külföldi kereskedő fordul a hatóságokhoz, helytartótanácsához vállalkozás-alapítási engedélyt kérve. Viriot Orbán Károly 1783-ban kapott kiváltságot újlaki üzemének alapítására. Likőrüzemében az 1818-as jelentés szerint 33 fő dolgozott.²⁰ A század elején, már Győrben is főztek rozsolist Schey János és Kinmerl szeszfőzőjében. Strausz Ferenc Nagyhóflányban az Eszterházy birtokon létesített likőr- és ecetgyártó üzemet, amelynek termelése az 1818-as felvétel szerint 30.000 palack likórt tett ki. Gyártmányait $\frac{1}{3}$ -ad részben belföldön helyezte el.²¹ Természetesen az új vállalkozások legtöbbje a fejlődő Pesten létesült, ahol 1823-ban harmincan foglalkoztak szeszfőzéssel.

A házi pálinkafőzés elterjedését a földesúri érdekek is elősegítették, mert az üstök mérete és száma után a jobbágy bizonyos pénz vagy természetbeni szolgáltatásra volt kötelezve. A szeszgyártás nagyobb lendületet vett a mezőgazdaság tőkés fejlődését elősegítő földesúri burgonya vetésterületek kiterjesztése által. A pálinka elterjedéséhez nagyban hozzájárult a 30-as évek sorozatosan gyenge szőlőtermése is. Királyi Pál egykori írása arról tudósít, hogy csupán Szerémségben 1226 pálinkaégető kazán működik, melynek évi termelése 36 780 akó; a katonai végvidékeken pedig 12 063 kazán 361 890 akót termelt.²² Csupán 1837–1840 között egy külföldi vállalkozó 47 szeszfőzdét szerelt fel, legtöbbet Szabolcs, Ung és Sáros megyében. Az „Ismertető” c. lap ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Ezeken évenként általánosan 50.000 akó 20–38 fokú szesz főzetik majd 10.000 holdnyi természetményből (burgonya), mely azután ismét 4000 szarvasmarhának igen egészséges eledelt nyújt s egy milliónál több pénz marad a hazában, melyet ez előtt Lengyelországnak fizettek a pálinkáért.”²³

Az egykorú munkák a 40-es években, már a pálinkafogyasztás igen nagy elterjedtségéről adnak számot, főképp az ország északi felében. Arról írnak, hogy Zemplén, Sáros és Ung megyében „12 mértföldnyi négyszeg téren 40 gyár is van”,²⁴ hogy sok megyében egy falu sincs, ahol ne lennének kisebb pálinkafőzések.

De számot adnak arról a pusztító hatásról is, amelyet a rohamosan terjedő pálinkafogyasztás a nép egészségére gyakorol. Ír-

nak a lakosság elsatnyulásáról, a katonanyag gyengüléséről, a gyermekalkoholizmus gyakoriságáról, az alkoholizmus okozta bűncselek számának növekedéséről. Éles kritikával követik a pálinka diadalútját. Kétséggel latolgatják, hogy az ivási szokások rohamos elterjedésének gátat lehetne-e vetni, „mert a birtokos urak érdeke fekszik benne” ... „E növény, mely azelőtt csak áldás volt az emberiségre nézve, most annak átka lett. Míg a gabona volt a pálinka egyedüli anyagszere, a magas ár miatt, csak mértéketlenül használható a szegény mezei ember a pálinkát. De mihelyt köztudomásra jutott, hogy a burgonyát alkoholkészítésre használhatni, a pálinkaházak száma mind inkább szaporodott, a készítmény ára a nagy termesztés által, és a fogyasztás öregbült. Mily szomorú eredményű volt e gyarapodott kelet a pálinkaivó testi és lelki egészségére, a tapasztalás mutatja.”²⁵

Az egykorú orvosi cikkek is foglalkoznak az alkoholizmus egészségügyi kihatásaival. Pontosan leírják körtüneteit, élettani hatását, de a terápiával adósak maradnak. Betlehem Fülöp latin nyelvű doktori disszertációját az alkoholisták delirium tremensének leírásáról készíti 1836-ban a pesti egyetemen.²⁶ Az előszóban megemlíti, hogy ez a kór a jelen időkben egyre inkább terjed, és éppen ez indította arra, hogy dolgozatának témájául válassza. Dr. Szilágyi Miklós 1845-ben az „Erdélyi Híradóban” megjelent cikksorozatában már az alkoholizmus degeneratív hatását is kifejti, megállapítva, hogy „az alkohol bélyeget sűt az egész jövő generatióra.”²⁷ Közöl egy statisztikai kimutatást, amelyet 1842–1845 között Maros megye 40 községéről készítettek az alkoholizmus bűnözésre gyakorolt hatásáról. Eszerint a 4 év alatt 20 000 lakos közül a túlzott alkoholfogyasztás következtében 28 gyilkosság, 17 gyűjtogatás, 21 korai halál, 3 méregkeverés stb. fordult elő.

Az alkoholizmus és az ellene való küzdelem már a reformkorban kezdett társadalmi problémává válni. Nemcsak a sorra megalkuló mértékletességi egyletek tanúskodnak erről, de az erjedésben lévő közület legjobbainak és irányítóinak írásai is, mint pl. Széchenyi István, aki egy cikksorozatban foglalkozik a pálinkafőzéssel. Kifejti, hogy bármennyire is hasznalható a pálinkafőzés, törvényt kell hozni visszaszorítására és eltiltására. Helyette a

DISSERTATIO INAUGURALIS MEDICA

DE

DELIRIO

TREMENTE POTATORUM

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE MAGNIFICI DOMINI PRAESIDIS ET DIRECTORIS, SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS DOMINI DECANI NEC NON CLARISSIMORUM DOMINORUM PROFESSORUM PRO GRADU MEDICINAE DOCTORIS RITE CONSEQUENDO, IN ALMA AC CELEBERRIMA REGIA SCIENTIARUM UNIVERSITATE

PESTHIENSI

CONSCRIPSE

PHILIPPUS BETLEHEM,

HUNGARICAE NEOPHADIENSIS.

Theses adnexae publice defendentur in Palatio Universitatis minori die ^{Mensis Decembris 1855} 7 ~~Januarii 1856~~.

BUDAPE

STIS REGIAE SCIENTIARUM UNIVERSITATIS HUNGARICAE

gazdaság más ágait kell fejleszteni. Nemes humanizmusára vallanak az itt következő sorok: „A pálinkafőzés nem tagadhatni nagy nyereséggel jár s még sokkal nagyobb járhat, de ugyan mily áron? Nem csekélyebbel, mint számtalan embertársainknak lealacsonyításával, testi és lelki meggyilkoltatásával.”²⁸ Majd másut: így folytatja: „... a pálinkaégető pénzsomjának lecsillapítására alkalmasint nem is sejdítvén, mennyi kárt okoz nemcsak a jelen élőkbe is oly mérget önt, mely a testet, lelket egyaránt gyilkolja.”²⁹ Jellemző Széchenyi következtetésére, hogy a „véleményesztés fellendítésére alapított „Sopron-Vasi Szederfaegyesület” alapszabályai között, éppen az ő javaslatára veszik be a szeszcsitalok minimális élvezetéről szóló pontot.

Dr. Gall, aki a magyarországi szeszgyártás műszaki fejlesztése terén komoly érdemeket szerzett, az „Ismertető” hasábjain támadást intéz Széchenyi ellen. Kifogásolja „érzelgős feljajdulásait a pálinka ellen.” Helyteleníti, hogy a parasztok és zsellérek pálinkafőzését engedélyezte az országgyűlés. Az a véleménye, hogy Széchenyi javaslatára bazárnák a pálinkafőzőket, az Magyarországra a legnagyobb csapás volna.³⁰ Széchenyihez hasonló hangnemben ír Kossuth Lajos 1841-ben a „Pesti Hírlapban”. Ő már az alkoholizmus rombolásának statisztikai felmérését javasolja, „orvosi, lélektani és státusgazdasági szempontból.” Ő sem tompítja a kérdést a gazdaságosság ürügyén. „... bármennyire jövedelmezők legyenek is a szeszfőzőházak, mi mégis a pálinkát azon átkok közé számítjuk, melyek a népen igen nyomasztóan fekszenek.”³¹

Az 1846-os, Európa-szerte pusztító burgonyavész Magyarországon is éreztette hatását. A szeszgyártáshoz felhasználható burgonya helyett a dráguló gabonát vették igénybe, sok esetben az olcsóbb erdélyi gabonát vásárolván fel. Ennek az lett a következménye, hogy a kenyérgabonában hiány mutatkozott. Ez ellen emelte fel szavát br. Wesselényi Miklós, a reformnemzedék kiemelkedő alakja 1847-ben a „Hetilap”-ban megjelent cikkében. Intézkedéseket követel a gabonakivitel korlátozására. Követeli, hogy a pálinkafőzők ne használhassák a kenyérgabonát nyersanyagul; hivatkozva egyes vármegyék régebbi határozataira, másrészt a szűkös helyzetre való tekintettel a pálinkafőzés beszüntetését javasolja. Távollabbi elgondolásai a szeszgyártással kapcsolatosan

Pest, péntek

HETILAP.

mart. 5. 1847.

ENCYCLOPÆDICUS TARTALMU FOLYÓIRAT KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A KÖZGAZDÁSZATRA, MŰIPARRA ÉS KERESKEDESRRE

Előzetesi a Szerkesztési (Nemzetünk utca 306. sz. Bőh ház) vagy az Iparügyekért hivatalban. (Ujvási utca 1145. ház) vállalat pedig minden garancia nélkül félrevesz helyesen és pontos a szent. forrásokról. Egyszeri ára: kintsezer nyolcvan. — Regisztrált a Hetilap minden kedden és pénteken legelőbb egyet szentit ivon. B. tárgyilagosság kívánandó 1/2 szent két szent sz. — Ikt. hadari: dj) egyetert hirtelen, minden **post** közzétartást 3 kr., kétféle hirtelen minden post közzétartást 4 kr., kétféle hirtelen minden post közzétartást 6 kr. szent.

Tartalom:

Szabad-e még most is az annyira drága és székelt pátkát főzni?
 Szabad-e még most is az annyira drága és székelt pátkát főzni. Wesselényi Miklós. — László-ispánek ügyében. K. aber. — Még annál nagyobb a Tiszteletbeli-
 azis hírei. Gulomban Némel. — Egyesületi mozgalmak. Kérdés-
 egyeztetés. A kir. m. tanácselnöki tanács. M. gazdasági
 egyeztetés. Takarékpénztár (post.) — Uj tavaszok és Ludovika-
 szent. Adatok. — Különféle hírek. — Kallódi hírek. — Hirdetések.

Szabad-e még most is az annyira drága és székelt pátkát főzni?

Tiszelt szerkesztő ur! Magyarhon sok nagyvilági agy-
 gazdái a rémül hírek jönek a rémül megjelent: ezeket
 figyelve közlegelő meg félt. Az ez iránti jelentések
 károsak az hazai gazdaságban sok nemese ezert, sok témi
 szent. A köz haz, még nyilvános. Több helyeken szép
 ügyek fordításnak a nyomor elhárítása: vagy meg-
 előzésre. Igaz, hogy szabad lehet, miszerint történt, hogy
 megvett rózsát helyett, mi az egészert, az erkölcsi lelet
 fordításra valón: az egyen szabad ügy-letoknak csak az
 arányosok állítások. A csak hirtelen csak kérték. Szabad

De az ilyen elleni segéd- s ovazokert hozt van egy,
 melyet megvalom csodálom kell, hogy nem ragadtak meg
 mindenért és mindenek előtt. És ez a szegények elémere
 kellett, de kellő mennyiségben most sem létezik gabona más
 ezektől fordításnak, s ezert a gabona mennyisége minin-
 kübbi összeget terjedő kevesbítésnek megakadályozása. Értem
 a pátkafőzés beállítását. Ezen igen fontos tárgy felől polgári
 kötelességemnek tartván felzárolni, van szerencsém egy ezt
 illető cikkert közölni a tisztelt szerkesztőséggel*, remélve
 hogy a H-tillap általam annyira szentit volt szent irányo érde-
 kében gondolkodnak cselekedni, másin a tisztelt szerkesztő-
 get ezen cikkertök becses lapjaiba leendő felvitelére, s arra
 vagyok hálás kérem: méltóságok a tárgyat lelkes és erel-
 tesen partolász ala venni. Bizonyosan hírlap, aradalm meg-
 szered levetésnek jöbaban nem felelhet meg, mint egy oly
 drág szent kérték ki, mely ismétli okoz, s hán terjeszt.
 Hogy a tárgyat úgy helyelem: szentitandjak több hírlap-
 jánk is partikuláns megval, aki szentitandjak rémelyen,
 mert hiszen: sokok kötelességemnek tartja minden fel-
 zárlatit az ellen, mi nyomozt terjeszt, s erkölcsileg aljának.
 Zala, febr. 22-ken 1847. Wesselényi Miklós.

Wesselényi idézett cikkének egy részlete

utopisztikusak, mivel abban reménykedik, hogy a „fejlődő ész és erkölcsi élet posztulátuma”³² révén annyira korlátozzák a szesztermelést, hogy csak ipari célokra, világításra és gyógyszerek készítésére fogják felhasználni. Wesselényi tetteiben is következetes volt; az uradalmihoz tartozó korcsmákat bezáratta.

A gyorsan kapitalizálódó nyugati államokban, különösen Angliában és Amerikában a mértéktelen szeszfogyasztás ellen erőteljes társadalmi mozgalmak jöttek létre. Ezek a szervezkedések a legtöbb esetben az egyház vezetése alatt állottak. Az iszákos hívek fogadalmat tettek papjaiknak, akik ezeket az egyleteket szer-

veztek. Az egyház befolyása tehát a mértékletességi mozgalom növekedésével együtt erősödött. Magyarországon is alakulnak, különösen Erdélyben és a Felvidéken mértékletességi egyletek. Ezeknek az egyleteknek előhírnökeként 1837-ben GTM jelzéssel egy érdekes propagandakiadvány jelent meg. A könyv első részében a külföldi mozgalmakról olvashatunk. Majd javasolja, hogy Magyarországon is indítsanak el mértékletességi mozgalmakat. A könyv írója szenvedélyes hangon fordul olvasóihoz, és a mozgalom bevezetéseként erőteljes, írásos felvilágosítást javasol: „Egyedül mi ne tennénk próbát lerázni az ármányos lánczokat, melyek hovatovább nyomasztóbb szegénységbe, tömlőcökre és kora sír felé vonszolnak, s szégyenhalmok alá temethetnek?! Ne, ne szenvedjünk többé! Keljünk ki a százfejű szörnyeteg ellen. Oszlassuk a tudatlanság homályát! Nyögjenek nyomtató sajtóink, árásszuk el hazánkat a községek számára készített célirányos s egyszerű, a szeszitalok ártalmairól meggyőzőleg szóló értekezésekkel. Hordjuk rakásra a felette siralmas adatok végtelen számát.”³³ A szerző kissé naivan azt várja, hogyha sikerült meggyőzni a földesurakat, akkor ők majd felvilágosítják jobbágyaikat. Itt vetődik fel először „Társaság” alakításának gondolata. Nemcsak írásos felvilágosítást javasol, hanem főképp az élőlőszóval való meggyőzést. „... a jó ügy mellett buzgó férfiakat kell küldeni mindenüvé, kik gyűléseket hirdetvén élőlőszóval világosítsák fel a köznépet; egy ilyen követ többet fog használni, mint száz nyomtatvány.”³⁴ Rövidesen arról hallunk, hogy Kolozsváron négyszázan csatlakoztak a mértékletességi egyletnek, és 40 helység lakosa tett fogadalmat, hogy a pálinkaivásról lemond.³⁵ Néhány év múlva Magyarországon másutt is találunk mértékletességi egyleteket, főként a Felvidéken, Nógrád, Nyitra, Trencsén, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Máramaros és Szatmár megyékben. Az „Erdélyi Híradó” 1845-ös száma beszámol a kolozsvári mérsékleti egylet közgyűléséről. Nagy Ferenc kollégiumi tanár beszámolójából megtudjuk, hogy az országban 35 ilyen egylet működik, és statisztikai felméréseket is végeztek. Másutt arról értesülünk, hogy Erdélyben a székely és szász vidékeken is vannak ilyen egyletek. Tanárok, tanítók, iskolamesterek, hitszónokok buzdítására

PÁLINKAKÓRSÁG.

NÉMETBŐL

SZABADON FORDITOTTA

G. T. M.

—•—
KOLO'SVÁRT

AZ EVANG. REFORMATUM HOLÉGYON' BETŰVEL.

1838.

DE
MODIS & POSSIBILITATE
INDUCENDAE
TEMPERANTIAE

Dedicatum
HUMANITATI.

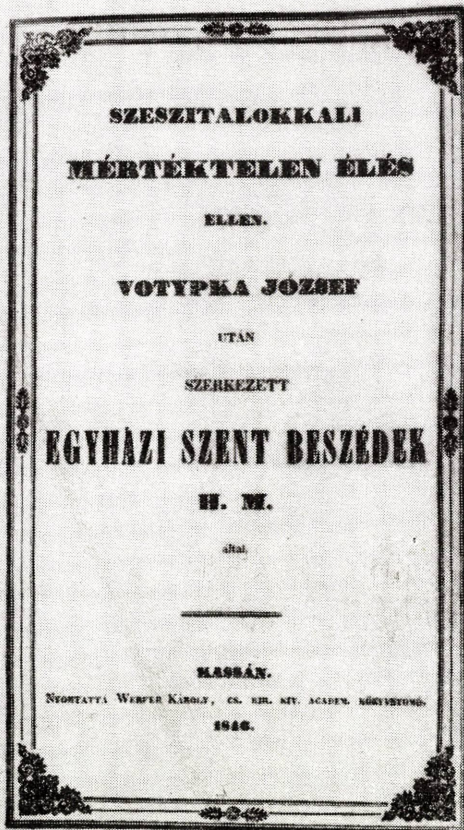

EPERIESSINI.

Eduardi Redlitz, cnes. Reg. priv. Typographi.

1847.

A Sáros-megyei mértékletességi mozgalom egyik dokumentuma

Az ára 30 ft. kr.

KORHELY ÉLETTNEK

SZOMORU A VÉGE.

NÉPSZERŰ BESZÉLY.

IRTA

KELMENFY LÁSZLÓ.

A népkönyvtadók által első díjjal korzorúzott pályamű.

BUDÁN,

A MAGYAR KIRÁLYI ERYETEM SETŰIVEL.

1845.

Alkoholelles népszerűsítő írás

– mint az egykorú forrás írja – sokan felhagytak a pálinkaivással.³⁶

Az alkoholizmus pusztításainak talán a legsúlyosabb nyomait viselő szlovák vármegyékben alakult ki az alkoholelleni küzdelem egy másik góca. Papok, közeleti férfiak, írók, költők hallatták szavukat, szorgalmazták a mértékletességi egyletek megalakítását. Így Michal Hodzsa 1845-ben kiadott prédikációgyűjteményét a pálinkaivás elleni agitációnak szenteli.³⁷ Jozef Hurban a mértékletességi egyletek szervezéséről ad ki munkát.³⁸ Ugyanezen időben Kuzmányinak is megjelenik Besztercebányán egy alkohol-ellenes propagandairata.³⁹ Ján Botto, a neves szlovák költő, a lőcsei mértékletességi egyesület alapításának 1 éves évfordulójára költeményt írt.⁴⁰ Másoktól is ismerünk, a mérsékleti egyletek alapítására írt költeményeket.

„A Religio és Nevelés” c. egyházi lap 1848 januári számából arról értesülünk, hogy a felvidéki mértékleti egyletek alapítói 1847 augusztusában tartott első ülésükön elhatározták, hogy felhívással fordulnak a vármegyékhez és az országgyűléshez, hogy hozzanak törvényt a részegség ellen, másrészt, hogy a szeszgyártásra és a külföldről behozott szeszszitalokra vessenek ki rendkívüli adót. Ezt követően 1848 februárjában az egyletek Központi Választmánya szét is küldi követeléseit, amelyben a fentiekén kívül javasolja, hogy a gabonafélékből a jövőben ne lehessen pálinkát égetni, a botrányt okozó részegséget sújtsák börtönbüntetéssel, végül is azt javasolják, hogy a mérsékleti egyletek „a törvény pajzsa alá tétessenek”.⁴¹ A javaslat felterjesztői megkéstek, mert közben az országgyűlés összeült. De különben sem valószínű, hogy a sorsdöntő napokban az országgyűlés ezt a beadványt érdemben tárgyalta volna.

A korai alkoholelles küzdelem egy érdekes dokumentuma a Kolozsváron 1846-ban kiadott „Pálinkatan”. Ezt a könyvecskét íróik, Bartha András és Bíró Sándor, abból a célból adták ki, mint azt az előszóban is kifejtik, hogy „a hon zsenge reményeivel” megismertessék a pálinkát, amelyet úgy emlegetnek, „mint hazánk polgárai és polgárnői közt uralgó számtalan testi és lelki betegségek, házi és hazai inségek s nyomorok kútforrását, sőt életpályát rövidítő, gyilkoló méregkeveréket.”⁴² A könyv 7 feje-

PÁLINKATON

AZ ERDÉLYHONI MINDEN VAL-
LASON LÉVŐ FALUSI ISKOLÁK
SZÁMÁRA

KÉSZÍTETTEK

NAGYBOROSNYAI BARTHA ANDRÁS, FELDOBOLYI

ÉS

FELSŐ-BOLDGASSZONYFALVI BIRÓ SÁNDOR, RÉTYI

ev. ref. hitvánokok.

KOLOZSVÁRTT

Tilisch János tulajdona

1846.

K. A' mértékletességi egyesületnek mi a' célja?

F. Az, hogy, a' pálinkaital, a' nép között merőben szűnjön meg. Részeg csoportok ne ordítsanak az utcákon, csendesesen alvók' éjji nyugalma't ne háborítsák. Az iszákosság' nyomoraiban tengődők, a' józanság' új életére ébredjenek, ruttá' ferdült képök, ismét emberi alaku légyen. Verekedések, gyilkolások, égetések, tolvajságok szűnjenek, a' hanyag kezek munkára szokjanak és a' pálinka által száműzött erkölcs visszahozattassék.

K. Mi jót teszünk mind magunkra, mind másokra nézve azáltal, ha mértékletességi egyesületbe lépünk?

F. Magunkra nézve azt, hogy: józan életünk által egészségünk is, becsületünk is, pénzünk is lesz. Másokra nézve azt, hogy: józan életünk 's becsületes magunk viselete által, másoknak is jó példát adván, őket jóra vezéreljük, és a' régi gonosztól megszabadítjuk.

K. A' pálinka' nemitala és nemfőzése csökkenti-e hereskedelmünket's gazdasági tekintetünkben káros-e hazánknak?

zetre tagolódik. Tárgyalja a pálinka történetét, összetételét, káros hatását az emberi szervezetre, társadalmi kihatásait, erkölcsi alapon a részegség bírálatát, végül áttekintést ad a mértékletességi egyletekről. Módszertanilag a könyv kérdés-felelet formában tárgyalja az anyagot. Minden fejezet végén versben foglalja össze az elmondottakat. Annak ellenére, hogy ez a könyv vallásos szemléletű, itt-ott mégis kicsillan némi társadalomkritika is, pl. egyes városok, falvak és eklézsiák szegénységét azzal magyarázza, hogy „az ilyen helyeken a falu, város és egyház előljárói meg szokták inni a közönség jövedelmét.”⁴³

A mértékletességi mozgalom azonban nem tudott meggyökeresedni, sem számottevő, a külföldi mozgalmakhoz hasonló arányokban kiszélesedni. A kezdeti, reformkori mértékletességi mozgalmakban is megtalálható már a teljes tartózkodásnak, az absztinenciának az elve. Az is megállapítható, hogy a korai mértékletességi mozgalmakban ugyanúgy, mint a későbbiekben meghúzódnak a bortermelők érdekei. A korai mértékletességi szervezkedés, nem általában a szeszitalok, hanem csupán az égetett italok, elsősorban a pálinka ellen irányul.

II.

A magyar nagyipari fejlődés kezdeti szakaszán, már az abszolutizmus idején sor kerül több nagyobb szeszgyár alapítására, s így a szeszipar a malomipar után a legfontosabb iparággá vált. 1867–1880 között több, mint 100 000 fogyasztási adóra kötelezett és 150 000 nem adózó, önellátásra termelőt tartottak nyilván. A szeszgyárak technikai színvonala viszont elmaradt a malomipar mögött. Míg 1860 előtt csak egy szeszgyárnak volt finomító be rendezése, addig az 1867 után sorra alakuló részvénytársaságok a várható extraprofit reményében finomítókkal egyre jobban ellátják gyáraikat. Az osztrák versenyt azonban nem bírják, a belföldi piacon pedig a kisebb-nagyobb mezőgazdasági szeszfőzőkkel kell osztozniuk.

A nagyobb szeszfőződek száma az 1868 utáni fokozatos tökékoncentráció révén egyre csökken, viszont termelési értékük növekszik.

szik. Míg 1868–69-ben 1030 volt a nagyobb szeszfőzdék száma, 1882-re ez a szám 618-ra csökkent. Az évi termelés mennyisége 1880/81-ben 629 894 hl, amihez 1 596 804 hl adómentesen termelt szesz járul.⁴⁴ Különösen a 80-as évek elején fejlődik erőteljesen a szesztermelés. A nagyburzsoázia és a nagybirtok közti ellentétet tükrözi az 1878-as szesztörvény, amely által a mezőgazdasági szeszgyárak adóelengedések révén előnyösebb helyzetbe kerültek az ipari szeszgyárakkal szemben. Az 1888-as XXV. t. c. az ipari és mezőgazdasági szeszgyárak termelését kontingentálja, a mezőgazdasági szeszfőzdék adóját leszállítja, s így biztosítja a kiskapacitású mezőgazdasági szeszfőzdék fennmaradását. A pálinkafogyasztás elterjedése különösen a 70-es, 80-as években tör nagy lendülettel előre. Ennek okai közül ki kell emelnünk a 80-as évek túlermelési válságát, amelynek következtében a német, orosz és román szeszgyárak versenye miatt eladhatatlan szesztermékek fokozottabban a belső piacon kerülnek eladásra. Az iparosodás, a nagy építkezések, a nagybirtok kapitalizálódása révén jelentékeny ipari és mezőgazdasági munkástömeg jelentkezik a fogyasztópiacra. Az előretörő kapitalizmus nagy munkástömegeket koncentrálna a városokban. Azonban sem a régebbi, sem az újonnan városba kerülő munkások lakásszükségletét, a kulturális életének minimumát nem biztosítja. A hosszú munkaidő és az embertelen munkakörülmények, a női és gyermekmunka terjedése a családi élet bomlásához vezetnek. Magyarországon ezt a folyamatot meggyorsítja a század utolsó évtizedeiben a nagy budapesti építkezéseken dolgozó jelentős munkástömegek rossz helyzete. Ezeket a gyökeretlen rétegeket, belső és külső bizonytalanságuk fokozottan taszítja a pillanatnyi felejtést jelentő érzéki élvezetek irányába. Engels: „A munkásosztály helyzete Angliában” c. munkájában a burzsoáziát vádolja a munkásokat pusztító alkoholizmusról. „A burzsoázia csak ezt a két élvezetet hagyta meg neki, s ugyanakkor nehéz munkával és rengeteg szenvedéssel elviselhetetlenné tette életét.”^{45/a} . . . „Vajjon nem szükségszerű-e – fejt ki Engels a továbbiakban –, hogy az az osztály, amelynek keserves munkája mellett alig van része örömben és ez is csak érzéki élvezet, eszeveszetten és vakon ezekre az élvezetekre vesse magát? Mi oka, mi érdeke lehet annak az osztálynak, melynek művelésével senki

sem törődik, amely ki van szolgáltatva mindenféle esetlegességnek, amelynek helyzete, megélhetése egészen bizonytalan, mi oka lehet ennek az osztálynak, hogy gondoljon a holnapra, hogy „szolid” életet éljen és a pillanat örömét feláldozza valami távolabbi élvezetért, amely éppen az ő számára örökösén ingadozó, hánytvetett helyzetében nagyon is kétséges?”^{45/b}

A szeszitalok fogyasztásának növekedésében jelentős szerepe van az államérdekeltségnek is, mely az italmérési jog 1888-as törvényében nyer kifejezést. Eddig ugyanis a regálé rendszer révén a feudális maradványok késői továbbéléseként az italmérési engedély és annak bevételi járuléka a földesurat illeti, vagy inkább esetben a városokat. Ha pl. egy községben 20 földesúr volt, ugyanennyi korcsmát lehetett fenntartani. Az új törvény ezt a jogot kizárólag az állam hatáskörébe utalta. Viszont az állam bőkezűen kárpótolta a földbirtokosokat, jelentékeny „kártérítést” fizetve nekik a törvény életbelépte után. A törvényről Nagyiványi Fekete Gyula a következőket írta: „Az 1888 : XXV, az 1890 : XXXVI, és az 1892 : XV. t. c. szabályozza az italmérési jogot. E törvények tisztán közönséges pénzügyi intézmények, amelyeknek alap gondolata mentől több jövedelem ivásból való biztosítása az állampénztár részére.”⁴⁶ Az alkoholizmust elősegítette a törvénynek az a rendelkezése, amely szerint a kismértékben való elárúsítóhelyek (nem korcsmák) száma nem korlátozható. Az állam bevételi forrása e törvény után lényegesen emelkedett. Míg a szeszadó 1888-ban 14,86 mill. tett ki, 1892/93-as években 38,83 m.-ra emelkedett, majd a későbbiek folyamán ez az emelkedés még jelentősebb.

A 80-as években támadt filoxera-vész igen jelentős pusztítást végzett a szőlőtermelésben, amelynek következtében a bor megrágult és nem tudott versenyezni az olcsó pálinkával. A 90-es évek elején egy liter sör ára 36 krajcár, egy liter boré 30 kr., míg egy liter pálinka 10 krajcárba került. A kistermelők is jelentékeny mennyiségű pálinkát főztek. Egy parlamenti vita során kiderül, hogy a 70-es évek végén Udvarhely megyében 4002 főzőüst van. A fentiek következtében a 70-es, 80-as években a pálinka egyre nagyobb iramban folytatta hódító útját.

Felmerült a kérdés, mit tett a társadalom, az állam a vész le-

küzdésére? A társadalmi és állami intézkedések, amelyek külföld számos országában bizonyos eredményekkel jártak, nem törtek utat Magyarországon a XIX. század második felében. A rohamosan iparosodó nyugati államokban és az északi országokban az alkoholizmus már a XIX. század elején pusztító társadalmi betegség lett, amely ellen kezdetben az egyház, az orvostudomány előrehaladásával pedig kiváló orvosok, emberbarátok egyesültek, majd az állam is felvette ellene a harcot. Nálunk viszont az anti-alkoholizmusnak a reformkorban kisarjadt gyenge hajtásai teljesen elsovadtak, szinte teljesen nyomuk veszett. Az Egyesült Államokban a század derekán tömegmozgalom bontakozott ki az ivási szenvedély leküzdésére. Angliában, Svédországban, Norvégiában, Svájcban törvényes rendelkezések láttak napvilágot, amelyek ha alapvető változással nem is jártak, de legalább e kérdést a felszínen tartották. Kiváló tudósok mérték fel az alkohol élet-tani hatását (Forel, Bunge, Legrain, Bezzola stb.) és álltak az alkoholizmus elleni harc élvonalába. Az USA-ban már 1851-ben alkalmazzák az elvonó-kúrát. Felmérték és publikálták az alkoholizmus okozta közgazdasági károkat.

Nálunk az alkoholizmus, mint társadalmi betegség a megkésített kapitalista fejlődést követően, később jelentkezett, így az ellene való fellépés is későbbben mutatkozik. Mégis már 1870-ben dr. Hirschler Ignác neves szemorvos, az Orvosegyesület későbbi elnöke, akadémiai székfoglalójául az alkoholizmussal kapcsolatos témát választotta. Munkájában „a szeszitalok és a dohányzási abusus következtében előállott látompulattal” foglalkozik. Erről a kérdéstről őt megelőzően igen kevesen szóltak. Húsz év alatt megfigyelt 151 esetről számolt be. A betegek foglalkozási megoszlásánál kiderül, hogy a legtöbben közülük korcsmárosok és föld-birtokosok. A kor szerinti megoszlás azt mutatja, hogy a látásromlás leggyakrabban a 40–50 évesek között fordul elő. A megfigyelt esetek közel 50%-a ebbe a kategóriába tartozik. Hirschler végül is megállapítja, hogy betegeinek alkoholizmusa, majdnem kizárólag borivásból eredt.⁴⁷

Dr. Tóth Imre bányakerületi főorvos a selmecbányai helyi adatokat dolgozza fel.⁴⁸ Az 1886-ban Temesvárott megtartott XXIII. orvosi vándorgyűlés is foglalkozik az alkoholizmussal. Ezenkívül

TAPASZTALATAIM
A
SZESZES ITALOKKAL,

VALAMINT

A DOHÁNYVAL VALÓ VISSZAÉLÉSEKRŐL,

MINT

A LATTOMPULATOKÁRÓL.

HIRSCHLER IGNÁCZ.

I. TÁVFOL.

PÉST.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMIAI KÖNYVTÁRSNÁT

1870

Mandello Gyula és Földes Béla kisebb-nagyobb cikkben tárgyalta a kérdés nemzetközi és hazai vonatkozásait. Dr. Raisz Gedeon természettudományi érvekkel és adatokkal alátámasztott előadást tart Sátoraljújhelyen. Ismerteti az angolszász és skandináv népek között szerzett tapasztalatait, hirdeti az absztinenciát. Dr. Rátz István „Iszákosságról” c. dolgozata ismertette a külföldi egyesületek alapelveit.

Az 1894-ben Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson számos magyar orvos szólalt fel, ismertetve az alkoholizmussal kapcsolatos munkásságát, tapasztalatait és javaslatait. Dr. Axmann Béla az Államvasutak Gépgyárában folytatott 10 évi gyakorlata alatt gyűjtött eseteket dolgozta fel és megállapította, hogy a balesetek 61⁰/₀-a a munka megkezdésének időszakára esik, ami az alkoholizmussal való összefüggésről tanúskodik. Dr. Rózsaffy Alajos rendőrorvos ugyanitt előadást tart „Az alkoholizmusról” címmel. Statisztikai adatok alapján mutatja be az eltolódást, ami a bor és pálinkafogyasztás arányában a 80-as évek filoxera pusztításainak következtében végbement. Felhívja a figyelmet a lipótmezei elmeegógyintézetben gyűjtött adatokra, amely szerint annak megnyitása óta 1869–1893-ig ápolás alatt állott férfibetegek 15,36⁰/₀-nál köröskül az alkohollal való visszaélés szerepel. Rendőrségi adatokat közöl, amelyből kiderül, hogy a letartóztatások 18,16⁰/₀-nak a botrányos részegség az oka. Az alkoholizmusról érdekes adatokat közöl fel-szólalásában dr. Nagy Béla is. Adatait a Rókus, illetőleg a János-kórház megfigyelő osztályának 11 évi anyagából merítette. Eszerint 1882–1893 között ápolt 6642 beteg közül 963 férfi és 135 női beteg szenvedett alkohol intoxikációban. Ez az arány százalékosan 1886-ban a legerősebb (25,6⁰/₀). Rámutatott az alkoholizmus társadalmi gyökereire, javaslatot dolgozott ki annak visszaszorítására, és szükségesnek látja az alholista menhelyek létrehozását. Dr. Szilágyi Gyula javasolja, hogy a tisztátlan alkoholt vonják ki a forgalomból. Figyelemre méltó az a javaslat is, amelyben azt ajánlja, hogy az orvosok betegeiknek ne rendeljenek alkoholt.⁴⁹

Dr. Donáth Gyula ugyanezen a kongresszuson tartott felolvasásában a lakosság degenerációjával foglalkozott. Megdőbentőek a sorozási alkalmatlanságról felhozott adatai. Eszerint az

1867–1888 közötti időszakban az alkalmatlanság miatt visszahelyezettek száma Magyarországon 21,6⁰/₀-ról 75,49⁰/₀-ra emelkedett. Donáth ennek társadalmi okait kutatva, helyesen állapítja meg a fejlődő kapitalizmus, a hosszú munkaidő, a női és gyermekmunka, valamint a korai szeszitalfogyasztás korcsosító hatását.⁵⁰

Dr. Genersich Antal a szabadkai orvosi vándorgyűlésen az alkoholizmus és az arteriosclerosis közti összefüggést elemezte előadásában.⁵¹ A sajtóban azonban ritkán jelent meg cikk, amely a szeszitalok túlzott fogyasztásának ártaival foglalkozott volna. A Népszava 1884. évi júniusi számában találunk ugyan egy felhívást, amelyet a „pálinka-kórság ellen indult mozgalom felhívása”-ként „több népbarát” írt alá. Ez a felhívás alkoholellenes egyletek alapítására szólította fel a közönséget. A továbbiakban azonban a szervezkedés nyomaival nem találkozunk.

Az alkoholizmus társadalmi kihatásaival a 80-as, 90-es években alig foglalkoztak. A Magyar Tudományos Akadémia 1889-ben pályázatot hirdetett e kérdéssel foglalkozó mű megírására. A pályadíjat dr. Nagyiványi Fekete Gyula: „Az iszákosság befolyása a társadalom életrendjére és az ellene való védekezés irányelvei” c. munkája nyerte el. Valóban ez az első összefoglaló tanulmány, amely nemcsak a külföld alkoholkérdésével kapcsolatos állami intézkedéseket vázolta, hanem ilyen irányú áttekintést is nyújtott magyar vonatkozásban is, kritikailag vetette fel az állam és törvényhoz felelősségét, javaslatokat tett a rendezésre is. Egyéb munkáiban is, így „Az iszákosság és büntettek” c. tanulmányában az állam és társadalom összefogásának szükségességét hangsúlyozta az iszákosság leküzdésére: „javítóházak” létrehozását, korcsmák vásár- és ünnepnap zárvatartását. Nagyiványit azonban nem kizárólag emberbaráti hajlamai indítják arra, hogy megkondítsa a vészharangot a korcsma ellen, hanem inkább az államrend feltétele, amelynek exponált őrhelyén a társadalom mélyéről jövő morajlásokat jobban hallani. „A veszélyes néposztályok – írja Nagyiványi említett munkájában – itt találkoznak, itt olvas a tömeg lázító lapokat, itt cseréli ki politikai eszméit. A csődülések és lázadások első szikrája, a korcsmában gyullad meg.”⁵² Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a társadalmi rend védelme

AZ ISZÁKOSSÁG

ANNAK BEFOLYÁSA A TÁRSADALOM ÉLETRENDJÉRE

és

AZ ELLENE VALÓ VÉDELEM IRÁNYELVEI

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL SZTROKAY-DIJJAL
JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ

IRTA

NAGYIVÁNYI DR. FEKETE GYULA

KIR. TÖRVÉNYTÁRSASÁG BÍRÓ

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1891

érdekében ezt a jelenséget éber figyelemmel kell kíséreni. „A korcsma nem csupán üzlethelyiség, melyben a kereskedést gyakorolják, hanem tömegek, és gyakran veszélyes célzatú, felizgatott tömegek gyűlöhelye, mely kell, hogy magára vonja a közhatalom folytonos figyelmét.”⁵³

A korcsmák vásár- és ünnepnapi zárvatartásának követelését sem az alkoholártalom csökkentése céljából javasolja, hanem a tömegek leszerelése és a politikai szervezkedés megakadályozása érdekében. „A vallásos élér nagy ellensége a korcsma – írja Nagyiványi –, mely mindig nyitva lévén, százezrek megfosztatnak a templom látogatásától.” Lényegében az egyház alkoholelles propagandájának az alapja ez, amit helyenként a kincstári érdekek ellenére a közigazgatási hatóságok is támogatnak. Így pl. a 90-es években Csanád és Szabolcs megye alispánja elrendelte a vásárnap i stentiszteletek alatt a korcsmák bezárását.

A század végén jelentős munkát fejtett ki dr. Csillag Gyula az alkoholkérdéssel kapcsolatban. Több cikkében az iszákosság korlátozásával foglalkozik. A bázeli nemzetközi alkoholelles kongresszuson 1895-ben a kormány megfigyelőjeként vett részt. A „Köztelekben” megjelent beszámolójában keserűen írt a magyar antialkoholizmus pangásáról, az állam közönyéről, amellyel az alkoholizmus pusztítását szemléli, sőt elősegíti.⁵⁴ Vannak ugyan törvények, de ezek a lényegét nem érintik, vagy be sem tartják. Így pl. az 1879. évi XI. t. c. 85. §-a bünteti a szándékos lerészegítést, tiltja az ittas állapotban levő egyénnek szeszessel kizsoltgáltatását, az 1883. XXV. t. c. 22. §-a maximálja a korcsmai hitelt, de nincs törvény többek közt a 16 éven aluliak korcsmai látogatásának eltiltásáról, sem a munkabérként fizetett pálinka országosan elharapódzott gyakorlatának beszüntetéséről. Dr. Csillag az 1899-es budapesti nemzetközi gyermekvédő kongresszuson javasolta, hogy az alsó és középfokú iskolákban, főképpen a tanítóképzőkben aktív alkoholelles propagandát folytassanak. Helyes az a megállapítás is, hogy az alkoholizmus elleni küzdelem egyik alapkérdése a jó ivóvíz. Dr. Csillag Gyula elsőként hozta javaslatba az Alkoholelles Orvosegyesület megszervezését.

Figyelemre méltó referátum hangzott el az alkoholizmussal

kapcsolatban ugyanezen a kongresszuson. Az előadást dr. Kende Mór tartotta az alkoholnak a gyermek idegrendszerére gyakorolt hatásáról.⁵⁵ A nagy felkészültségű fiatal orvos mértéktartó, minden egyoldalúságtól mentes előadásban számolt be kísérleteiről, melyeket 6–15 éves gyermekeken végzett. A gyermekeket 4 csoportba osztva, vizsgálta azokat a pszichikai és értelmi elváltozásokat, amelyeket bizonyos mennyiségű bor elfogyasztása a gyermekeknél okozott. Minden csoportban egy-egy gyermeket józanul hagyott, és így összehasonlítási alapot nyert vizsgálatai számára. Ezenkívül 46 alkoholista család leszármazottain keresztül vizsgálta a degenerációt. Bírálja Demme és más külföldi antialkoholista azon tételét, amely szcrint az iszákosság egymagában is degeneratív hatású. Jól látta, hogy az antialkoholizmus önmagában nem érhet célhoz. „Minthogy nálunk – mondja Kende – a szociális kérdések alól kitérnek amennyire csak lehet, úgy az alkoholizmus ellen nem küzdhetnek. Így aztán érthető, hogy pl. a tiszték fizetésének javítására, fölösleges hivatalok creálására van pénzünk, míg az alkoholkérdéssel szorosan összefüggő közegészségügyünk nagyon primitív fokon áll.”⁵⁶

A század végéig az említetteken kívül számottevő állami alkoholelles intézkedésről nem beszélhetünk. Nem is az állam, mint inkább néhány kiváló egészségügyi szakember kezdeményezése tartotta ébren ezt a kérdést. Dr. Niedermann Gyula és dr. Chyzer Kornél a belügyminiszterhez küldött jelentésükben beszámolnak svájci, belgiumi, franciaországi és csehországi útjukról, ahol az elmebeteg-ügyet és az alkoholkérdést tanulmányozták. A beszámoló ismertetést közölte a svájci „Ellikon”-ról, ahol az alkoholistákat gyógykezelik.^{57/a} Ismertette Forel antialkoholista elgondolásait, melyek az állami és társadalmi összefogás szükségességét hangoztatták az alkoholizmus leküzdésére, és az iszákosok menhelyeinek mielőbbi létrehozására.

Láthatjuk tehát, hogy mind az állam, mind a társadalom részéről hiányzik a számottevő, a külföldi mozgalmakhoz hasonló kezdeményezés az alkoholizmus leküzdésére; az egyes, legnagyobb részt az orvosok által közzétett értekezések nem találják meg az utat a széles közvéleményhez. Az antialkoholizmus, bár sohasem vált tömegmozgalommá Magyarországon, a századfor-

duló után mégis egy lelkes kis csoport kezdeményezése folytán, az alkoholizmusnak, mint társadalmi betegségnek a kérdése, sokkal inkább a közvélemény előterébe került, mint bármikor ezelőtt.

III.

Az alkoholelleni küzdelem is más formát öltött az alkoholizmus kérdésének tudományos alapon való tanulmányozásával. Kezdetben az iszákosságot és egészségügyi kihatásait morális szempontból ítélték meg, és ennek megfelelően az ellene való küzdelmet a vallás feladatai közé sorozták. Jellemző, hogy még egy 1840-ben tartott wittenbergi orvoskongresszuson dr. Deuschmann az alkoholról, mint a pokol szentségéről tesz említést.^{57, 58} A XIX. század második felében tanulmányozták először, mint kóros elváltozást természettudományi alapon. A tudományos alkoholkutatás eredményeit azután széles körben ismertették. Számos addig elterjedt tévhitet kellett megcáfolni, amely az alkoholnak erősítő, tápláló, melegítő stb. hatást tulajdonított. Különösen a század végén végzett kriminál-pszichológiai és biológiai kutatások derítették fel az alkoholizmus társadalmi jelentőségét. Kraepelin és tanítványai kimutatták hatását az agyra. Az alkohol élvezésének hatását a csírasejtekre és az utódokra Forel, Laitinen, Bunge, Legrain és mások eugenikai szempontból világították meg. Azok a társadalmi mozgalmak, amelyek az alkoholkérdés tudományos kutatása terén elért eredményekkel párhuzamosan kibontakoztak a felvilágosító tevékenységen kívül azt a célt is maguk elé tűzték, hogy az államot alkoholelles törvények megalkotására késztessek. A mozgalom mérsékelt szárnya kezdetben együtt haladt azokkal, akik a teljes tartózkodás hívei voltak. Az első alkoholelles nemzetközi kongresszusok állandó vita-témája a kétféle álláspont volt (teljes tartózkodás az alkoholtól, vagy csak mértékletesség). A század vége felé az absztinensek kerülnek fölénybe. Ebben nagy része volt az Egyesült Államokban 1851-ben alapított, és számos nyugati és északi országban jelentős alkoholelles mozgalmat szervező és irányító Good-Templar emberbaráti egyesületnek.

Magyarországon a Good Templar rend 1901 augusztusában alapította meg első páholyát. Ezt megelőzően, 1895 óta működött a vallási alapon álló „Kék Kereszt” egyesület, amelynek tevékenysége nem volt jelentős. A Good Templar rend megalapítása előtt néhány hónappal alakult meg az országos Magyar Alkoholellenes Egyesület dar. Szalkay Gyula, dr. Büchler Lipót és dr. Csillag Gyula vezetésével, amely egyesület 1903-ig 15 800 hallgató részvételével 157 előadást tartott és számos röpiratot adott ki. Tagságuk létszáma 1905 elején mindössze 162 volt.

Mint érdekességet meg kell említenünk a szegedi „Árpád” szabadkőműves páholy kezdeményezését. Még 1899-ben részletes programot állítanak össze az alkoholizmus leküzdésére, amelyben a későbbi antialkoholista követelések majdnem mind szerepelnek. Elgondolásaik megvalósítására a rendszeres agitációt ajánlják „... ébren tartani szóval és írásban – írják a felhívásban – összejöveteleken, törvényhatósági közgyűléseken, a templomok szószékein, e célból összehívandó értekezleteken, sajtóban, napilapok és röpiratok közvetítésével a kormányhoz benyújtandó kérvényekkel és a képviselőházhoz intézendő feliratok által.”⁵⁸

A bécsi VIII. nemzetközi alkoholelles kongresszus után alapította meg dr. Stein Fülöp 7 társával a „Hungária” páholyt, amely a Good Templar rendnek Magyarországon első páholya volt. Kezdetben nagy nehézségekkel kellett megküzdeniük. Személyes egyenkénti agitációt folytattak. A mozgalom elindításához hozzájárult Forelnek, aki ekkor már világtekintély volt, az Orvoskaron tartott előadása. Ennek az előadásnak a hatásáról dr. Hollós József így számol be: „Forel egyetlen előadása elég volt ahhoz, hogy a megindult mértékletességi mozgalmat csírájában elfojtsa, s a kérdéssel foglalkozók figyelmét a nálunk addig teljesen ismeretlen Good Templar rendre – az absztinencia irányába terelje.”⁵⁹

Dr. Stein fáradhatatlan szervező, aki minden alkalmat megragad, hogy elsősorban az orvostársadalom figyelmét ráirányítsa erre a kérdésre. Az Orvosok és Természetvizsgálók 1901-es kongresszusán felszólal, ahol a pedagógusok, orvosok, egyetemi hallgatók megnyerését hangsúlyozza.^{60/a} Az Országos Közegészségügyi Egyesületben előadást tart az alkoholkérdésről, a legújabb

„DEMOKRATIA“-PÁHOLY KÖNYVTÁRA.

LII.

AZ

ALKOHOLIZMUS ELLEN
VALÓ VÉDEKEZÉS.

A SZEGEDI «ÁRPÁD» SZABADKÖMÜVES PÁHOLYNAK AZ
ALKOHOLIZMUS MEGGÁTÁLÁSÁRA CÉLZŐ MOZGALOM KEZ-
DEMÉNYEZÉSE TÁRGYÁBAN TETT ELŐTERJESZTÉSÉRE
VONATKOZÓ JELENTÉS ÉS ESZMECSERE

A Demokratia páholy 1900. évi márczius hó 2-án tartott
munkájából.

BUDAPESTEN, 1901

A páholy sajátja.

kutatások ismertetésével. Szükségesnek tartja az egyes vidékek szeszfogyasztásának pontos felmérését, javasolja, hogy az Országos Közegészségügyi Egyesület keretében bizottság alakíttassék az alkoholkérdés tanulmányozására. E terv 1903 őszén meg is valósul.^{60/b}

Az 1902. év tavaszán a Szociáldemokrata Párt nagygyűlése is felvette napirendjére az alkoholkérdést. A napisajtó viszont ritkán hozott cikkeket az alkoholizmus pusztításairól. A munkások lakásnyomora, a hosszú munkaidő, a rossz munkafeltételek, az egyre szaporodó pálinkamérések egyre inkább elősegítették az alkoholizmus pusztítását a munkásosztály tömegei között. Az előretörő kapitalizmus a földtől elszakított, nagy paraszti tömegeket a városba vonta össze. Sem a régi, sem az új munkások lakásszükségletét biztosítani nem tudták. Ezeket a kultúra lehetőségeitől megfosztott, gyökértelen, a falutól már elszakadt, de a városi életben még gyökeret nem eresztett rétegeket, a testi elcsigázottság és belső bizonytalanságuk fokozottan a pillanatnyi megkönnyebbülést jelentő érzéki élvezetek, így az alkoholizmus felé hajtott. Bár Budapesten 1875–1890 között a hús ára csökkent, de ezen időszak alatt nem a hús-, hanem a pálinka- és belfogyasztás növekedett. Míg a húsfogyasztás 1881–1885 között a legalacsonyabb volt, addig a szeszitaloké ekkor szökött a legmagasabbra.⁶¹ Nemcsak Budapesten és a nagyobb városokban pusztít az alkoholizmus, de az ország számos más vidékén is, különösen a hagyományos pálinkafogyasztó vidékeken, a Felvidéken és a Székelyföldön. T. Nagy Imre „Csík vármegye közigazgatási leírása” c. munkájában így ír erről a jelenségről: „A szegénység terjedésével párhuzamosan lépést tart az iszákosság elterjedése. A pálinkaivás szenvedélye oly méreteket öltött – különösen a szegény osztálynál –, honnan visszatérés már alig van.”⁶² Illyefalván 1910-ben hatan haltak meg alkoholmérgezés következtében. Nem egészen egy év alatt 165 embert ítéltek el ebben a községben, részegségben elkövetett kihágások miatt.

Dr. Máday Izidor az 1900-as évek elején, alkoholizmus kérdésével kapcsolatos kérdőíveket küldt szét a megyék közigazgatási és közoktatási szerveinek. A válaszok, amelyeket a kérdőívekre adtak, megdöbbentő képet festettek a megyékben pusztító alko-

ALKOHOLISMUS ES MUNKÁSKÉRDÉS.

IRTA

D^{RE} GLÜCK GYULA.

Különnyomat a „KLINIKAI FÜZETEK” 1901. decemberi füzetéből.

BUDAPEST, 1901.

BROZSA OTTO KÖNYVNYOMDÁJA

holizmusról. Jellemző, hogy a mezőgazdasági vidékeken milyen fontos szerepet játszott a pálinka: „ma már alig van fizikai munka, amelynek végzésénél előre ki nem kötnék, hogy a napszámra pálinkát is adjon a munkaadó”. Csík vármegyével kapcsolatban így számol be a jelentés: „Mezei munkás kora reggel munkába állásakor, azonkívül még a 4 étkezéskor kap pálinkát 1–1 dl-t, tehát napjában 5 dl-t. Szívesebben megy a napszámos oda, ahol kevesebb munkabért, de több pálinkát adnak, mint oda, ahol nagyobb munkabért és kevesebb pálinkát kap.”⁶³

Arra a kérdésre, hogy milyen a korcsmák arányszáma a lakosság számához viszonyítva, különösen Árvamegyéből érkeznek megdöbbentő adatok. Így pl. Alsó-Kubinban 1600 lakosra 10 korcsma jut. Még ennél is riasztóbbak Kézdivásárhely adatai, amely városkának 7628 lakosa és 100 korlátlan italmérő boltja van. Szabolcs megyében arra a kérdésre, hogy miért isznak, a megkérdezettek azt válaszolták, ha már nincs mit enniük, legalább a pálinka tartsa bennük a lelket. Békés vármegyéből – a kérdőívnek arra a pontjára, hogy a rossz lakás, fűtési, világítási viszonyok befolyásolják-e az ivási hajlamot – a hivatalos szervek jelentése így hangzik: „Különösen télen, ha tartós és nagy a hideg, a nép a korcsmákba húzódik, mert bizonyosan melegebb hajlékot talál ott, mint odahaza.”⁶⁴

Arra is feleletet kapunk – bár csak hozzávetőlegeset –, hogy milyen az arány a pálinkára és az egyéb élelemre, ruházatra fordított kiadások között. A becslés szerint a megyékben, az italtra fordított kiadás általában 10–15⁰/₀. Két vármegyében 20⁰/₀, négyben 25⁰/₀, másik négy vármegyében 33⁰/₀, két vármegyec 25–50⁰/₀-ot jelent. Ha nem is pontosak ezek az adatok, mégis megközelítő képet adnak a század elejei magyarországi alkoholizmusról.

Dr. Madzsar József az alkoholelleni küzdelem egyik ismert előharcosa, az 1889–1903 közti szesztermelési és fogyasztási adatok alapján megállapítja, hogy a fenti 15 éves periódusban a tiszta szeszfogyasztás egy főre eső mennyiségét illetően, Európában csupán Dánia előzte meg Magyarországot.⁶⁵

Az államnak a szeszfogyasztásban való érdekelttségét szemléltetően mutatják a következő adatokat. A szeszszitalok utáni fogyasztási adó 1877–1897 között 9 431 000 Forintról 38 503 782 Fo-

tintra, azaz négyszeresére emelkedett. Rohamos emelkedést mutat a szeszadó összege is. Míg 1877-ben 5 538 000 Ft, 1885-ben 11 040 898 Ft, 1895-ben már 28 556 482 Ft, 1897-ben pedig 31 364 191 Ft-ra emelkedik. A pálinkafogyasztás előretörésére mutat a bor- és szeszadó arányában bekövetkezett eltolódás is. Míg 1877-ben a boradó a szeszadónak több mint felét tette ki, addig 1897-ben alig $\frac{1}{8}$ -át.

Mint már említettük, az alkohol ellen küzdők magyarországi vezérkara a Good Templar páholyokban tömörült. Bár azt hangoztatták, hogy a Rend apolitikus szervezet, amelynek egyedüli célja az emberiséget fenyegető és a magyar népet pusztító társadalmi betegség, az alkoholizmus visszaszorítása, mégis a páholyok tagjai közt különböző pártállású, haladó gondolkodású egyéneket találunk. Akadnak köztük polgárok, radikálisok, szocialisták, munkások, de – főképp az előadók közt – jelentős számban orvosok. Olyan neveket találunk a magyarországi antialkoholizmus századeleji zászlóvivői között, akiket a magyar munkásmozgalom ma is megbecsüléssel emleget. Hogy csak néhányat említsünk közülük: Dr. Hamburger Jenő, dr. Bolgár Elek, Vágó Béla, dr. Madzsar József, dr. Rónai Zoltán, dr. Doktor Sándor. Az antialkoholisták propagandája kezdetben igen szűk körre korlátozódott, jelentősebb előrehaladást akkor tudnak felmutatni, amikor közelebb kerülnek a munkásokhoz, és a magyar munkásmozgalomhoz.

Mielőtt az alkoholelles törekvéseknek a munkásmozgalomhoz való viszonyára rátérnénk, röviden foglalkoznunk kell az 1905 szeptemberében Budapesten tartott X. Nemzetközi Alkoholelles Kongresszussal. Ezeket a demonstratív jellegű találkozásokat 1887 óta két évenként más és más ország fővárosában tartották. Általában ott, ahol az alkoholelles szervezkedés kezdeti nehézségekkel küzdött. Egy-egy ilyen kongresszus után, az illető ország alkoholelles szervezkedése lényegesen előbbre jutott. A budapesti kongresszuson 16 állam, a magyar törvényhatóságok, városi képviselőiben pedig közel 1000 delegátus vett részt. A külföldiek közül az alkoholkérdés számos, világszerte ismert tekintélye, így Forel, Legrain, Kassowitz, Laitinen stb. is. A kongresszus a magyar dr. Stein Fülöpöt választotta meg főtítkárnak. Az ülésezés

5 napja alatt 13 nagyobb előadás hangzott el. E témák közül megemlítünk néhányat: „Az alkohol befolyása az emberi és állati szervezet ellenállóképességére, különös tekintettel az átöröklésre”, „Alkohol és nem-i élet”, „Iskola és nevelés az alkoholizmus elleni küzdelemben”, „Munkások kulturális törekvése és az alkohol”, „Politikai jogok jelentősége az alkoholelleni küzdelemben” stb. Számos értékes előadást és figyelemre méltó felszólalást tartottak a magyar antialkoholisták is. Dr. Deutsch Ernő beszámolt tapasztalatairól, amelyeket a budapesti ingyentej rendelésen észlelt. Kimutatta, hogy a legjobban fejlődtek az absztinens szülők gyermekei. Az iszákos szülők gyermekei fogékonyabbak a betegségekre. Dr. Vámbéry Rusztem az alkoholelleni küzdelmet kriminológiai szempontból elemezte. Dr. Fischer kórházi főorvos, a megelőzés gondolatát vetette fel az alkoholelles nevelésnél. Dr. Stein Fülöp az alkoholelleni harc történetének egyes szakaszait világította meg előadásában. Eötvös Károly Lajos szolnoki tanfelügyelő azt a munkát vázolta, amely az iskolára vár az alkoholelleni küzdelemben. A Múcsarnokban a kongresszus idején

alkoholelles kiállítás rendeztek. A záróülés után 3000 munkás részvételével népgyűlést tartottak, ahol Forel és Gumpłowitz intézett lelkesítő beszédet a hallgatósághoz. A kongresszus magára vont a sajtó és a közvélemény figyelmét is. A szervező munka a kongresszus után aktívabbá vált.

Az Alkoholelles Munkásegylet a Szociáldemokrata Párt és a Good Templar páholyok közreműködésével 1904 novemberében alakult meg. Az alakuló ülésen Vankó Károly ismertette az egyesület célkitűzéseit hangsúlyozta, hogy nem akarják a munkások figyelmét elterelni a döntő társadalmi kérdésekről, sőt ellenkezőleg az a céljuk, hogy az alkoholelles küzdelem révén közelebb hozzák a munkásokat történelmi hivatásukhoz. Nem lehet említés nélkül hagyni azt a tényt sem, hogy a vezetőségbe több Good Templaristát is beválasztottak. Elnökké Vankó Károlyt, pénztárossá dr. Madzsar Józsefet választották; míg a vezetőség tagjai közt ott találjuk dr. Hollós Józsefet és dr. Stein Fülöpöt is. Az egyesület célkitűzései között szerepel az a követelés is, hogy a párt- és szakszervezeti helyiségekben be kell szüntetni a szeszitalok árusítását, a szakegyleteket ki kell költöztetni a korcsma-helyiségekből. Ebben az időben még eléggé általános volt az a jelenség, hogy egyes szakegyletek, anyagi nehézségeik miatt, vendéglők csendesebb zugaiban végezték szervezési munkájukat. Buchinger Manó ezekre az időkre emlékezve könyvében ezeket írja: „Azokban a régebbi időkben bizony még úgy volt, hogy az együgyyanazon időszakban a szervezkedés útjára indult összes szakmai csoportok, egy-egy kis korcsma helyiségben húzódtak meg... A kicsiny primitív keretek közt, úgy éltek ezek a csoportoskák, ahogy tudtak. Ha az egyik helyen megunták, szedték a sátorfájukat, kis kézikocsira rakták az egyesület szegényes leltárát és odább hurcolkodtak egy másik korcsmába.”⁶⁶

A Good Templar páholyok legjobb előadói keresték fel a szakegyleteket és vitték a felvilágosító szót a munkások közé. Nemcsak a budapesti, de a vidéki szervezeteket is sorra felkeresik. Dr. Madzsar József 1905 januárjában Vácott a szakszervezeti helyiségekben nagy közönség előtt beszélt a szervezett munkások feladatairól az alkoholelles küzdelemben. Különösen ennek az évnek a tavaszán élénkült meg az alkoholelles agitáció. Dr. Stein

előadást tart az V. kerületi Munkáskaszinóban, a Ganz gyárban, a munkásképzőben, a szabók, aranyművesek és a szobafestők szakegyletében. Antal Sándor a bádogosoknál és cipőfelsőrész készítőknél; Weber Gyula az ifjúmunkásoknál, a kőművesek és ablaktisztítók szakegyletében; dr. Kemény a kárpitosoknál; Vankó Károly az újpesti vas- és fémmunkásoknál tartott előadásokat. Az Egger-gyári munkásokat dr. Bolgár Elek kereste fel. Az Országos Magyar Alkoholelles Egyesülettel karöltve több fővárosi tanonc- és elemi iskolában tartanak propaganda-előadást a szülők számára is. Szervező útjuk során eljutottak: Kassára, Debrecenbe, Nagyváradra és más városokba is. Sőt 1905. február 26-án Angyalföldön nyilvános népgyűlést tartottak ezernél több munkás részvételével. A népgyűlésen dr. Büchler, dr. Hollós és dr. Stein szólt az egybegyűltekhöz. Az egykorú jelentés szerint a népgyűlés „jelentős számú rendőri asszisztenciával, zajlott le.⁶⁷ A határozati javaslat követeli, hogy a pálinkamérések, korcsmák, vendéglők, kávéházak és egyéb üzletek szombat este 6 órától hétfő reggel 6 óráig szüneteltessék a szeszesitalok árusítását. „Egyben a népgyűlés a legnagyobb erkölcsstelenségnek tartja, hogy az államhatalom a vasárnapi munkaszünetet, éppen az egészséget romboló szeszesitalok kímérésére nem terjeszti ki” – állapítja meg a határozati javaslat.⁶⁸

A külföldi munkáspártok is foglalkoznak a munkásmozgalom és az alkoholelles küzdelem viszonyával. Hangoztatják, hogy az alkoholizmus a munkásosztály fizikai és szellemi munkaerejének, harci készségének és szervezési lehetőségének igen komoly akadálya, amely ellen fel kell venni a harcot. Általában az absztinens egyletek támogatását, az iskolákban az alkoholelles oktatás bevezetését, italmérések számának csökkentését és adójuk felemelését; másutt ingyen tej- és kávékimérések felállítását stb. javasolják. A kongresszusokon már a 90-es évektől kezdve többször felmerült az alkoholizmus, és az ellene való küzdelem kérdése. Ám a megértés és támogatás mellett mindenütt jelentkezik a kétség és a bizalmatlanság is. Szabad-e a munkásosztály figyelmét, bármilyen jelentéktelen mértékben is elvonni a főkérdésről? Lehet-e a kapitalizmus viszonyai között eredményesen küzdeni az iszákosság és az ivási szokások ellen? Bizonyos eredményt ugyan

GYÜLESI TUDOSÍTÁS.

Az V.—VI. kerületi pártszervezet vasárnap délután, a Huba-utcai munkásképző-egylet helyiségében népgyűlést tartott. A nagy számban megjelent munkások óriási lelkesedéssel kísérték a szónokok fejtegetéseit. A napirend első pontjáról, amely az alkohol elleni mozgalomról szólt, dr. *Bücker*, dr. *Hollós* és dr. *Serfa* szólottak, akiknek indítványára a népgyűlés a következő határozati javaslatot fogadta el:)

Az 1905. február hó 26 án, VI., Huba-utcai 20. sz. a. tartott népgyűlés felismerve az alkohol élvezetének veszedelmes és pusztító voltát megfogadja, hogy minden erővel rajta lesz hogy a munkásság minél nagyobb rétegét óvja az alkohol fogyasztásától. Előzött szem előtt tartva, a jelenlévő munkásság követeli, hogy a szeszesitalok kímérése a pálinkamérésekben szállodákban, vendéglőkben, kocsmákban, kávéházakban, fűszer- és szatócsüzletekben szombat este 6 órától hétfő reggel 8-ig ne engedtesse meg. Egyben pedig a népgyűlés a lehető leg-nagyobb erkölestelenségnek tartja, hogy az államhatárom a vasárnapi munkaszünetet éppen az egészséget romboló szeszesitalok kímérésére nem terjeszti ki.

A napirend második pontjával, az általános titkos választói joggal lapunk más helyén foglalkozunk. Mielőtt a gyűlést bezárták volna, felszólalt még *Vágó Béla* elvtárs, aki rámutatva az oroszországi nagy küzdelemre, buzdította a megjelent elvtársakat hasonló lelkes kitartásra és áldozatkészségre. Ezután *Deutsch* elvtárs bezárta a gyűlést s a megjelentek a *Marseillaise* hangjai mellett oszlottak szét.

el lehet érni; de a kapitalista viszonyok szinte napról napra, újra és újra létrehozzák és „újratermelik” azokat a viszonyokat, amelyeknek tevékenyén buján a dudva, így az alkoholizmus is.

A polgári absztinens irányzat és a munkásabsztinens mozgalom között voltak ugyan elvi ellentétek, de a legfontosabb akciók alkalmával általában együttműködtek. Kezdetben ezek az ellentétek háttérbe szorultak. Sajtóvonalon is koordinálják tevékenységüket. Az „Alkoholizmus” c. lap nemcsak a Good Templar rend alkoholellenes sajtója, de az Alkoholellenes Munkásszövetség, és több kisebb absztinens egyesület központi lapjaként jelenik meg. Csak később, 1908-ban lát napvilágot az „Absztinens”, amely az önállóan szervezkedő szocialista absztinensek szócsöve.

A polgári absztinensek megítélése szerint a munkásság és az alkoholkérdés vizsgálatánál két túlzó álláspont alakult ki. Az egyik szerint döntően előtérbe kerül az alkoholizmus, amelyet a munkásosztály bajai legfőbb forrásaként vesznek számításba. Tehát a munkásoknak az alkohollal való leszoktatása, a szociális kérdések rendezését is magával hozná. A másik hibás álláspont szerintük az, amely az alkoholizmust csupán a kapitalista társadalom termékének tartja, amelyet csak a fennálló gazdasági rendszer felszámolása küszöbölhet ki. E tétel cáfolatképp Norvégia példájára szoktak hivatkozni, ahol már a kapitalista viszonyok közt is vissza tudták szorítani az alkoholizmust. Végül is kifejtik, hogy az alkoholizmus legfőbb okát az ivási szokásokban kell keresni. Ezek ellen kell elsősorban küzdeni; mert ellenkező esetben az ivási szokások az új társadalmi rendszerbe érintetlenül átkerülnek. A polgári és szocialista absztinensek közti bizalmatlanság legfőbb forrása természetesen a világnézeti ellentétekből fakadt. Az ellentétek egy másik okát az szolgáltatta, hogy a polgári absztinensek készségesen együttműködtek a kormány taktikázó exponenseivel, akiknek célja az volt, hogy a mozgalmat látszatintézkedésekkel leszereljék.

Ezen ellentéteket a gyakorlati munkának számos közös mozzanata, kisebb-nagyobb sikere, vagy inkább kudarca egyenlítette ki. A két csoport akcióegységét Forel tiszteletet parancsoló egyénisége segítette, aki többször járt Magyarországon, és mindkét irányzat feltétlen bizalmát élvezte. Forel számos cikket küld az

„Alkoholizmus” c. lapnak. Az „Absztinens” megindulásakor közli Forel üzenetét, amely „Munkások és az alkoholizmus” címen jelent meg. „A szocializmusnak erős és józan koponyákra van szüksége – írja Forel említett cikkében –, egész szívre és egész lélekre. Ez okból felhívom Magyarországot öntudatos munkásságát, hogy csatlakozzék az alkoholelles mozgalomhoz, az absztinens munkásegylethez és a mi Good Templar rendünkhöz, és alakítson az ország minden részében szocialista páholyokat, amelyekben a szocialista párt hűséges tagjai foglalnának helyet. A mi szilárd testvéri szervezkedésünk, mely az alkohol zsarnoksága ellen harcol, alkalmas arra, hogy a munkáspárt erejét, egészségét, munkaképességét fokozza.”⁶⁹

A magyarországi Szociáldemokrata Párt kongresszusai több esetben foglalkoztak az alkoholkérdéssel. Elcinte ugyan a pártvezetőség idegenkedett az alkoholelles mozgalomnak a párt programjába való felvételétől, általában azonban igyekeztek kivonni a szakszervezeteket a korcsmából. Több szakszervezeti helyiségben betiltották a szeszesitalok kimérését. Támogatták és propagálták a szakszervezetekben tartott alkoholelles előadásokat. Először az 1902-es pártkongresszus fogadta el azt az indítványt, hogy a párt minden alkoholelles mozgalmat támogasson.⁷⁰ A későbbi évek kongresszusai húzódoztak a kérdés részletes megtárgyalásától. Több vidéki szervezet szorgalmazta, hogy az alkoholkérdést felvegyék a kongresszusok napirendjére. A IV. szakszervezeti kongresszus 1908-ban határozatot fogadott el arról, hogy a szakszervezetek költözzenek ki a korcsmákból. A kongresszus szükségesnek tartja a felvilágosító munka fokozását, alkoholelles munkáslap megindítását, kiadványok terjesztését, alkoholelles csoportok megalakítását. A határozatok közt szerepel az alkohol kivonása a munkahelyről, helyette erősítő, vagy melegítő alkoholmentes italok árusítása, az alkoholmunkabér eltiltása stb.⁷¹ A néhány hónappal később összeülő pártkongresszus Bokányi javaslatára elfogadja a szakszervezeti kongresszus előző határozatait, egyes pontjainak kibővítésével. Így kerül be a határozati javaslatba a lokálopció, az italmérések községi kezelésbevétele és a 36 órás ünnepnap munkaszünet kiterjesztése a szeszesitalok kimérésére. Bokányi a javaslat elvi megindolásában

a következőket állapítja meg: „Ha a párt hatalmas, erős erkölcsi befolyását ebben a kérdésben is érvényesíti, úgy olyan missziót fog teljesíteni, mely bizonyítani fogja, hogy nemcsak új gazdasági rendet akar, hanem megfelelő kultúrebereket is nevel hozzá. De ez csak a szocializmus egyik részletkérdése. De kérdése, és ezzel meg kell barátkozni.”⁷²

A Good Templar rend alkohollelles kampánya az 1905-ös nemzetközi kongresszus után erőteljesebbé válik. Nemcsak a páholyokban, de mint az Alkohollelles Munkásegylet előadója, a szakszervezetekben és a vidéki szervezetekben is számos előadást tartottak. A legnehezebb területektől sem riadnak vissza. A kávéházi pincérek szakegyletében pl. dr. Madzsar és dr. Bolgár végez felvilágosító munkát. Az éttermi pincérek előtt dr. Dóczi vázolja sajátos feladataikat az alkohollelles küzdelemben. Az agitáció eredményeképpen az egyletből kitiltották a szeszest. Nem véletlen az sem, hogy nemzetközi kongresszusokon éppen a magyar küldött indítványára határozták el, hogy szorgalmazni fogják szervezeteikben az antialkoholista felvilágosító munkát. A Forel-páholy a Földmunkások szakszervezetében több előadást tartott. Röviddel utána a Földmunkások Országos Szövetsége az egylet helyiségéből kitiltotta a szeszest. A szobafestők szakegyletének közgyűlése is eltiltotta a szeszest. Az Általános Bőrmunkás Szövetség küldöttközgyűlése 1907-ben határozatot hozott arról, hogy a még korcsmákban ülésező csoportok magánhelyiségbe költözzenek. Dr. Madzsar és dr. Hollós Óbudán, az ácsok szakegyletében tartott alkohollelles előadást. Ennek nyomán 16 tagú absztinens csoport alakul Kellner Sándor vezetésével. Sőt már a munkások követelései között is feltűnik egy-egy antialkoholista jellegű pont. A gázgyári munkások egészségügyi és szociális követeléseik közt szerepel az is, hogy az igazgatóság gondoskodjon arról, hogy a munkások díjtalanul és korlátlan mértékben juthassanak alkoholmentes italokhoz. Ennek ellenére még az 1910-es években jelentős azoknak a csoportoknak a száma, amelyek egyleti helyisége korcsmákban van. Erre utal az „Absztinens” egyik cikke is: „Igen sok szakszervezeti és politikai szervezet él még benn a pálinkás lebujók, bűzhöd, dögletes levegőjében, mert a lakásviszo-

Munkások! Elvtársak!

AZ ALKOHOL gyilkos mérge ezrével teszi szerencsétlenné a dolgozó munkásokat,

AZ ALKOHOL tönkre teszi az egyént és megrontja a fajt,

AZ ALKOHOL veszélyezteti a munkásság küzdelmének vég-célját, a szabad, s egészséges jövő társadalmának kivívását.

AZ ALKOHOL romboló mérge a leghatalmasabb eszköz a kapitalizmus kezében a munkásság osztálytudatos törekvéseinek letörésére, mert az alkohol megbénítja az akaratot, elbűtíti az agyat s engedelmes rabszolgává süllyeszti a munkást.

Nem nézhetjük hát tétlenül, hogy munkástársaink ezrei még ma is áldozatai az alkohol orvúl támadó mérgeének s egészségükkel, fiaik boldogságával, előrehaladásával fizetnek a pillanatnyi örömért.

Munkások! Elvtársak!

Dr. MADZSAR JÓZSEF elvtársunk (Budapestről) folyó hó 20-án, vasárnap este fél 9 órakor az Építőmunkások Szakegyesületében

Alkoholizmus és szocializmus

címmel előadást tart, ahol minden öntudatos, gondolkozó munkásnak meg kell jelennie.

Aki őszintén várja szívében a munkásság nagy harcának diadalát, annak magának is részt kell vennie a küzdelemben, amely küzdelemnek ki kell terjednie minden ellen, a mi a munkásnak és munkásságnak ellensége.

Az alkohólnál alig van veszedelmesebb ellensége a munkásságnak, **fel kell tehát vennünk a küzdelmet az alkohol ellen is!**

Elvtársak! Legyünk ott valamennyien **Dr. Madzsar József** elvtársunk előadásán.

A nagyváradai alkoholelles munkásegységlet.

nyok gyalázatosan magas ára miatt képtelen magánhelyiségre szert tenni. Ezen állapotok ellen kell a szakszervezetek absztinens tagjainak testületileg operálni. Ki a pártszervezetekkel és szakszervezetekkel a korcsmák bűzös, mételyezett levegőjéből!⁷³

Az itt következő táblázat – mely csak egy részét mutatja be a Good Templar rend tevékenységének – képet ad arról az intenzív alkoholelles, és egyéb munkásságról, amelyet a fenti egyesület évek során át kifejtett.

Az 1905–1906-ban tartott előadások:

- Vágó Béla: Alkoholizmus és szocializmus.
Dr. Madzsar J.: A szeszfogyasztás adatai Magyarországon.
Dr. Dóczy I.: Az alkohol hatása a faj fejlődésére.
Dr. Donáth Gy.: Az orvos és az alkohol.
Antal Sándor: Alkohol a népeletben.
Dr. Schwarz J.: Az alkoholelles propaganda eszközei, különös tekintettel az állam feladataira.
Stark D.: Alkohol régen és most.
Hamburger Jenő: Oktató előadás.
Löwy D.: Alkoholizmus a zsidó vallási életben.
Kondor L.: A tanítósnak az alkoholelles küzdelemben való feladatai.
Grosszmann J.: Alkoholelles mozgalom történeti ismertetése.
Dr. Löbl Z.: Az alkohol hatása a szellemi munkára.
Dr. Hollós J.: Az alkoholizmus.
Dr. Bolgár E.: Védekezés az alkoholizmus ellen.
Dr. Madzsar J.: Az alkohol befolyása a testi és szellemi munkára.
Dr. Schwarz J.: Az alkohol a betegségek és halálozások statisztikájában.
Dr. Pándy K.: Alkohol, degeneráció és elmebetegségek.
Dr. Décsi I.: Az alkohol hatása a gyermekekre.
Dr. Fejér O.: Az alkoholizmus jogi vonatkozásai.
Dr. Bolgár E.: Védekezés az alkoholizmus ellen.
Dr. Molnár A.: Alkoholizmus és prostitúció.
Dr. Bolgár E.: Az alkoholelles mozgalom társadalmi jelentősége.

- Dr. Dóczi I.: A Good Templar rend világpáholyától való elszakadásának lényege és jelentősége.
 Dr. Dóczi I.: Előadás az Orvosegyetemen.
 Dr. Bolgár E.: Az alkoholkérdés, mint a társadalomtudomány egyik fejezete.
 Dr. Donáth Gy.: Az alkohol hadseregünkben és sportszervezeteinkben.
 Vajda F.: Az orvoshallgatók és az alkoholkérdés.
 Lobstein: Az alkohol és tápszer.

Az 1907-es évben tartott előadások:

- Dr. Décsi I.: Az alkoholizmus néhány kérdése.
 Dr. Löbl: Az elsősegély.
 Dr. Dienes P.: A fizikai elméletek fejlődése.
 Dr. Fischer M.: Anglia gyárvárosai és munkásai.
 Dr. Dienes Valéria: A pragmatizmusról.
 Dr. Faber H.: A modern művészet.
 Dr. Unterberg A.: A nemibetegségek megelőzése.
 Vágó J.: A munkaközvetítés.
 Dr. Madzsar J.: Az ember származása.
 Grossmann J.: Az alkoholelleses törekvések története.
 Dr. Stein F.: A gothenburgi rendszer és annak reformja.
 Lóránt L.: A szeszfogyasztás és a társadalom.
 Dr. Doktor Sándor, Sipőcz Géza, dr. Szilágyi Ármin, Sasvári Béla és dr. Hajdu Gyula előadásai.

1908-ban tartott előadások:

- Ismeretlen szerzők előadásai: A szeszitalok hatása a szervezetre kórbontani készítmények bemutatásával.
 Az agy működése.
 Alkohol és nemi élet.
 Társadalmi betegségek.
 A halál élettana.
 Dr. Madzsar J.: Az ember származása.
 Dr. Timár M.: Monizmus.

- Kiss A.: Munkásbiztosítás.
 Dr. Bolgár E.: Az absztinens mozgalom és a politika az USA-ban.
 Dr. Schubert: Gorkij.
 Dr. Ferenczi: A sexualitás szerepe az idegéletben.
 Dr. Strasser: A szocializmus.
 Dr. Madzsar J.: Darwin élete és működése.
 Glücklich V.: Nőmozgalom és kultúra.
 Dr. Katona I.: Nietzsche.
 Dr. Rónai Z.: Az alkohol és beszámíthatóság.
 Dr. Diener J.: Művészet és szocializmus.
 Dr. Stein F.: Az alkoholizmus és sexualitás pszichológiai vonatkozásai.
 Dr. Madzsar J.: Az alkohol hatása az emberi szervezetre.
 Dr. Hollós I.: Az alkohol hatása az idegrendszerre és az agyműködésre.
 Nagy O.: Az alkohol hatása a munkaképességre.
 Dr. Unterberger H.: Az alkohol hatása a nemi élet szempontjából.
 Dr. Stein F.: Az alkohol hatása az utódokra.
 Dr. Katona I.: Az alkohol, mint a kriminalitás tényezője.
 Dr. Káldor I.: Az alkoholizmus gazdasági vonatkozásai.
 Dr. Fejér O.: Az alkoholkérdés szociálpolitikai jelentősége.
 Dr. Grossmann J.: Az alkoholelles küzdelem története.

Előadások 1909-ben:

- Dr. Décsi I.: Az alkohol hatása a szervezetre, különös tekintettel az idegrendszerre.
 Dr. Unterberg J.: Tápszer-e az alkohol?
 Dr. Fejér C.: Az alkoholkérdés szociális jelentősége.
 Dr. Dóczi I.: Az alkoholizmus és a munkáskérdés.
 Szerdahelyi S.: Az alkoholkérdés és a szocializmus.
 Dr. Robicssek B.: Az alkohol szerepe a kriminalisztikában.
 Dr. Katona I.: Az alkoholkérdés gazdasági vonatkozásai.
 Dr. Pándy K.: A mámorról.
 Dr. Stein F.: Mértékletesség, vagy absztinencia.
 Kiss Adolf: A betegsegélyzők és az alkoholkérdés.

- Dr. Kunfi Zs.: A szabadgondolatról.
 Dr. Löbl V.: A munkaidő és pihenőidő befolyása a munkaképességre.
 Dr. Unterberg: A nemibetegségek és elterjedésének okai.
 Dr. Löbstein: Néhány szó a rákról.
 Dr. Dóczi I.: Az állam feladata az alkoholelleses küzdelemben.
 Dr. Madzsar J.: Mi a természettudományok világfelfogása.
 Fenyves J.: Finn, svéd, norvég alkoholelleses küzdelmek története.
 Dr. Strasser J.: A szocializmus.
 Dr. Madzsar J.: Darwin élete és működése.
 Glücklich V.: Nőmozgalom és kultúra.
 Dr. Stein F.: Az alkohol és szellemi munkaképesség.
 Dr. Hollós J.: Az alkohol hatása az emberi testre.
 Dr. Madzsar J.: Társadalmi betegségek.

1910-ben tartott előadások:

- Dr. Dóczi I.: Az iskola és az alkohol.
 Dr. Fejér O.: Az alkohol, mint bűnöző.
 Dr. Stein F.: Az alkohol hatása az idegrendszerre.
 Dr. Grossmann J.: Az alkoholelleses mozgalom története.
 Dr. Fenyvessy B.: A szervezet védekezése a fertőzőbetegségek ellen.
 Dr. Káldor I.: Az alkohol, mint társadalompusztító mérég.
 Dr. Weisz M.: Az alkohol és a szervezet.
 Dr. Katona I.: Az alkohol gazdasági jelentősége.
 Dr. Sebestyén Józsa: Az alkoholizmus okai.
 Bakonyi Jolán: Absztinencia, vagy mértékletesség.
 Dr. Káldor I.: Összefoglaló előadás az alkoholkérdésről.
 Dr. Madzsar J.: Társadalmi betegségek.
 Jászai Mari: Az absztinens nőkről.
 Dr. Weisz M.: Az alkoholistákról való gondoskodás.
 Dr. Kormányos: Az alkoholelleses küzdelem eszközei.
 Dr. Hollós I.: Az alkohol mint kórokozó.
 Dr. Hollós I.: Az alkohol hatása a szellemi életre.
 Mandello V.: Az élettartam és az alkohol.

Lengyel: A tömegnyomor egyik okozója.
 Dr. Balogh G.: Alkoholizmus és militarizmus.
 Müller J.: Nők az alkoholelleni küzdelemben.
 Baranyai Z.: Alkohol és az irodalom és zene.
 Dr. Hollós I.: Az alkoholelleni küzdelem története.
 Czibula A.: Alkoholizmus a bűntények és balesetek terén.
 Dr. Dienes L.: Az alkohol társadalmi hatása.⁷⁴

Az alkoholizmusnak a betegségekkel, balesettel, bűnözéssel való összefüggése már közismert. 1909 tavaszán tömeges pálinkamérgezésről érkező hírek vonták magukra az ország közvéleményének figyelmét. Márciusban Tótaradócon 14, Mezőkeresztesen 12 ember pusztult el hirtelen, pálinkamérgezés következtében. Májusban Szamos-Lippán 4, Jankahidán 2, a Diósgyőr melletti Hámorban 8 ember válik az alkoholemérgezés áldozatává. Júniusban Budapesten 8, augusztusban Pilisvörösváron 7 ember hal meg pálinkamérgezés következtében.⁷⁵ E nagyszámú haláleset a szeszadó 1908-ban elrendelt felemelésével van összefüggésben, mivel annak következtében az adómentes denaturált szesz fogyasztása megnövekedett. Az államkincstár, hogy a fogyasztást megakadályozza, különféle szerekkel kísérletezett, hogy a denaturált szeszt a fogyasztásra élvezhetetlenné tegye. Ez volt hát a katasztrófasorozat közvetlen előidézője. Közvetett oka pedig az, hogy a háborús készülődés következtében nehézségekkel küszködő állampénztárt a kormány szeszadóemeléssel igyekezett egyensúlyban tartani.

A pénzügyminiszteri jelentés is tesz erre homályos célzásokat: „... a folyton fokozódó állami szükségletek fődözhetősége végett az állami bevételi források belterjesebb kihasználására van szükség.” Erre a „belterjesebb kihasználásra” derít fényt az 1909-ben és 1910-ben befolyt italadó összehasonlítása. Italadó 1909-ben

szesz és pálinka után:	92.018.516 K.
sör után:	26.637.000 K.
bor után:	20.000.932 K.

Ezzel szemben 1910-ben az italadó révén befolyt összeg 171 millióra emelkedett.⁷⁶

Az alkoholizmus és a balesetek közti összefüggésre mutatott rá

Kiss Adolf a Munkásbiztosító igazgatója. Az 1901–1905 közötti nagyipari és kisipari balesetek összehasonlítása után arra a megállapításra jutott, hogy hétfőn és szombaton lényegesen nagyobb a balesetek száma, mint a hét más napjain. 1901-ben a nagyiparban bekövetkezett balesetek száma: 13.641, míg a kisiparban: 2239. Az egyes napok szerinti megoszlás a következő:

A hét egyes napjai szerinti megoszlás	Nagyipari balesetek száma	%-a	Kisipari balesetek száma	%-a
Vasárnap	717	5,26	190	8,47
Hétfő	2 237	16,30	347	16,74
Ünnep utáni nap	351	2,57	73	3,25
Szombat	2 173	15,94	332	14,82
Egyéb hétköznap	8 139	59,67	1 268	56,63
Ismeretlen napon	24	0,17	2	0,08
1903: 14 328 ill. 2038				
Vasárnap	874	6,10	1 178	8,73
Hétfő	2 212	15,47	319	15,65
Ünnep utáni nap	509	3,55	66	3,24
Szombat	2 238	15,62	319	15,65
Egyéb hétköznapon	8 470	59,12	151	56,48
Ismeretlen napon	25	0,17	5	0,25
1905: 17 131 ill. 1831				
Vasárnap	875	5,1	150	8,2
Hétfő	2 848	16,6	328	18,0
Ünnep utáni nap	397	2,3	59	3,2
Szombat	2 719	15,9	264	14,4
Egyéb hétköznap	10 264	59,9	1 030	56,2
Ismeretlen napokon	28	0,2	—	—

Míg 1905-ben a hétfő az összes napok arányában 13,42⁰/₀-kal szerepel, addig a balesetek arányában 16,15⁰/₀-kal. Hasonló a szombat 13,15⁰/₀-kal, baleset szempontjából 15,73⁰/₀-kal. A hétfői balesetek legnagyobb része – Kis Adolf kimutatása szerint – 9–12 óra között, a szombati 3–6 óra között következik be.⁷⁷

Az alkoholizmus nemcsak a betegségek kóroktanában játszik jelentős szerepet, de a bűnözési statisztikában is. Dr. Kostio Milán, a mitrovicai fogház igazgatójának kimutatása szerint az 1908-ban fogvatartott 683 egyén közül 415 részeg állapotban követte el tettét. De még azoknál is, akik büntetüket józan állapotban követték el, sok esetben kimutatható az alkoholizmus közvetett szerepe a szülők, vagy nagyszülők alkoholizmusából kifolyólag.

A józan és részeg állapotban elkövetett büntetésekről Kostio alábbi táblázata ad összehasonlítást:

A büntett megnevezése	1908	1909	1910	3 év alatt	%
-----------------------	------	------	------	------------	---

Részeg állapotban elkövetett büntények

Emberölés	52	31	16	99	64,29
Gyilkosság	165	80	55	300	74,07
Súlyos testi sértés	83	136	145	364	67,28
Lopás	70	61	76	207	42,68
Verekedés	20	47	39	106	59,22
Erőszakos nemi közösülés	26	15	21	62	57,94

Józan állapotban elkövetett büntények

Emberölés	30	12	13	55	35,71
Gyilkosság	46	28	31	105	25,92
Súlyos testi sértés	38	78	61	177	32,72
Lopás	78	101	99	278	57,32
Verekedés	18	31	24	73	40,78
Erőszakos nemi közösülés	12	14	19	45	42,06 (78)

A budapesti törvényszéki fogházban az 1908-as évben letartóztatásban levő 2497 egyén közül kifejezetten alkoholista volt 294 egyén (11,8⁰/₀) fogvatartott; büntette elkövetésekor részeg volt 156 (6,3⁰/₀). Hasonló, sőt még valamivel rosszabb eredményt mutatnak a szegedi kerületi és a törvényszéki fogház 1908. évi adatai is. Az egykorú adatok arra is rámutatnak, hogy a büntettek legnagyobb részét, közel 1/3-át vasárnap követik el.⁷⁹

Az alkoholizmus pusztítása nem kíméli a gyermeket sem. Az 1901-es bécsi nemzetközi alkoholellenes kongresszuson Kassowitz foglalkozott e kérdésnek orvosi vonatkozásaival. Az alkoholizmus crösítő és tápláló hatásáról terjesztett legendának először a gyermek esik áldozatul. Nemcsak a szülők tudatlanságának van kiszolgáltatva, de sokszor még a helytelen orvosi gyakorlatnak is. Grósz Gyula egyik cikke ezzel kapcsolatban utal arra, hogy még a század elején is mennyire elterjedt az alkoholnak, mint gyógyszernek az alkalmazása a therápiában.⁸⁰

A gyermekkori alkoholizmussal kapcsolatban megdöbbenőek azok az adatok, amelyeket dr. Dóczi Imre közöl.⁸¹ A belügyminisztérium kezdeményezésére a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1908-ban elrendelte az iskolai tanulók szeszitalfogyasztásának a felmérését. Ennek érdekében kérdőíveket bocsátottak ki, amelyeknek adatait a pedagógusok segítségével állították össze. Összesen 248 227 tanulóra vonatkozó adat került feldolgozásra. Kiderült, hogy a 86 gimnázium 33.754 tanulója közül mindössze 8067 absztinens (23,81⁰/₀); mindennap iszik: 5395 (26,07⁰/₀). (Bort: 819. sört: 66, pálinkát: 422, vegyesen: 4498.) A reáliskolák (15) ezzel kapcsolatos adatai a következők: 5613 diák közül absztinens: 1549 (27,59⁰/₀), mindennap iszik: 546 (8,84⁰/₀), kivételesen: 3518 (63,57⁰/₀).

A gyűjtésből közlünk néhány megyére és városra vonatkozó adatot: pl. Nógrád megye 30 900 tanulója közül absztinens: 18 358 (59⁰/₀); naponta iszik: 6,44⁰/₀, kivételesen: 34,56⁰/₀. Brassóban 13 228 tanuló közül absztinens: 46,25⁰/₀; naponta iszik: 5,34⁰/₀; kivételesen: 48,41⁰/₀. Sopron megye 19 619 tanulójából absztinens: 31⁰/₀, alkoholt fogyaszt 69⁰/₀. Eger 1460 tanulója közül absztinens: 20,26⁰/₀; mindennap iszik: 22⁰/₀ (bort 214, sört 14, pálinkát 94).

Csík vármegye 510 VI. osztályos tanulója közül absztinens 328, mindennap iszik: 192.

A Nyitra megyei tanfelügyelő jelentése szerint a tankerülethez tartozó iskolákban a tanulóknak 33⁰/₀-a absztinens, 23⁰/₀-a pedig mindennap iszik. Jelentését a következőkkel zárja le: „E szerencsétlen sorsra kárhoztatott gyermekek kivétel nélkül szüleiktől kapják a testüket és lelküket megmételvező mérget, igen sok esetben már csecsemőkorukban. Az anya a szoptatás ideje alatt kettős adag pálinkát iszik, s hogy a csecsemő aludjék, még cukorra, vagy kenyérrre csepegtetve is ad be gyermekének pálinkát, s ezzel szemben az iskola munkája csaknem meddő.”

A Szatmár megyei tanfelügyelő jelentésében leírja, hogy az alkohol főleg falun pusztít. A nép a pálinkát tápszernek tartja, és már a bölcsőben tölti a gyermek szájába gyomorfájás, kelevény, ótvár ellen. A sebet pálinkás ronggyal borogatják. Járvány esetén a szülő pálinkát ad gyermekének. A tanuló sokszor oly részeg, hogy a tanító kénytelen hazaküldeni az iskolából. Vannak olyan községek is, ahol a pálinka a gyermek rendszeres reggelije. Az iparos- és kereskedőtanoncoknak sok esetben a munkaadó adja a szeszestalt.

Ebben az időben a fővárosi iskolák is hasonló képet mutatnak. Budapest 30 000 elemi iskolai tanulóijából absztinens: 26⁰/₀; mindennap iszik: 21⁰/₀; kivételesen iszik 53⁰/₀. A városi iparos tanonciskolák 26 566 növendékéből absztinens: 15,44⁰/₀, rendszeresen ivó: 59⁰/₀.⁸²

Dr. Dóczy ezeket az adatokat az 1909-ben Londonban tartott alkoholelles kongresszuson „Az alkohol hatása a gyermekekre” c. referátumában nyilvánosságra hozta. Emiatt a „Budapesti Hírlap” és az „Esti Újság” Dóczyt élesen támadta. A jelentés – mint dr. Büchler írja – „az egész világ színe előtt a magyar kultúrán igen mély sebet ejtett.”⁸³

Dr. Dóczy válaszában keményen megfelelt támadóinak. „Nem az a hiba – írja Dóczy – és nem azt kell szégyellenünk, hogy a hazai viszonyokat a londoni kongresszuson ismerttettem, hanem igenis azt, hogy ezek az állapotok megvannak.”⁸⁴

Magyarországon 1908-ban 16 547 elemi iskolában folyt a tanítás; ugyanakkor 66 220 italmérésben árusítottak szeszestalt. Míg

252 főre jutott egy italmérés, csupán 1800 lakosra esett egy iskola. Ezek az adatok önmaguk helyett beszéltek.

A magyarországi antialkoholista csoportok, különösen a Good Templar rend, felfigyeltek az ifjúságot fenyegető veszélyre. Ismeretterjesztő előadásukat kiterjesztették a tanulóifjúságra is: pl. a budapesti Orvosegyetemen az elsőéves hallgatók számára 1905-től kezdve előadásokat tartottak. Ezek után az előadások után számos orvostanhallgató lépett be a Good Templar rendbe, és vált lelkes antialkoholistává. Ezenkívül előadásokat tartottak az állatorvosi főiskolán is. A budapesti tanítóképzőben dr. Stein Fülöp agitációja nyomán 60 diák absztinens egyletet alapított. Esetenként sikerült megnyerniök a középiskolás fiatalságot is. Az aradi „Kitartás” páholy pl. a város négy középiskolájában alkoholizmussal kapcsolatos témákra pályázatot hirdetett. Másutt a tanári kart igyekeztek megnyerni, és rajtuk keresztül kiterjeszteni a felvilágosítást az ifjúságra. Losoncon a gimnáziumban és a tanítóképzőben is volt alkoholelles csoport, amelyeket a helybeli „Előre” páholy patronált. Rendszeresen tartott ülésciken tárgyalták meg az alkoholkérdés problémáit. A székelyudvarhelyi gimnázium növendékei 80 tagú csoportot alapítottak, és szakkönyvtárat rendeztek be. A zombori, fehértemplomi, bajai, győri, kolozsvári, dési és még más középiskolákban is alakult antialkoholista csoport. „Az alkoholizmus” c. lap 1911. I. számából arról értesülünk, hogy dr. Madzsar győri előadásán, amelyet az alkoholkérdéssel kapcsolatos társadalmi betegségekről tartott „a nagyközönségen kívül az iskolák növendékei is úgyszólván teljes számban megjelentek”.

Nemcsak a középiskolákban voltak meg a nyomai az alkoholelles szervezkedésnek, de a helyi Good Templar páholyok munkája nyomán az ipari tanulók is több helyen egyesületeket szerveztek. Legelőször Győrben alakult ilyen csoport. Újpesten az Egyesült Villamosági R. T. 80 ifjómunkása közül közel 60 volt tagja az absztinens csoportnak. Désen az ipari tanulók absztinens körének 31 tagja volt. A kolozsvári iparszakiskolákban egy orvostanhallgató előadása után, az önképzőkör keretén belül 72 tanuló absztinens szakosztályt alakított. Az antialkoholisták erőfeszítései nyomán a kormány több alkoholelles rendelkezést hozott az is-

kolákra vonatkozóan. Rögtön hozzá kell tennünk, hogy ezeket a rendelkezéseket nem mindig hajtották végre. Egy 1905-ös rendelet arról intézkedett, hogy minden iskolai olvasókönyvnek tartalmaznia kell egy olvasmányt az alkoholkérdésről. Más esetekben köriratok ajánlják az antialkoholista sajtót az iskoláknak. A válás- és közoktatásügyi minisztérium 1912-ben rendeletileg írja elő, hogy az év bizonyos napján az elemi iskolákban és tanítóképzőkben alkoholelles napot kell tartani és az iskolák növendékeit az alkoholizmus káros következményeivel meg kell ismer-tetni.⁸⁵

Az antialkoholisták erőfeszítése az ifjúság körében meglevő alkoholizmus leküzdésére eredménnyel azért nem járhatott, mert a kapitalista viszonyok közt a szesztoke alapjait semmiféle propagandával megingatni nem lehetett.

A magyar államnak, főképpen az 1888-as törvények óta a szeszadó volt a fő bevételi forrása. A Statisztikai Hivatal 1891. évi jelentése is ezt igazolja. „A szeszadó jövedelemnek az 1888. évi nagy föllendülése, az ezen évben hozott XXIV. és XXV. t. c. eredménye. A törvény 1888. szeptember 1-én lépett életbe és már ugyanezen év is jelentékeny többletet tüntet fel, az 1889. évi jövedelem pedig az előjegyzésbe vett 20 millió forintot 3 millió forinttal meghaladta.”⁸⁶ Ezekben az években a szesz és italadó emelkedését szemléltetően mutatja az alábbi táblázat:

	szesz	bor
1882	6,85 millió kor.	3,40 mill. kor.
1883	7,60	3,59
1884	8,73	3,62
1885	11,18	3,72
1886	10,73	3,82
1887	9,98	3,94
1888	14,86	5,68
1889	22,95	6,15
1890	22,00	6,00
1891	23,00	6,15 ⁸⁷

Az 1902-ben befolyt szeszadó összege már a 38 milliót is meghaladja. A kapitalista állam adóztatási rendszerét a fogyasztási

adók túlsúlya jellemzi az egyenes adókkal szemben. A vagyoni és jövedelemadó, vagyis az egyenes adók emelését az uralkodócsztály nem tűri, és így az adóterheket a fogyasztókra hárítja át. Így lehet azután többek közt, az igen elterjedt szeszcsitalok fogyasztási adója révén, a nép megsarcolásából az államháztartás egyensúlyát helyreállítani. Magyarország 1910-es költségvetésében szereplő 1,5 milliárd fogyasztási adóbevétellel szemben az egyenes adó bevételeinek rovatán csupán 240 mill. K. szerepel. Ez az arány a fogyasztási adó rovására egyre romlik. 1908-ban a szesz termelési és fogyasztási adójának felemelése után, 1909-ben csupán a szeszadó révén az állam bevétele 124 277 000 K. Az emelkedés 1905-től így mutatkozik: 1905: 69 888 990; 1906: 81 858 529; 1907: 88 574 779.⁸⁸

Az 1912-es évben a szeszadó és egyéb italadók előirányzata 181 738 000 K.-t tesz ki. Ugyanakkor az óriási földbirtokok országában földadó címén 63 980 000 K. (itt még a nagy- és kisbirtok adóztatása közti aránytalanság is figyelembeveendő), házadó címén 37 920 000 K., vállalatok adója címén 14 200 000 K., bányadó révén 1 018 000 K., egyéb adók révén 13 484 000 K. az állam bevétele. Tehát a tömegek szeszcsitalfogyasztása 46 897 600 K.-val nagyobb jövedelmet biztosít az államnak, mint a mezőgazdaság, ipar stb. Ugyanez a költségvetési előirányzat a szeszföldék jutalmazására 16 335 889 K.-t irányoz elő, tehát többet, mint a népiskolák fenntartására.⁸⁹ Míg a szocialista absztinensek világosan látták, hogy az alkohol elleni küzdelem elválaszthatatlan a társadalmi átalakulásért folytatott harctól, addig a polgári absztinensek abban reménykedtek, hogy az alkoholizmus pusztításáról feltárt tények végül is a kormányt és törvényhozást alkoholelles intézkedések meghozatalára kényszerítik.

A külföldi államok egy része hozott bizonyos intézkedéseket az alkoholizmus ellen, de ezeknek jórésze csak csekély eredménnyel járt. Angliában a XVIII. századtól kezdve kb. 400 alkoholelles törvényt hoztak. Csak két európai országban jártak jelentősebb eredménnyel ezek az intézkedések, Norvégiában és Finnországban. Norvégiában az 1871-ben bevezetett gothenburgi rendszer eleinte nem hozta meg a várt eredményt. Később ezt az intézkedést ún. lokálopcióval egészítették ki. Ennek lényege az

volt, hogy a helyi lakosság szavazással döntötte el, kívánja-e a község területén a pálinkafogyasztást. Az alkoholtartalmú italok árusítását közhasznú társaságokra bízták. A jövedelem nagy része az államot illette, emellett a községek és az absztinens egyesületek is részesedtek belőle. Ezen intézkedések eredményeképpen a szeszitalok fogyasztása Norvégiában néhány évtized alatt igen jelentősen csökkent. Finnországban az egy főre jutó pálinkafogyasztás 1,7 literre csökkent, szemben az 1866-os 20 literes fogyasztással. Bizonyos eredményeket Svédország is elért az alkoholfogyasztást korlátozó intézkedéseivel. Bár való, hogy még 1890-ben is 9 liter az egy főre eső fogyasztás. Svédországban elrendelték az absztinencia oktatását az iskolákban.

Az USA-ban voltak a legerősebb hagyományai az alkoholelles küzdelemnek. Dr. Benjamin Russ a függetlenségi nyilatkozat szerkesztőbizottságának egyik tagja az alkohol egészségi ártalmairól állít össze egy memorandumot 1777-ben, amit a kongresszus jóváhagy és a hadseregben alkalmaz. Az első prohibíciós törvényt Oregon államban hirdették ki 1843-ban, ezt 1846-ban Maine állam követte. Amerika vezető közéleti személyiségei közül sokan lelkes antialkoholisták. Abraham Lincoln pl. az „absztinens fiúk” egyesületének tagja. Különösen az 1850-es évek után erősödik az absztinens irányzat. New York állam 1857-ben a prohibíciót az alkotmányba is beiktatja. A polgárháború idején a katonaság körében is van prohibíciós mozgalom. Már 1870 után az antialkoholisták az államok többségében komoly tömegeikkel rendelkeznek. 1893-ig 18 állam fogadott el prohibíciós törvényt. A legtöbb államban azonban ezt visszavonták, véglegesen csak 6 államban maradt fenn.^{90/a}

Magyarországon a már említett jelentéktelen intézkedésektől eltekintve, az állam – érthető okból – nem lépett fel az alkoholizmus ellen. A szabadkőművesek, az antialkoholisták már az 1900-as évek elején felvetik az alkoholelles törvényhozás szükségességét. Dr. Bolgár Elek „Az alkoholizmus” c. lap 1906. X. számában „Az italmérés reformja” c. cikkében foglalkozik ezzel a kérdéssel. Sürgeti egy alapos alkohol-statisztika összeállítását és lokáloptió bevezetését. Javaslati között még a következők szerepelnek:

- a) késői nyitás, korai záróra,
- b) a korcsmák és italmérések vasárnapi munkaszünete,
- c) a női kiszolgálás eltiltása,
- d) bizonyos körzetekben az italmérés eltiltása,
- e) a higiénikus rendszabályok fokozottabb érvényesítése.

A törvényhatóságok és vármegyék éveken keresztül akciót folytattak annak érdekében, hogy saját hatáskörükben az alkoholfogyasztást megszorítsák. Ez a törekvés a vasárnapi munkaszünetnek a korcsmákra és vendéglőkre való kiterjesztésében nyert kifejezést. A legtöbb esetben nem az emberbaráti szempontok előtérbe kerülése, vagy a kincstári érdekekről való megfeleltetés volt az indítóok. Sok esetben a szőlőbirtokosok és a szesztoke érdekellentéte, no meg az egyházi érdek húzódott meg ezeknek a köröknek az antialkoholizmusa mögött. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az 1905-ös oroszországi forradalom is elgondolkoltatta az uralkodóosztály egyes tagjait. A dolgozó osztály nemcsak a városokban, de a falvakban is mozgásba lendültek. egyes esetekben ez a sajátos helyzet arra indított egyeseket a vármegyék urai közül, hogy mint biztonsági intézkedést vessék fel, és követeljék a záróra és szeszital árusítás korlátozásáról hozandó szabályrendeletet.

Trencsén vármegy törvényhatósági bizottsága már a 90-es években szabályrendeletben követelte e kérdés rendezését. Heves vármegye törvényhatósági bizottsági ülése 1906 szeptemberében másodízben hozott határozatot a korcsmák vasárnapi zárvaratásáról. Javaslatában megállapította, hogy az előző felterjesztéseknek „útlejt állta a kincstár veszélyeztetett érdeke”. Hasonló határozatot hoztak Abaúj-Torna, Sáros, Torda-Aranyos, Jász-Nagykun-Szolnok, Bars, Zemplén, Békés, Liptó, Csongrád, Zólyom vármegyék és az egyes városok törvényhatóságai. Krassó-Szörény vármegye határozatát a következő indokolással terjesztette fel a kormányhoz: „... beható és alapos megfontolás tárgyát kell hogy képezze mikép az esetleges jövedelemcsökkenés nem ér-e fel azon feltétlen eredményekkel, melyet az alkoholizmus pusztításának csökkentésére irányuló lépések magukkal vonnak”.^{90/b} Abaúj-Torna vármegye a képviselőházhoz fordul feliratával. Ennek a

feliratnak a hangja is elárulja, hogy e kérdés mennyire az érdeklődés előterébe került. „Az egész ország közvéleménye – állapítja meg az említett memorandum –, már hosszú évek óta sürgeti, hogy a testet, lelket, egyest, társadalmat és így az egész államot egyaránt megmértelyező mértéktelen alkoholizmusnak végre valahára már gát vettessék és ezáltal a nemzet szellemi anyagi és erkölcsi jóléte megszilárdíttassék...”⁹¹ „Törvényhatóságunk is folyton növekvő érdeklődéssel kíséri azt a titáni harcot, melyet a bűnös ősi hagyományokon alapuló, és téves hitekkal táplált megrogzott társadalmi szokásoknak izentek a társadalom felvilágosított rétegei...”^{92/a}

A hatósági határozatok azonban nem egyszer nyíltan hangoztatják, miért szorgalmazzák a korcsmák ünnepnapjára zárva tartását. A Nyitra megyei miavai járás főszolgabírája azért rendeli el a hatáskörébe tartozó területeken a korlátozást, „mert ez vallás-erkölcsi szempontból nagy kihatású, népboldogító és lélekemelő irányítás, mert ez mód és út arra, hogy az ember elvonatván a korcsmától vasár- és ünnepnapon az Isten házába menjen és ott ünnepeljen.”^{92/b} A főszolgabíró rendelkezését közli a plébániákkal, előljárással és természetesen a csendőrőrsparancsnokságokkal.

Természetesen az uralkodóosztály fellegvára, a parlament sem nézte jó szemmel, ha falai között osztályérdekekbe ütköző kérdéseket feszegettek. De még így is elhangzott egy-egy bíráló szó, vagy nyilatkozat, leginkább az ellenzék részéről. Vajda Sándor nemzetiségi képviselő egyik parlamenti beszédében a közegészségügy kérdésének számos problémáját veti fel. Az alkoholizmus pusztításának megfékezése céljából követeli a szeszesitalok kimérésének vasárnapi korlátozását. Mások az ivóvíz szegényes elhanyagolása ellen emelik fel szavukat és ennek rendezését követelve, közvetve is az alkoholizmus ellen küzdenek. Goldis László nemzetiségi országgyűlési képviselő 1908 decemberében egy parlamenti felszólalásában ismertette a külföldi államok alkohollelenezési intézkedéseit. Beszédében kiemelte azt a tényt, hogy a kormány e téren is messze lemaradt a külföldtől. Bírálja az illetékeseket amiatt is, hogy azt a néhány alkohollelenezési rendelkezést sem hajtják végre, amelyeket elrendeltek. Javaslatok között szerepel a

gothenburgi rendszer és a lokálopció bevezetése, az alkoholbetegek számára kórházak felállítása, a szeszeraloknak a munkahelyről való kitiltása stb.⁹³ A szeszadó felemelésének 1908. évi parlamenti vitájánál is többen felemlítik bíráló szavukat, és követelik a záróra korlátozását. A törvényjavaslat indokolása is megállapítja, hogy a szeszfogyasztás – annak ellenére, hogy a szesz ára több mint 33⁰/₀-kal emelkedett – az utóbbi években állandó emelkedést mutat. Végül is őszintén és kertelés nélkül rámutat a szeszadó felemelés igazi okára: „... Mindezek a körülmények megokolják azt, hogy az állami bevételeknek szükségessé vált fokozása elsősorban a szeszadó emelése útján történjék.”⁹⁴ Többen felszólalnak a törvényjavaslat ellen, így Maniu román nemzeti-ségi képviselő is, aki a törvényjavaslatnak a napirendről való levétele mellett emel szót. Mint érdekességet említhetjük meg, hogy Maniu említett beszédében Engelsre hivatkozva bizonygatja az alkoholizmus összefüggését a munkásosztály szociális viszonyaival.

Az antialkoholista propaganda egyik eredménye volt többek közt az is, hogy 1908-ban létrejött az Országos Alkoholbizottság. Az „Absztinens” c. lap úgy értékeli e szerv létrejöttét, hogy az alkoholkérdés bekerült a napi politikába, kormányképesé lett, elismerték létezését. Az Országos Alkoholbizottság – amelynek tagjai között számos ismert antialkoholista orvos van – Andrásy belügyminiszter irányítása alatt áll. Első ülésük napirendjén a következő kérdések szerepeltek:

- a) a pálinkamérések és korcsmák vasárnapi munkaszünete,
- b) az alkoholelles oktatás,
- c) alkoholszanatórium felállítása,
- d) az alkoholizmusra vonatkozó statisztikai anyaggyűjtés,
- e) a 15 évnél fiatalabbak korcsmai tilalma.

A következő évben a Bizottság 2 albizottságra oszlott. Az egyik, – melynek elnöke Dr. Müller Kálmán volt – az alkoholszanatórium létrehozását tűzte ki feladatául. Az elgondolásuk az volt, hogy ide önkéntes jelentkezés alapján, a krónikus alkoholistákat kell felvenni. A terv szerint a betegeknek 6 hónapig kell kezelés alatt állniok ebben az intézményben, ahol munkatherápiás

gyógymód alkalmazása révén, ipari és mezőgazdasági munkakörben foglalkoztatnák őket.

A másik albizottságnak az volt a terve, hogy elkészíti és kidolgozza – a Statisztikai Hivatallal karöltve – a statisztikai adatgyűjtés részletes tevékenységét. Ez a munka a következő feladatok elvégzésére terjedt ki:

- a) az elmebetegségek összefüggése az alkoholélvezettel,
- b) az öngyilkosságok összefüggése az alkoholélvezettel,
- c) a balesetek és az alkoholizmus,
- d) a különböző betegségek, halálokok és az alkoholizmus közti összefüggés,
- e) a venereás betegségek, újoncozási eredmények, bűncselekmények összefüggése az alkoholélvezettel,
- f) az italmérőhelyek statisztikája.

A Bizottság kezdeményezésére, a Közjótékonsági Egyesület támogatásával jött létre 1909-ben a rákospalotai alkoholszanatórium, amely szerény keretek közt úttörő munkát végzett és szép eredményeket ért el. Némi adatgyűjtés is megindult, de azt az átfogó munkát, amelyet célul tűzött ki maga elé, az idővel téletlen-ségbe merülő Alkohol Bizottság nem hajtotta végre.

Az alkoholkérdéssel gyakorlati és tudományos úton foglalkozni kívánó lelkes szakembereket az értetlenség, a hivatalos körök gáncsoskodása akadályozta elgondolásaik keresztülvitelében. Még 1903 őszén megalakult az Országos Közegészségügyi Egyesület keretén belül az Alkohol Bizottság. Tervük az volt, hogy részben az OKE, részben a Statisztikai Hivatal közreműködésével összegyűjtik a magyarországi alkoholkérdés adatait. Azt is tervbe vették, hogy a gyermekkórházak adatai alapján elvégzik a szülők alkoholfogyasztása és a gyermekek ellenállóképessége közti összefüggés elemzését. Az elkészült emlékiratot az OKE nem támogatta kellően és csak évek múlva hallottunk róla újból. Ez az emlékirat a kezdeményezéssel fordult a kormányhoz, hogy az égetett szeszcsitalok kimérését vasár és ünnepnap délelőtt 10 óráig engedélyezzék. Később annyiban módosítják, hogy a teljes munkaszüneti és vasárnapi napokra kéri a tilalom kiterjesztését. Az emlékiratot az összes törvényhatóságoknak megküldték. A bizott-

ság tagjai – köztük Dr. Büchler Lipót, Dr. Hollós József, Dr. Madzsar József és Dr. Stein Fülöp – nemcsak Budapesten, de vidéken is számos előadást tartottak. Majd többszáz egyesület aláírásával 40 tagú küldöttség kereste fel Vörös László kereskedelmi minisztert, követelve az emlékiratban foglaltak megvalósítását. Bár erre Kossúth Ferenc és Wekerle miniszterek is ígéretet tettek, a későbbiek folyamán mégis elődázák az intézkedések meghozatalát. Végül is az „Egészség” egy 1909. évi száma arról ad tudósítást, hogy az OKE választmánya kimondotta az Alkoholbizottság feloszlását.

Az antialkoholista irányzat tevékenységére és térhódítására mutat az is, hogy az Orvosegyesületen belül megalakult 1906 elején az Alkoholbizottság. Már maga az a tény, hogy a szervezők megalakulás iránti kérelmüket 200 orvos aláírásával nyújtották be a választmányhoz, arról tanúskodik, hogy ezt a kezdeményezést is jelentős számú orvos támogatta. A kérvény aláírói közt találkozzunk Dr. Bókay Árpád, Dr. Fenyvesy Béla, Dr. Lenhossék Mihály, Dr. Moravcsik Ernő Emil, Dr. Ranschburg Pál, Dr. Stein Fülöp, Dr. Madzsar József, Dr. Reusz Frigyes és mások neveivel. A Bizottság a titkári funkciókkal Dr. Madzsar Józsefet bízta meg. Ez az alkoholelles egyesület is szép programot dolgozott ki: referáló előadások tartását, önálló tudományos kutatásokat, a magyarországi alkohol-statisztika elkészítését stb. A következő témák kidolgozását határozták el:

- a) Az alkohol experimental-pharmakologikus hatása,
- b) Kis alkohol mennyiségek szokványos élvezetének hatása,
- c) Alkohol az orvos kezében,
- d) Az alkohol kórtani hatása a vérkeringésre, emésztő rendszerre, nemi életre,
- e) Az alkohol és a fertőző megbetegedések.

A későbbi években ennek a szervezetnek a munkájáról is keveset hallani.

Még egy absztinens szervezet jött létre 1906-ban, az Abstinens Orvosok Egyesülete. Vezetőségében Dr. Chyzer Kornél, Dr. Donáth Gyula, Dr. Schwarz József, Dr. Dóczi Imre nevével találkozunk.

Belekapcsolódott az alkoholizmus elleni küzdelembe a Munkásbiztosító Pénztár is, agilis igazgatója, Kiss Adolf kezdeményezése révén. Első lépésként megszüntették azt a régebbi rendelkezést, amely az iszákosságból eredő betegségek után a táppénzt megvonta. A Pénztár alkoholelles előadásokat tartott a tanonciskolákban, a szakszervezetekben, és a betegsegélyző pénztári tagok részére rendezett egészségügyi tanfolyamokon. A megyei pénztáraknál is szorgalmazták ezeket az előadásokat. A gyárakhoz küldött felhívásukban követelték a munkaidő alatti szeszital árusítás beszüntetését. A Munkásbiztosító Pénztár felvilágosító plakátokat is küldött az üzemekbe.

Az Országos Pénztár 1909-ben körlevélben fordult a kerületi és vidéki pénztárakhoz, amelyben elrendelte az alkoholizmus következtében keletkezett megbetegedések adatainak gyűjtését, a kirívó esetek körleírását. Egy másik körlevél 1912-ben a korcsmák vasárnapi zárvatartásáért folyó mozgalomra hívta fel a Munkásbiztosító pénztárak figyelmét és szorgalmazta, hogy a Pénztárak az alkoholkérdésről vasárnaponként ismeretterjesztő előadásokat tartsanak. A Budapesti Kerületi Pénztár 1913-ban elhatározta az alkoholgondozók fokozatos kiépítését. A gondozó a beteget megvizsgálta; gondoskodott arról, hogy munkahelyén, lakhelyén felkeressék, szanatóriumba utalják. A gondozó, együttműködve az absztinens egyletekkel, szorgalmazta, hogy a beteg ezeknek az egyesületeknek baráti légkörébe kerüljön. Határozatba vették azt is, hogy ezt a munkát csak absztinens orvos végezheti.

Egyébként az első alkoholgondozót Dr. Kunst brombergi ideg-orvos alapította 1906-ban. Számuk 1913-ra már 178-ra emelkedett. Magyarországon 1913 májusában került sor az első gondozók felállítására. Ezt megelőzően a Munkásbiztosító Dr. Friedrich Vilmost, Dr. Stein Fülöpöt és Bíró Dezsőt küldte Bécsbe az ottani gondozók tanulmányozására. A tanácsadók a Csengery utcai, angyalföldi és erzsébetfalvai rendelőintézeteken belül fejtették ki működésüket. A rendelkezéseket pénztári orvosok végezték. A felügyelő orvos Dr. Stein Fülöp volt. A szakszerű kezelésen, felügyeleten kívül arról is gondoskodtak, hogy a keresőképtelen alkoholbetegek táppénzét a család gyámolítására fordítsák. A megnyitástól az év végéig 180, nagyrészt önként jelentkező alkoholbeteg

kereste fel a gondozóintézetet. Ez alatt az idő alatt 22 munkaképtelen beteget helyeztek el a rákospalotai alkoholelvonó szanatóriumban. Az alkoholgondozók az első világháború kitörése után beszüntették működésüket. A gondozók betegei kitartóan látogatták a Good Templar rend „Igaz Út” páholya által a Társadalmi Múzeum helyiségeiben rendezett heti előadásokat. A kezelés legnagyobbbrészt psychikus befolyásolásból, felvilágosításból és oktatásból állott. Az említett időszakban a betegek közül 46 teljesen meggyógyult. Az alkoholgondozók jó munkájára mutat az is, hogy 1914 első felében 214 beteg fordult meg a gondozókban.

Egy másik alkoholelleses gyógyintézmény volt az 1909 januárjában az Általános Közjótékonyági Egyesület anyagi segítségével felállított „Rákospalotai Gyógyítóház”. Az első kórházat, ahol csak alkoholistákat kezeltek, az amerikai Bostonban állították fel 1857-ben. A század második felében több európai államban napirenden tartják ezt a kérdést, mégis csak 1887-ben, Forel kezdeményezésére kerül sor a svájci Ellikonban az első európai alkoholelvonó, és alkoholbetegeket gyógyító szanatórium felállítására. Ezt követően Angliában és Németországban hoznak létre hasonló intézményeket. A rákospalotai alkoholelvonó szanatórium létrehozása és a gyógyítási módszerek kidolgozásában kiemelkedő munkát végzett Dr. Stein Fülöp, a „Gyógyítóház” első vezetője. Mint az 1907-es stockholmi Nemzetközi Alkoholelleses Kongresszus magyar kiküldöttje beszámolt a budapesti Munkásbiztosító Pénztár idegrendeléseiről és észlelt tapasztalatairól. A Pénztár két évi ambulans idegbeteg anyagának feldolgozása révén kimutatta az alkoholizmus patogén szerepét az idegbetegségek kialakulásánál. Megállapítása szerint a betegek 20%-a idegbaját kétségbevonhatatlanul saját alkoholélvezete folytán szerzte. Dr. Stein 1908-ban az Orvosegyesületben tartott előadásában⁹⁵ felvázolta az alkoholisták szanatóriumi kezelésének methodikáját. Meghatározta az alkoholista fogalmát, kiemelve azon súlyos somatikus és psychikus elváltozásokat, amelyek e betegséget kísérik. Az elvonnás kérdésében tagadta a fokozatosság elvét. A rögtöni elvonnás nyomán fellépő tüneteket leírta, és annak ellensúlyozására módszereket dolgozott ki. A kezdeti nehézségek leküzdése után az akaraterő fokozására kell összpontosítani a kezelést. Az volt az

AZ
ORVOSI HETILAP
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEL.
— KÜLÖNLÉNYOMAT. —

L. ÉVFOLYAM. 1906. I. SZ.

Az alkoholkérdés Magyarországon.

IRTA:

STEIN FÜLÖP Dr.

KIR. TANÁCSOS. BABARCSI SCHWARTZER OTTÓ DR. ÜBVIARI TANÁCSOS
SANATORIUMÁNAK FŐORVOSA.

BUDAPEST,

A PERTI LLOYD-TÁRSULAT KÖNYVTOMDÁJA

1906

álláspontja, hogy az individuális kezelést kell előnyben részesíteni. Ezért a szanatóriumban lehetőleg ne álljon egyszerre 25–30 betegnél több kezelés alatt. El kell érni, hogy a beteg a munkaterápiát önként vállalja, mert az akarterő fokozása érdekében csak így érhető el eredmény. A kezelés időtartamát 6–12 hónapban állapította meg. Ajánlotta azt is, hogy a beteg, már az intézeti kezelése idején csatlakozzon valamelyik alkoholelles egyesülethez. Egy későbbi cikkében, ahol már a Gyógyítóház tapasztalatait is felhasználja, a betegek psychotherapiás kezelésére vonatkozó megállapításai ma is időszerűek és megszívlelendők.⁹⁶ Újszerűen vizsgálta az alkoholizmus sexualpsychologiai vonatkozásait. Freudnak azt a tételét, amely szerint az iszákosság a nemi ösztönnel hozható kapcsolatba, több alkoholistán végzett beható analísis eredményével cáfolta meg.

A therapiánál a psychikus befolyásolás fontosságát emeli ki, amit már az első vizsgálatnál meg kell kezdeni. A második mozzanata a kezelésnek az „éber suggestio”, amely az intézetben folyó rendszeres oktatás révén érhető el. Az alkoholisták psychotherapiájánál javasolta a psychoanalízist, mert csak ezáltal deríthetők fel a psychogen mozzanatok, amelyeket a therapia kiindulópontjává lehet tenni.

A Rákospalotai Gyógyítóház egészen az első világháborúig sikeres gyógyító munkájával enyhítette, szerény lehetőségeihez mérten derekasan, az alkoholizmus áldozatainak szenvedéseit. A szanatórium betegforgalma fennállása alatt a következőképpen alakult: 1909 – 158 beteg; 1910 – 142; 1911 – 170; 1912 – 230; 1913 – 255; 1914 – 185 beteg.⁹⁷ A felvétel általában önkéntes jelentkezés alapján történt. Az elvonási idő 6 hónaptól 2 évig tartott. A személyzet szigorú absztinenciára volt kötelezve, ami a betegek ellenállóképességének fokozása szempontjából volt fontos. A gyógyult alkoholistának nagy segítséget nyújtottak az absztinens egyesületek.

A magyarországi alkoholelles küzdelem fontos propaganda szerve volt az antialkoholista sajtó. A Good Templar rend havonként megjelenő orgánuma „Az Alkoholizmus” című lap volt, amely egy ideig (1907) az alkoholelles munkásegysületek és az összes magyarországi absztinens egyesület közös közlönye volt.

AZ ABSZTINENS

As alcohol ellen küzdő szociáldemokrata munkás egyesületek hivatalos közlönye.

Kitörési ár: 2. kor. 20. sz. 10. sz. 10. sz.

Megjelenik minden hó 13-án.

A közlönyöt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt közli. Budapest, VII. ker. Nyárégy utca.

Lássuk tisztán.*

Égyeseken a helyen rövid idővel ezelőt, a magyarországi alkoholellenes mozgalom helyetere és nagyarányú vonatkozólag optimizálás hangok eszdeltek fel. Kapdte meg a tisztelt szerkesztőség, hogy midőt nyelmben szólnék az akkor felhatalozott, szedalko- rúsnak fejereim ki a cikkünkön kátlósá legkijá- zótt. Azt látom, hogy az, aki azt szomorúan potem- kátlósá vádolja meg a mozgalom, maga sem mondott egy gyarlósg alól a ábránképet azó virágok, telék, kátlósak, egyenes és helytelen mozgalmairól, leghajszá szentet a vádolgatnak nem éppen hátró- ságot vőtt. Aki, hogy eme szép Potemkin-faluhoz képelem, a megmondottát jóval nagyobb fánátsával terje meg a kérdést. Kínáld abból, hogy ilyen meg- állan feltételek hiányzanak, ilyenek a olyank gátják az erős mozgalom kialakulását. A legnagyobb erővel egyezik valami realis alapra felépíteni kátlósáikat. Mikor mindez nem sikerült, akkor merész fordulatot, ha sem a biztos roméldi ember hátró energiájával mutatja ima-emberek, az az az az, mely az gátlós- sá, a győzelmehez válik.

Füladósok téglákból épít az, aki a mostani alkoholellenes szervezetek és körök egyesítése által akar eme mozgalom számára erős várat építeni. Ne roszindjak szociálistákat, azok a téglák nem jót, polozdnak.

Az emam egy hangzott, hogy a létező, cél és rendezés nélküli működés az ország szélsőhátró helyein lévő alkoholellenes szervezeteket tömöríteni kell az egyenes lare céljából. Röszemről koncedálok azt, hogy speciódián az alkoholellenes küzdelemben a kátlósábt esztől, fajt az felkészítést ellendőlést darára a főbb elvökben egyezges tömörítés elvághathó. Szociálisták részről vanok megfelelően anba nem is emelkedett kifogás eme felfogás ellen. Tudommal is kooperatív működést esztől is kátlósábt részről sem tartanak lehetetlennek. Mindennek darára a fel- merült eszevel karumban teljes tartozkoda a felelet. Jól tudom, hogy a mostanságra cikk szociálistá nagyon is tisztában volt azaz, hogy nem az Általános Köz- pökönyvnyi Egyesített alkoholellenes mozgalma, sem a füzvevén kétféle által közpökönyv kátlósábt szociálisták- kolizmusa, sem az Országos bizottság, sem a Társadalmi Múzeum és a vidéki polgári szervezetek az r helyről felhangzó szociálistá mar azért sem reagálnak, mert a figyelemreztetés szociálisták részről jött. Naivság is lett volna hánna, hogy ezek a testületek az igazgató nem a hirdetője szociálisták meg, csak a Good-Templer-

* Ez az eszébehangzó, hátró és igazgató tömörítés cikk vádolgatás esztől emam munkálatok, melyek emam mar ott meggyeztetés, elvárás a kátlósábt ellendőlést kérték vádolgatás. Meggyeztetést res kértől állott megtenni.

rendre számíthatott, melynek befolyása és tekielője nélkülmes lett volna, hogy a testületivel helyen idea megválasztásán legakább meggyeztetésnek. Midőnt az Absztinens felvettete az esztől, részemről már is gondolkodtam róla a mint létező good-templer élők figyelemmel kísérem az emam felhangzó feleletet. Törőnt pedig ott volt minden, kevés hátró és esztől semmi. Ne sártódtok meg a tisztelt cikkire elváram és good-templer tömörítés, de erősen gyánitom, hogy erre a szerkesztésnél ügyváltókatára nem számított. Azt legakább is remélem egyetér, hogy ezek a férfiak, akik elváramtátlák az alkoholellenes esztől a azok a testületek, melyek eddig vádolgatás meggyeztetésnek az szociálisták esztől, emam a vízvezetékállomásnál helyen gondolatot legakább is vízvezetékállítják. Nem kátlós magamat szociálisták szociálistákhoz csak úgy, ahogy feltáram korál szociálisták elváramtátl: azok körül alkoholellenes egyetértektől álló hátró esztől a meggyez- téses jelenésük a akádtak elváramtátl, akik minden dolog végezté kéreznék azó dolgokat; kértépen függék fel azó, hogy egyik részint a rend, másik részint egyetér- tésük meggyeztetésüket egy általános alkoholellenes szervezetnél. Röszemről nem esztőltem egyik nézetet sem. Felismerttem ezeket, hogy behátró azó, szociálistá illet, hogy emam azó azó, de a passzív esztőltek is megfelelő kritikák vannak megak azó. Ne vádolgatják ezek után a bírálat tárgyává test testület részéről, hogy meggyeztetés váram az általános mon- doktáram, hogy a cikk szerkesztésnek emam szociálistá resis alpmoka felépítés konklúziót* íromok alpmoka, mert a Good-Templer-rendre építete teremt.

Ettőltem kérem volt már, mikor az Absztinens szerkesztésére felvettete a kérdést, hogy helyetere elváramtátl nem nyilvános kritika tárgyává tenni a Rendet. Teljes meggyeztetéssel állítottam, hogy a hátró esztől váram a bátr. Egyeztetéses szervezetet a részemről bírálat meg nem ill, de esztől.

Ex a testület személtátláramon, felosztáram vezérelt időről-időre esztőltemből és intenzívánból is, Pótlómé, de súlyos mellétsáramk terbelik. A kis szervezetek belül váramtátlak legbiztosabb jele- mutatkozók, a személyi kérdések domániják a tárgyalók helyetere a Rend előrel. Főnt is lent. A kormány alkoholellenes esztől jászák és szociálistá emam, a Rend nincs sehol. A magánasszonyok inkább rosszul mint jól, de tovarok váramtátl. A Rend semmi, ill az ipar- tútró esztől a váramtátl munkásaitól kérelem, de hol a Rend? Mit váramtátl a Rend? Mit akar a Rend? Íramt, a rend elni akar!

Néha, emam azó emam, olyan azó azó. Mit akarátáramtátl a tömörítés? Mert kérem váramtátl, igazán nevetem kell a tisztelt szerkesztőség választása fölötti - horekán az esztől hangzott, - hogy egy pillá- natsig is komolyan votté átlósábt, gróf alkoholellenes mutatóváramtátl. A csillagok kátlósábt mara elni antikülör

AZ ALKOHOLIZMUS

A magyarországi abstinens egyesületek központi közlönye

A Magyarországi „Good Templar”-rend és a Magyarországi alkoholisták egyesületeinek hivatalos lapja

Dr. HOLMÁS JÓZSEF Dr. STEIN FÜLÖP Dr. MADZSAR JÓZSEF

Előfizetési árak:
Egyszeri évre 2 K
Évi évre 1 K
Lapja szám 30 fillér

Működését támogatja a Magyarországi „Good Templar”-rend és a Magyarországi alkoholisták egyesületeinek hivatalos lapja

Előszó.

E lap utolsó szerzője vállalkozik hazánkban. Főleg nevesített ezme szövegében áll, mely iránt széles érdeklődést keltett közönséggel, de magyarázat nélkül és csak az általános elvvel kezdte meg a dolgot. A közönség azonban, mely az abstinens kikötésért is állandóan, töltetlen kártyával és munkával halad előre a már megkezdett úton, melynek végére az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

E veszedelmek elleni küzdelem egyik legfontosabb eszköze az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan. Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Itt egyetemi hallgatók, abstinens orvosok, abstinens munkások egyesületei és a magyar társadalmis teljes részvételével alakult meg az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Dr. Ford A. egyetemi tanár levele.

Nagy örömmel látva, hogy a Good Templar- és a munkások (a Good Templar) munkásságát is Magyarországon egy abstinens egyesület támogatja. Az abstinens és a szociális kérdések egymással szorosan kapcsolatosak, sőt az abstinens és a szociális kérdés egyik megválasztásához vezet. Mert mi más a szociális és társadalmi reform, ha nem az embertiség megerősítése? Hogy azonban ezt elérjük, javulni kell a szociális életnek, kik az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

Ezért meg kell említeni, hogy az amerikai államokban már évtizedek előtt megindult egy erőteljes társadalmi mozgalom az embertiség eme egyik legnagyobb veszedelmének leküzdésére, melynek csodálatos eredményt nyert Norvégia, Finnországban immár kétszázötven az alkoholisták száma, melynek következtében az alkoholisták száma Európában legkevesebb országok között áll. Ez a mozgalmak az embertiség fölérhetetlen az állathoz hasonlóan.

AZ ALKOHOLKÉRDÉS

ALKOHOLELLENES FOLYÓIRAT

A FÜGGETLEN GOOD-TEMPLAR REND VILÁGPÁRHÁLYANAK ÉS MAGYARORSZÁGI NAGYPÁRHÁLYANAK HÍVATALOS LAPJA

MEGJELENIK HAVONTA
ELŐFIZETÉSI ÁRA ÉVI 8 KOR.
POSTA-CHEQUE SZÁMÁRA: 26303.

Dr. MADZSAR JÓZSEF és Dr. STEIN FÉLŐP
NAGYMEGRENDELVEI
SZERKESZTŐI
Dr. WEISS MIKSA

Kiadóhely: Budapest, V. Király-utca 22. n.
Kiadóiroda: Budapest, VI. Király-utca 14. sz.

Társadalmi intézmények az alkoholizmus elleni küzdelem szolgálatában.

Az alkoholizmus fogja az emberi nemnek legnagyobb veszélyt okozni, ha nem vettünk rá időben megfelelő intézkedéseket. Az alkoholizmus elleni küzdelem tehát szülőfeladat, a felvilágosítás és nevelés kell leggyorsabban használniuk. Ezzel a két fogval kezdjük az alkalmi megismerés a magunk körül a Good-Templar rend is. Ha az alkoholizmus elleni megismerés azonos báborra volna, ezzel a két fogval teljesen megfoghatnánk. A dolog azonban sajnos nem így áll, és éppen erre a körülményre vallhatunk rá, hogy az alkalmi megismerés minden társadalmi intézményben olyan emberelleni munkába kerül. Az alkoholizmus elleni küzdelem a sok helyen és a másutt, csak nagyon kevéssé van jelen. Az alkoholizmus elleni küzdelem a legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek. A legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek. A legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek.

Az alkoholizmus elleni küzdelem a legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek.

alkoholizmus elleni küzdelem a legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek.

Ezzel a körülményekkel szembe szállva létre kell hozni a legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek.

Az alkalmi megismerés a legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek.

Az alkalmi megismerés a legkevésbé jellemző az egészségügyi intézményekben, ahol a leggyorsabban megismerés kell lennie az alkoholizmus elleni küzdelemnek.

„Az Alkoholizmus”-t, amely 1905–1918 közti időben jelent meg, Dr. Hollós József, Dr. Mazsar József és Dr. Stein Fülöp szerkesztették. Később Dr. Dóczi Imre lett a lap főszerkesztője. A lap hasábjain gyakran szólaltatták meg az alkoholkérdés ismert külföldi szaktekinvéit. A másik jelentős lap, amely az anti-alkoholizmust írta zászlájára, a Szociáldemokrata Párt alkoholel- lenes sajtója, az „Absztinens” volt, amely 1907 decemberétől 1914-ig jelent meg. Harcos, elvileg megalapozott cikkei jelentős segítséget nyújtottak a magyarországi alkoholel- lenes küzdelemnek. Az említett lapokon kívül az „Alkohol ellen”, „Az Alkoholkér- dés” és még több rövidéletű absztinens lap jelent meg az első világháború előtt Magyarországon.

Az alkoholel- lenes felvilágosítást segítették az alkoholel- lenes kiállítások is. Két ízben, 1911-ben és 1914-ben mutatták be a Társadalmi Múzeum helyiségeiben az alkoholel- lenes mozgalom esz- közeit és eredményeit. Az utóbbi kiállítást a középiskolás diákok számára rendezték, amelyet a tanárok, tanítók és a nagyközönség is jelentős számban keresett fel. A kiállítás látogatói egyúttal meg- hallgatták szakképzett előadóknak a kiállítás helyiségeiben tar- tott anti-alkoholista előadásait.

Az Általános Közjótékonyági Egyesület kezdeményezésére ál- lították fel az első alkoholmentes éttermet a Királyi Pál utcá- ban és a Kálvin téren. Később a VII. kerületben és másutt is lét- rehoztak ilyen éttermetek. Látogatottságuk elég jelentős volt. Egy kimutatás szerint 1910-ig 410.000 vendég fordult meg helyiségeik- ben.⁹⁸

Az Országos Magyar Alkoholel- lenes Egyesület is kivette ré- szét a felvilágosító munkából. Számos alkoholel- lenes füzetet, röpi- ratot, levelezőlapot adott ki. A Good Templar rendnek is voltak alkoholel- lenes kiadványai, amelyek népszerűen megírt fejtegeté- sekben foglalták össze az alkoholkérdés egy-egy területét. Az Al- koholel- lenes Munkásegysület is több esetben adott ki alkohol- el- lenes röpiratot, füzetet, amelyhez a szakszervezet és a Munkás- biztosító adott anyagi segítséget.

Az Alkoholel- lenes Munkásegysületet 1909-ben újjászervezték és ez Alkoholel- lenes Munkásszövetség néven aktívabb tevékeny- ségbe kezdett. A Szövetség titkárának Szerdahelyi Sándort válasz-

tották meg. Az egyes kerületekben helyi csoportokat állítottak fel. A legeredményesebben a VII. és VIII. kerületi csoport dolgozott. Az agitáció új módszerét, az ún. „házi agitációt” alkalmazták. Ez úgy történt, hogy felkerestek egy-egy bérházat munkásdalosokkal. Miután elénekelték néhány mozgalmi dalt, valaki kilépett, és rövid ismertető előadást tartott az ivási szenvedély káros következményeiről.

Nem lényegtelen az alkoholelleni tevékenység szempontjából az

Munkások!

**Ne engedjétek, hogy az emberiség
egyik legnagyobb s leggyönyörűbb
ünnepét, a szervezett munkásság
nagy hadiszemléjének napját bárki**

**soraitokból részeges-
kedéssel mocskolja be!**

Az Alkoholelles Munkásszövetség által 1913. V. 1-re kiadott röpirat

sem, vajon elegendő alkoholmentes ital állt-e a fogyasztók rendelkezésére. Magyarországon ebben az időben gyártottak alkoholmentes italokat. Ezeket a készítményeket azonban leginkább exportálták. Mint arról az egykorú sajtójelentés beszámol, a gyártó vállalat Kínába, Japánba, Egyiptomba, és Dél-Afrikába is szállított alkoholmentes italokat, sőt fiókot létesített több külföldi országban. Gyártmányainak minősége nem lehetett rossz, amit az is bizonyít, hogy a gyár készítményeit a grázi alkoholelles kiállításán kitüntetésben részesítették.

Az alkoholelles szervezetek 1908-tól kezdve kampányt indí-

A jogtalan nép

kimaritette túlságos türelemmel a békés eszközök minden fajtáját, hogy hosszú évtizedek óta évszázadok elnyomatásából kiszabadulva, egyetlen lépést teljességen előre, Feltérte hatalmatlan elkeseredését és munkát forró lelkesedését, de életet is áldozva, lenézni-lépni a földön álló meg a népjogok táborának, a közönyösök és ellenesleges érzésiek szíveiret.

Szuronyoktól

körülöngve áll magában a maradiság fellegvára, dacosan szegezi bróniákat a történelmi fejlődés parancsoló erejének. Egy maroknyi vakmerő csapat gúnyos mulattal, de értelmellenül bámulja az egész ország felkorbácsolt indulatát. Most itt állunk a döntő ütközet előtt. Az osztályuralom ellen a munkássztyák

a politikai tömegsztrájk

tegyveréshez készül nyulni. Amikor a munkásság jogának kivívásáért minden eddigi megszerzett javát felfoldozni készül, amikor egyetlen forradalmi mozdulattal ki akarta dobni az osztályuralom korhádsának indult oszlopát, kell, hogy tudatában legyen történelmi elhatározása nagy horderejének, tudnia kell, hogy a nagy célhoz csak a egyetlen skadályok lerombolása árán juthat el. Százerek forró lelkesedését és áldozatkészségét csak a kiürít, aprólékos, céltudatos szervező munka acéloithatja olyan tegyverő, mely már díbeit a jogtalanúság várfalán.

Fegyverünket ellenségekhez mérjük. Miben rejlik a munkássztyák ereje? Ugyebár abban, hogy a munkások szíszereinek kezemunkája teremti meg az összes javukat, a munka és a fogyasztás kiszámíthatatlanon erős íf e mai társadalmi rendszer. Az általános sztrájkban a munkások megtagadják kárpaj teremtő erejét atól az utalómól, mely a munkáért nyomorral és jogtalanúsággal fizet. Amde megelégedhetünk-e, meg szabad-e elégednünk azzal, hogy egy ilyen végtelenen nagy harcokban legyenek olyan hathatós fegyverünk, melyeket nem használunk föl a küzdelemben?

Pártunk kongresszusa kezükbe adta

az alkoholorbókolt

hatalmas tegyverőt. A munkások, mint fogyasztók, tegadják meg az osztályuralomtól azon számszámilókat, melyeket a szeszadójóvedelem juttat az államkasszába. Több mint

százhatvan millió korona

volt a magyar állam szeszadójóvedelme a múlt évben. Eréknek a verék milliókat ut nyomó részét a jogtalanok szolgálatják be, amikor sör, bor, vagy pálinkát fogyasztanak.

Nyonoruság és gyalázat

tapad a szeszadójóvedelem minden fillérjéhez, melyeket a vagyontalan és jogtalan tömegek felháborító túlfalansága számszámilókká halmoz fel.

Népmérgezés és népbuittás

folyik itt a szeszadójóvedelem kevéért. Magyarországi önméltos proletárság jónem elő a példával, hogy minél előbb kidöjön az osztályuralom hatalmas orzlopát az alkohorbárvány. A mostani harcban nemcsak azért kell tartózkodni a szeszese italok évezetéről, mert a proletárhíreket el kell vonnunk ellenségekünktől. Az általános sztrájk nyomorbanosnak enyhítésére minden munkás gyűjtésén néhány korona magának és családjának. Ha megdó, kevés szeszese ital fogyasztott is csak, mert az általános sztrájk előkészítésénél, napjaink azok a küzdelemesek. Széssé. Ezt kárvatol meg tölelek a proletárbuittás a komolyság a szolidaritás.

Munkások! Elvtársak! Döntő ütközet előtt állunk. Jözen feire és pénzre van szükségtek az elővetekertü nagy harcban.

Tartózkodjatok a szeszese italok évezetéről, mert évek az államháztartás és meheretemes nagy károkat okoznak és döntés segíthet a döntő ütközetet!

Éljen az általános sztrájk!

Tervező Bizottság

az alkoholorbókolt-bírósiság.

Alkoholelleses röpirat 1912-ből

tottak a 36 órás munkaszünetnek a korcsmákra és vendéglőkre való kiterjesztéséért. Ennek érdekében Budapesten, és szerte az országban népgyűléseket tartottak viszonylag nagyszámú hallgatóság részvételével. A magyarországi alkoholelles szervezkedésnek ez az időszak a csúcspontja. E népgyűlés-sorozat nyitányát 1908 februárjában az Intim Színházban tartották meg. „Kétezer szervezett munkás hozta el erre a gyűlésre hatalmas forradalmi energiáját” – írja az „Absztinens” egykori tudósítása. Kiss Adolf, Hamburger Jenő és mások sz.laltak fel, élesen bírálva a kormány pénzügyi politikáját, a progresszív adó helyett szeszadóval operáló intézkedés immoralitását. A gyűlés határozati javaslatot fogadott el, amelyet felterjesztettek a kormányhoz. Nem sokkal ezután az újpesti „Munka” Good Templar páholy hív egybe népgyűlést, amelynek Szerdahelyi Sándor az előadója. Nemcsak Budapesten, de vidéken is elég sok alkoholelles népgyűlést tartottak a Good Templar-ek és a szocialisták.

Nagyváradon 1910-ben absztinens napot tartottak. A losonci Good Templar-ek és munkások nyilvános gyűlésén Dóczi Imre követelte, hogy a 36 órás zárórát és szesztilalmat léptessék életbe. A losonci, kispesti, de még más gyűlések résztvevői is kerületük országgyűlési képviselőjét bízták meg azzal, hogy ebben az ügyben a parlamentben hallassa szavát. A kolozsvári népgyűlésen ezrekre menő tömeg előtt Vágó Béla beszélt. Határozati javaslatot küldtek a kormányhoz és a képviselőházhoz. Mint érdekességet kell megemlíteni, hogy e napon a kolozsvári Nemzeti Színházban Zola „Pálinka” című drámáját adták elő. A Good Templar-ek „Igaz Út” páholya által rendezett gödöllői népgyűlésen Vágó Béla és László Jenő mondott beszédet. A gyűlés után 65-en jelentkeztek aktív antialkoholista munkára. A sátoraljaiújhelyi gyűlést a Good Templar-ek a kerületi Munkásbiztosítóval karöltve rendezték. Nemcsak a városokban, de egyes falvakban is folytattak agitációt. A nagy kampány azonban azzal az eredménnyel járt csupán, hogy a közvélemény figyelmét ráirányította az alkoholizmusra. Néhány jelentéktelen látszatintézkedéstől eltekintve az antialkoholisták számottevő eredményt nem értek el. Az alkohol romboló hatására figyelmeztető orvosok, tudósok közt olyanok is

voltak, akik – bár kitűnő ismerői a kérdésnek – társadalmi vonatkozásban hamis következtetésekre jutottak.

Dr. Lechner Károly, a kiváló ideggyógyász professzor, az alkoholelles mozgalom lelkes híve és aktív résztvevője, egyik előadásában az alkoholizmust a „műveletlenség” következményének tünteti fel. „Ezzel a műveletlenséggel függ össze – fejt ki Lechner – a sztrájkoló mánia is. Sohasem józan cselekvés a sztrájkolás. Majd mindig a korcsmából indul ki a fanatizáló hatás.”⁹⁹ Végül megállapítja, hogy a sztrájkolás következménye a munkás elszegényedése, ami további ivásra csábít. Ennek megint az a következménye, hogy az illető rossz táplálkozási és egészségtelen lakásviszonyok stb. közé kerül. Látjuk tehát, hogy Lechner feje tetejére állítja a dolgokat, felcseréli az okot a következménnyel. A kiindulóponton a „műveletlen”, sztrájkoló, ivó munkás áll, aki végsőfokon a pauperizmushoz jut el. A társadalmi mozgalmakat és nyugtalanságokat is az előző nemzedék túlzott alkoholizmusával hozza összefüggésbe: ... „Azért olyan anarchista, kiclégíthetetlen a mi társadalmunk, azért olyan egyensúlytalanok az egyesek, azért olyan nagy a hajlandóság mindenütt a rosszra, bűnbeesésre . . . , mert mindenki, még dédapánk révén az alkohol hatása alatt állunk. Ez az alkohol izgatja oly fonákul társadalmunkat.”¹⁰⁰

Cholnoky Jenő viszont nacionalista szempontból szorgalmazza az alkoholellességet. Amikor az alkoholkérdést elemzi és kihatásait vizsgálja, a dzsentrizmus és a nemesség szupremáciáját félti a társadalmon belül, és a magyar szupremáciát Közép-Európában. Írásában nyoma sincs a Good Templarok és szocialista absztinensek humanizmusának. „Dzsentrizmus – írja Cholnoky – a kártyán és borgőzben pusztul el . . . Ha ez így megy tovább, nincs mentés a magyarságnak. Nemzetiségeink közt a tehetségtelenekeket, a butákat, a durva köznépet pusztítja, magyarságunkból a legbecesebb intelligenciát szemelte ki. Nemzetiségeinknek csak munkás kezét bénítja meg, de nekünk fejünket veszi, elviszi vezető családainkat . . . Jó helyettük ingatagabb alap, amelynek családi tradíciója híján, nincs még a nemzeti érzése sem oly mértékben, mint amannak volt.” – Végül is a következőkkel zárja le fejtegetéseit: . . . „és még nem kábult elmével, józan ésszel, veleszületett

nagy szellemi képességekkel, a magyar faj úr lehet nemcsak saját hazájában, hanem akár egész Középeurópában”.¹⁰¹ Látjuk tehát, hogy az alkoholelleses törekvések mögött konzervativizmus, vagy haladónak éppen nem mondható más szemléleti irányzat is meghúzódott.

A magyar alkoholelleses mozgalom főképp az első világháborút megelőző évtizedben fejtette ki legaktívabb tevékenységét. Jelentős érdeme, hogy nemcsak a felvilágosodás útján, de a konkrét gyakorlati intézkedések és intézmények kieszközlésével szorgalmazta ennek a pusztító társadalmi betegségnek, az alkoholizmusnak a megfékezését. Propagandájukat főképp a városi lakosság körében fejtették ki. A kapitalizmus előretörését kísérő alkoholizmus a munkásosztály sorai között pusztított leginkább, az alkoholelleses felvilágosítás ezért talált megértésre és támogatásra az egyes szakszervezetekben. Az alkoholelleses mozgalom a munkásosztály soraiban objektíve a munkásmozgalom erősítését szolgálta.

A szeszitalok egészségügyi ártalmaival foglalkozó irodalom eléggé kiterjedt volt. A legtöbb esetben azonban nem a hazai feltevésekre épült, hanem a külföldi megfigyelések és tapasztalatok összefoglalását adta. A magyarországi alkoholizmus pusztításának pontos tudományos felmérése nálunk az első világháború előtt nem jött létre. Az egyes alkoholfogyasztási statisztikák sem eléggé megbízhatóak, mert a viszonyítás az egész lakosság és nem a felnőtt lakossághoz arányítva történt. Másrészt az alkoholizmusnak leginkább kitett korcsoport, a 30–50 évig terjedő korúak nem szerepelnek külön részletezésben, ezen belül a nők és férfiak aránya sem, valamint nincsen feltüntetve a szeszmérgezésben elhaltak száma. Nem lehetett pontosan megállapítani a szeszital fogyasztását azért sem, mert a házilag készített szesz felmérése nem volt lehetséges. Az alkoholizmus és a betegségek közti összefüggést sok esetben eltűlozzák, és nagyszámú tudományos megfigyelés hiányában tárgyalják.

Egészeben véve az 1914 előtti alkoholelleses mozgalom egy világszerte kialakult egészségügyi-társadalmi irányzat magyarországi hajtása, amely számos kiváló, haladó gondolkodású magyar orvost, emberbarátot, és a munkásmozgalom sok harcosát ösztönzött együttes erőfeszítésre, a társadalom egészségi állapotának

megjavításáért folytatott küzdelemben. Ennek a célkitűzésnek ugyan korlátokat szabtak a kapitalista társadalmi viszonyok, de az az önzetlen erőfeszítés, munka, és nem utolsó sorban a nép között végzett intenzív felvilágosító tevékenység az 1914 előtti alkohollelenez törekvéseket haladó társadalmi mozgalmaink sorába emeli.

Összefoglalás:

Az alkoholizmus elterjedése a kapitalizmus kialakulásának egyik következménye, amely a szeszipar létrejöttével függ össze. Magyarországon a XIX. század harmadik negyedéig nem igen beszélhetünk a szeszitalfogyasztás tömegmértetű elterjedéséről. Ennek a kezdetleges termelési viszonyokon kívül a szeszgyártás alapanyagának, a burgonya termesztésének nem számottevő mértéke az oka. Éppen ezért a szeszfogyasztás káros egészségügyi kihatásai sem jelentősek. Egyes nem bortermelő vidékeken különféle gabonaneműekből, gyümölcsből, már ekkor is készítették égetett szeszitalt. A múlt század 30-as éveiben a burgonya tömeges elterjedése, és a gyártási technika kifejlődése következtében a szeszitalfogyasztás jelentősen megnövekedett, főképp Erdélyben, és az ország északi megyéiben. A túlzott pálinkafogyasztás ellen, már a múlt század negyvenes éveiben megindult a társadalmi szervezkedés, megalakulnak a mértékletességi egyletek. A reformkorszak nagy egyéniségei – Széchenyi, Kossúth, Wesselényi – az egyre növekvő szeszgyártás visszaszorításáért szállnak síkra. Az orvosi körökben is felfigyelnek az alkoholizmus egészségügyi ártalmaira.

A múlt század hetvenes, de különösen nyolcvanas éveitől kezdődően – egyrészt az ipari kapitalizmus rohamos kialakulása, másrészt a filloxera-vész következtében – tömegmértetűvé válik a pálinkafogyasztás. Dr. Hirschler Ignác, a kiváló szemész, már a hetvenes években az alkoholizmus okozta „látompulatót” teszi vizsgálatának tárgyává. Az 1894-ben Budapesten megtartott nemzetközi demográfiai és közegészségügyi kongresszuson pedig igen sok orvos, saját kutatása és megfigyelése alapján figyelmeztet az alkoholizmus egészségügyi ártalmaira. (Axmann, Nagy, Szilágyi, Rózsaffy, Donáth stb.) De az évenként megtartott orvosi vándor-

gyűléseken is nem egyszer figyelemreméltó referátumok és felszólalások hangzanak el a túlzott szeszisitalfogyasztás ártalmairól. Nagyiványi Fekete Gyula, Csillag Gyula számos munkájában követeli az állam hathatós beavatkozását a pálinkafogyasztás csökkentése érdekében. Dr. Donáth Gyula az alkoholizmus következtében beálló degeneratív jelenségekre hívja fel a figyelmet. Már a század végén több orvos felveti a külföldiekhez hasonló alkoholelvonó szanatóriumok és gondozók létrehozását.

Ennek ellenére mégis csak a század első éveiben bontakozott ki jelentősebb társadalmi szervezkedés az alkoholizmus pusztításának megfékezésére. A Good Templar szabadkőműves páholyokban dolgozó orvosok játsszák ebben a legnagyobb szerepet. Ide tartoznak: Dr. Stein Fülöp, Dr. Madzsar József, Dr. Hollós József, Dr. Donáth Gyula és még sokan mások. Az orvostársadalom körében több alkoholelles egyesületet hoznak létre, aktívan tanulmányozzák és ismertetik az idevágó külföldi irodalmat. Együttműködnek az időközben megalakuló Alkoholelles Munkáscsoporttal. Számatalan felvilágosító előadást tartanak az üzemekben és szakszervezetekben, alkoholelles folyóiratot, röpiratokat adnak ki. 1905-ben Budapesten ül össze az alkoholkérdés számos nemzetközi tekintélyének részvételével a X. Nemzetközi Alkoholelles Kongresszus. A Szociáldemokrata Párt is támogatja a szakszervezetekben folyó alkoholelles propagandát, amelynek munkájában a magyar munkásmozgalom számos később jelentős egyénisége vett részt. (Madzsar József, Bolgár Elek, Hamburger Jenő, Vágó Béla stb.) Leggyakrabban hangoztatott alkoholelles követelések: a korcsmák vasárnapi zárvatartása, alkoholszanatóriumok, alkoholgondozók felállítása, alkoholelles oktatás, lokálopció stb. Felmérik az iskolásgyermek alkohol-fogyasztását, amelynek az 1909-es londoni alkoholelles kongresszuson való nyilvánosságra hozatala nagy feltűnést keltett. A korcsmák vasárnapi zárvatartásának követelését majd minden vármegye magáévá tette, a kormány azonban – az alkohol fogyasztásából származó tetemes bevételei miatt – elutasította ezeket a feliratokat. Az Országos Alkoholelles Bizottság megalakulása, amelynek létrejöttét kénytelen-kelletlen a kormány is támogatja, arra mutat, hogy a közvélemény nyomása egy bizonyos fo-

kig eredményt ért el. Az országgyűlésen is elhangzik néhány éles interpelláció az alkoholizmus pusztításairól, és a kormánzatnak ezzel kapcsolatos felelősségéről. Az Országos Munkásbiztosító Pénztár szintén kiveszi részét az alkoholelleses küzdelemből, 1913-ban két alkoholelleses gondozót állít fel. A legjelentősebb alkoholelleses intézmény azonban az 1909-ben, az Általános Közjótékonyági Egyesület által felállított Rákospalotai Gyógyítóház volt. Ez az elvonó szanatórium 1915-ig állott fenn, és ezen idő alatt Dr. Stein Fülöp szakavatott vezetése nyomán többszáz alkoholistát gyógyított sikeresen. Emellett számos alkoholmentes étterem is nyílt Budapesten az 1910-es években. A felvilágosító munkának volt eszköze a Társadalmi Múzeumban többször megrendezett alkoholelleses kiállítás is.

I R O D A L O M

1. Sinkovics István: Magyar történet 1526–1711. Budapest, 1952. Egyetemi jegyzet, 63 o.
2. idézi Németh Sámuel: Mértékletességi Egyesület Sopronban 1619-ben. Sopron, 1940. 7. l.
3. Ballai Károly: Magyar korcsmák és vendégfogadók a XIII–XVIII. században. Budapest, 1927. 52. o.
4. uo. 53. o.
5. uo. 55. o.
6. Németh Sámuel: Mértékletességi Egyesületek Sopronban 1619-ben. Sopron, 1940. Soproni Szemle klny. 5. o.
7. uo. 4. o.
8. uo. 13. o.
9. Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Budapest, 1952. 108. o.
10. Ballai Károly: Magyar korcsmák és vendégfogadók a XIII–XVIII. században. Budapest, 1927. 74. o.
11. uo. 82. o.
12. uo. 84. o.
13. Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae, Budapest, 1927.
14. Magyar Szesztermelő 1905. X. 15. 176–177. o. idézi Kossutány K. Mátyus István „Ó és Új Diaeteticá”-ja 5 drb. az égettborról szóló leírás.
15. uo.
16. uo.
17. Ballai id. műve 130. o.
18. id. Dr. Pályi Márton: Alkoholizmus. Budapest, 1944. 127. o.

19. id. „Az Alkoholizmus” 1906. V. 54. o. (Bessenyei: A természet világa, vagy a józan okosság. 1801.)
20. Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés. (1790–1848) Budapest, 1951. 60. o.
21. uo. 69. o.
22. Királyi Pál: Pálinka és a nép (Magyar Gazda, 1845. VIII. 20.).
23. Ismertető 1840. IV. 2. 436–439. o.
24. „A pálinkáról” Buda, 1845. 26. o. (szerző ismeretlen).
25. Magyar Gazda 1842. III. 17. 340. o.
26. Philippus Betlehem: Dissertatio inauguralis medica de delirio tremente potatorum. Buda, 1836. 5–6. o. (Ad lectorem benevolam).
27. Dr. Szilágyi Miklós: A pálinkáról. Erdélyi Híradó 1845. 20–27. sz.
28. idézi Visnya Aladár, Uránia 1906. I. 28. 30. o.
29. uo.
30. Dr. Gall Lajos cikke az Ismertető 1841. 191. o.
31. Kossuth Lajos: Pálinkamirigy, Pesti Hírlap, 1841. I. 20.
32. Wesselényi Miklós: „Szabad-e még most is az annyira drága és szűkülő gabonából pálinkát főzni?” Hetilap, 1847. III. 123. és 124. sz.
33. Pálinkakórság – Levéltörredék a mértékletességi egyesületekről. Kolozsvár, 1838. (németből fordította G T M J).
34. uo.
35. Erdélyi Híradó, 1845. III. 11.
36. l. uo.
37. Hodzsa Michal Miloslav: „Nepi pálenku, t. j. nezabi”. Kázen. Besztercebánya, 1845.
38. Hurban Jozef Slovo o spolkach mjernosti v školách nedeľnich. Besztercebánya, 1846.
39. Kuzmány: Z konecneho zahynutia. Duchovni rec v Banskej Bystrici. 1845.
40. Előadva 1846. III. 29.
41. Zavodnik István: Szózat a nemes magyar nemzethez. Religio és Nevelés, 1848. I. sz.
42. Bartha András – Biró Sándor: Pálinkatan az Erdély honi minden valáson levő falusi iskolák számára. Kolozsvár, 1846. 3. o.
43. uo. 41. o.
44. Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődés Magyarországon. (1867–1900) Budapest, 1954.
- 45/a. Engels Frigyes: A munkásosztály helyzete Angliában. Budapest, 1954. 167. o.
- 45/b. uo. 168. o.
46. Nagyviványi Fekete Gyula: Alkohol és mezőgazdasági népesség. Budapesti Szemle. 1895. 85. k. 65–96. o.

47. Dr. Hirschler Ignác: Tapasztalataim a szeszesitalokkal, valamint a dohánnyal való visszaélésekről, mint a láttompulat okáról. (Akadémiai székfoglaló értekezés.)
Értekezések a természettudományok köréből 2. k. 3. sz. Budapest, 1871.
48. Dr. Tóth Imre: Alkoholizmus a társadalomban. (Előadás a selmebányai gyógyászati és természettudományi egyesület ülésén) Selmebánya, 1900.
49. Jelentés az 1894. szept. tartott VIII-ik nemzetközi közegészségi és demográfiai congresszus tudományos munkálatairól. Budapest, 1896.
1. Dr. Axmann Béla: Sérülések szeszes italok folytán, s a munkaidő befolyása azokra. i. m. 3. k. 4-6. o.
 2. Dr. Nagy Béla: Az alkoholizmusról. i. m. 7. k. 273-285. o.
 3. Dr. Szilágyi Gyula: A szeszes italok tisztátlanságainak befolyása az alkoholizmusra. i. m. 4. k. 40-43. o.
 4. Dr. Rózsaffy Alajos: Az alkoholizmusról. i. m. 5. k. 465-470. o.
50. Dr. Donáth Gyula: A modern kultúrállamok lakosságának testi elsatnyulása különös tekintettel Ausztria-Magyarországra. (Felolvasás a VIII. Nemz. Demog. Kongr.-on.) Klinikai Füzetek, 1894. IV. évf.
51. Dr. Genersich Antal: A szeszesitalok habituális élvezete folytán bekövetkezett változások az ütőerekben és a szívben.
52. Dr. Nagyiványi Gyula: Az iszákosság és a büntettek. Budapesti Szemle 100. k.) 1899, 361-368. o.
53. uo.
54. Dr. Csillag Gyula: Nemzetközi kongresszus az iszákosság ellen, Köztelek 1895. VIII. sz.
- 54/b. Dr. Csillag Gyula: A gyermekek alkoholizmusa elleni védekezés. Budapest, 1899.
55. Dr. Kende Mór: Az alkoholizmus különös tekintettel a gyermek idegrendszerére. (Felolvasás a Nemzetközi Gyermekvédő kongresszuson - 1899) Klinikai Füzetek 1899. IX. évf.
56. l. uo.
- 57/a. Niedermann Gy.-Chyzer K.: Javaslat az iszákosok menedékhelyeinek felállításáról. Budapest, 1897.
- 57/b. Dr. Büchler Lipót: Egy ősrégi babonának az alkoholkérdésben való alapvető szerepéről. Budapest, 1912.
58. Az alkoholizmus ellen való védekezés. Budapest, 1901. (A szegedi „Árpád” és a „Demokratia” páholyok kiadványa.)
59. Dr. Hollós József: Visszaemlékezés Forcl első magyarországi útjára. „Az Alkoholizmus” 1910. III. 30. o.
- 60/a. Dr. Stein Fülöp: Az alkoholizmus elleni védekezés. (Előadás az Orvosok és Természetvizsgálók 1901. évi kongr.-án.)

- 60/b. Dr. Stein Fülöp: Az alkoholizmusról. Budapest, 1903. Klny. az „Egészség” 1902. évi sz.-ból.
61. Dr. Feldmann Bódog: A szeszes italok és az iszákosság elleni küzdelem. Budapest, 1903. Klny. a Természettudományi Közlöny 1902. sz.-ból.
62. idézi Sándor Dezső „Székelyország az alkoholizmus fertőjében” c. riport-sorozatában. „Az Alkoholizmus” 1911. VII.
63. Dr. Máday Izidor: Adatok az alkoholizmus kérdésének ismertetéséhez. Budapest, 1905.
64. l. uo.
65. Dr. Madzsar József: Magyarország szeszfogyasztása. „Az Alkoholizmus” 1905. IX. 10.
66. Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért. Budapest, 1947.
67. „Az Alkoholizmus” 1905. III. 1.
68. l. uo.
69. „Az Absztinens” 1908. IV. 10.
70. „A nemzetközi szociáldemokrácia és az alkoholizmus” „Az Alkoholizmus” 1907. X. 1.
71. „Az Absztinens” 1908. I. 10.
72. „Az Absztinens” 1908. V. 10.
73. „Az Absztinens” 1911. IX. 10.
74. „Az Alkoholizmus” és „Az Absztinens” megfelelő évfolyamaiból ki-gyűjtve.
75. Népszava, 1909. VIII. 27.
76. Walló Albert: Az alkoholizmus és utódaink. Ungvár, 1914.
77. Kiss Adolf: Alkoholizmus és a balesetek. (Előadás a drezdai nemzet-közi szociális biztosítási kongresszuson.) „Az Alkoholizmus” 1912. I.
78. „Szocializmus” 1911-12, 9. sz. 398-402. o.
79. „Az Alkoholizmus” 1909. X.
80. Dr. Grósz Gyula: Néhány szó a gyermekek alkoholizmusáról. Buda-pest, 1902.
81. Dr. Dóczi Imre: Az alkohol hatása a gyermekre. (Dr. Dóczi előadása Londonban a XII. nemzetközi alkoholelles kongresszuson.) „Az Al-koholizmus” 1909. IX. 99-101. o.
82. l. uo.
83. Dr. Büchler Lipót: A magyar iskolás gyermekek nyolcvan százalékát a londoni alkoholelles kongresszus részegeskedőnek feltüntető hivatalos jelentéséről. Budapest, 1909.
84. „Az Alkoholizmus” 1909. VIII. (Dr. Dóczi válasza az öt ért támadásra.)
85. A vallás- és közoktatásügyi miniszternek az alkoholizmus leküzdése tár-gyában kiadott 3182/1911. eln. sz. rendelete. id. Munkásügyi Szemle 1912. I. 25.

86. Dr. Schwarcz József: Az állam és az alkoholizmus elleni mozgalom. „Az Alkoholizmus” 1906. IX.
87. l. uo.
88. Dr. Katona Imre: Alkohol az állambáztartásban. Előadás a G. T. R. „Fejlődés” páholyában. „Az Alkoholizmus” 1910. II.
89. l. uo.
90. Dr. Benedek László: Az alkoholkérdés mai állásáról. Debrecen. 1924.
- 90/b. „Az Alkoholizmus” 1912. XI. 111. o.
91. „Az Alkoholizmus” 1912. XII. 120. o.
92. l. uo.
- 92/b. „Az Alkoholizmus” 1912. IX. 85. o.
93. Goldis László alkoholelles felszólalása a magyar parlamentben, 1908. XII. 15-én. „Egészségügyi Lapok” 1909. II. 1.
94. „Az Alkoholizmus” 1908. VII. 79. o.
95. Dr. Stein Fülöp: Az alkoholisták szanatóriumi kezelése. „Gyógyászat” 1908. 10. sz.
96. Dr. Stein Fülöp: Az alkoholisták psychológiája és psyhothériája. Klinikai Füzetek, 1912. II.
97. Dr. Lányi Márton: Az Általános Közjótékonyági Egyesület működése (1904–1915) Budapest, 1916.
98. l. u. o.
99. Dr. Lechner Károly: Alkohol és a társadalom. Kolozsvár, 1910.
100. l. u. o.
101. Dr. Cholnoky Jenő: Az alkohol a földön. Budapest, 1914.

ИСТОРИЯ БОРЬБЫ ПРОТИВ АЛКОГОЛИЗМА В ВЕНГРИИ.

Карпати Эндре

РЕЗЮМЕ

Одним из последствий образования капитализма есть алкоголизм, который зависит от появления в жизнь спиртового производства. Мы едва ли можем говорить о массовом потреблении спиртных напитков в третьей четверти 19-го столетия. Причиной этого была, кроме примитивных условий производства, незначительная распространенность основного сырья для выработки спирта, картофеля. Именно поэтому незначительны и вредные для здоровья последствия от употребления спирта. В некоторых не винодельческих районах уже и тогда приготавливали из разных видов хлеба, фруктов жженные спиртные напитки. В 30-ых годах прошлого столетия, вследствие массового распространения картофеля и развития производственной техники, потребление спиртных напитков значительно возросло, главным образом в Трансильвании и в северных комитатах страны. Уже в сороковых годах прошлого столетия начинается общественная организационная работа против чрезмерного потребления жженной водки-палинки, создаются общества трезвости. Такие крупные лица эпохи реформ, как Сечени, Коммут, Вешшелени вступили в борьбу за уменьшение возрастающего производства спирта. И в медицинских кругах обратили внимание на вред алкоголизма здоровью.

В семидесятых годах минувшего столетия и особенно, начиная с восьмидесятых годов, — с одной стороны быстрый рост промышленного капитализма, с другой стороны, вследствие возрастающей опасности от филлоксеры, — потребление палинки приобретает массовый размер. Уже в семидесятых годах доктор Хиршлер Игнац делает предметом своих исследования притупление зрения, причиненного алкоголизмом. А в 1894 году на происшедшем в

Будапеште демографическом и общественного здоровья конгрессе большое число врачей, на основании исследований и наблюдений, обращает внимание на вред алкоголизма для здоровья (Аксман, Надь, Силадьи, Рожаффи, Донат и др.). И на ежегодно происходивших переходящих врачебных заседаниях читаются достойные внимания рефераты и делаются выступления, касающиеся вреда от чрезмерного употребления спиртных напитков. Надывани Фекете Дюла, Чиллаг Дюла во многих работах требуют эффективного вмешательства государства в интересах снижения потребления жженой водки-палинки. Д-р Донат Дюла обращает внимание на наступающие дегенеративные явления — вследствие алкоголизма. Уже в конце этого столетия многие врачи поднимают вопрос о проведении в жизнь устройства, подобно заграничным, лечебных от алкоголизма санаториев и диспансеров.

И все же только в первые годы настоящего столетия развернулась более значительная общественная организация для уничтожения опустошений, приносимых алкоголизмом. В этом самая большая роль принадлежит врачам, работающим в фармации — в аптеках Гуд-Темплар. Сюда относятся: доктор Штейн Фюлеп, доктор Маджар Йожеф, доктор Холлош Йожеф, доктор Донат Дюла и многие другие. В кругу общества врачей создается много противоалкогольных объединений, активно изучают и знакомят с относящейся к этому вопросу иностранной литературой. По времени они действуют совместно с образовавшимся Противоалкогольным Рабочим Объединением. На заводах и в профессиональных союзах держат разъяснительные лекции, издают противоалкогольные журналы и прокламации. В 1905 году в Будапеште заседает десятый Международный Противоалкогольный Конгресс, в котором принимает участие большое число международных авторитетов по алкогольному вопросу. И социалдемократическая партия поддерживает противоалкогольную пропаганду, в работе которой позднее приняло участие большое число значительных личностей венгерского рабочего движения (Маджар Йожеф, Болгар Элек, Хамбургер Йене, Ваго Бела и др.). Весьма часты выдвигаемые противоалкогольные требования: закрытие корчм в воскресные дни, санаторий для алкоголиков, открытие диспансеров, противоалкогольные лекции, местные противоалкогольные приемы и т. п. Принимают к сведению размеры потребления алкоголя школьными детьми, оглашение чего в 1909 году на лондонском Противоалкогольном Конгрессе вызвало сенсацию. Почти каждый комитат взял на себя задачу исполнения требований о воскресных закры-

тиях корчм, но правительство из-за немалых поступлений в казну от потребления алкоголя, отклонило эти требования. Образование Государственного Противоалкогольного Комитета, создание которого и правительство волей-неволей поддерживало, указывает на то, что нажим общественного мнения все-таки достиг некоторых результатов. И в парламенте прозвучало несколько острых интерпеляций по поводу бед от алкоголизма и об ответственности в связи с этим управления. Государственное учреждение для страхования рабочих также принимает участие в противоалкогольной борьбе, в 1913 году устраивает два противоалкогольных диспансера. Все-же самое значительное противоалкогольное заведение в 1909 было, — Ракошпалотаская Лечебница, основанная Союзом Общественной Благотворительности. Названный санаторий существовал до 1915 года и за это время под специальным руководством доктора Штейна Фюлепа выздоровело несколько сот алкоголиков. В девятыи годах настоящего столетия в Будапеште открылось большее число безалкогольных столовых. Просветительным средством была и противоалкогольная выставка, несколько раз устраивавшаяся в Общественном Музее.

ÜBER DEN KAMPF GEGEN DEN ALKOHOLISMUS IN UNGARN

Endre Kárpáti:

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verbreitung des Alkoholismus ist eine der Folgen der Entwicklung des Kapitalismus, in Zusammenhange mit dem Zustandekommen der Spiritusindustrie. Bis zum dritten Viertel des vergangenen Jahrhunderts kann man in Ungarn kaum von einem Massenkonsum der Spirituosen reden. Ausser den primitiven Produktionsverhältnissen ist der Grund dafür auch in dem damals kaum beachtenswerten Kartoffelanbau zu suchen – der Erdfrucht, welche die Grundmasse der Spiritusfabrikation bildet. Demzufolge sind auch die üblen Folgen des Alkoholismus nicht nennenswert. In einigen der Gegenden, wo kein Weinbau betrieben wird, produzierte man schon damals gebrannte Spiritusgetränke aus verschiedenen Getreidearten und Früchten. In den dreissiger Jahren vorigen Jahrhunderts, infolge des massenhaften Anbaues von Kartoffeln, sowie der Entwicklung der Produktionstechnik, nahm der Konsum von Alkohol in beträchtlichem Masse zu – besonders in Siebenbürgen und in den nördlichen Komitaten des Landes. Gegen den übermässigen Konsum von Alkohol finden wir schon in den vierziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts die ersten sozialen Organisationen – Mässigkeitsvereine werden ins Leben gerufen. Bedeutende Persönlichkeiten der Reformepoche – Széchenyi, Kossuth, Wesselényi – treten gegen die sich allmählich entfaltende Alkoholproduktion auf. Auch in Aerztenkreisen wird man auf die gesundheitsschädlichen Folgen des Alkoholismus aufmerksam.

Von den siebziger, besonders aber von den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts an nimmt der Spirituosenverbrauch grosse Ausmasse an, einerseits infolge der grossen Fortschritte des Industriekapitalismus, anderseits der Phylloxera-Seuche. Dr. Ignác Hirschler, der hervorragende Augenarzt befasst sich schon in den siebziger Jahren mit Untersuchungen über der durch

den Alkoholverbrauch verursachten Verminderung der Sehkraft. Während des Kongresses für Demographie und allgemeine Gesundheitspflege in 1894 in Budapest gibt es schon zahlreiche Aerzte, die auf Grund eigener Forschungen und Beobachtungen auf die gesundheitsschädlichen Folgen des Alkoholismus hinweisen (Axmann, Nagy, Szilágyi, Rózsaffy, Donáth usw.). Auch auf den jährlichen medizinischen Wandertagungen werden des öfteren Referate und Aeusserungen gegen die üblen Folgen übermässigen Alkoholverbrauches laut. Gyula Fekete v. Nagyivány, Gyula Csillag fordern in zahlreichen ihrer Werke eine eindringliche Intervention des Staates zu Gunsten der Verminderung des Alkoholkonsums. Dr. Gyula Donáth lenkt die Aufmerksamkeit auf die degenerativen Symptome zufolge Alkoholverbrauches. Schon Ende des XIX. Jahrhunderts befassten sich mehrere Aerzte mit dem Gedanken, Alkoholentziehungs-Anstalten und Sanatorien ins Leben zu rufen – gleich denen im Auslande.

Trotzdem kam es nur in den ersten Jahren dieses Jahrhunderts zu namhafteren sozialen Organisationen gegen die verheerenden Wirkungen des Alkoholismus. Aerzte, welche in der Good-Templar Freimaurerloge arbeiteten, führten auf diesem Gebiete die ersten Rollen, so z. B. Dr. Fülöp Stein, Dr. József Madzsar, Dr. József Hollós, Dr. Gyula Donáth und viele Andere. In aerztlichen Kreisen werden mehrere antialkoholistische Vereine gegründet: die Aerzte studieren und publizieren die einschlägige ausländische Literatur. Sie wirken zusammen mit dem inzwischen entstandenen Antialkoholiker-Vereine der Arbeiter, halten unzählige aufklärende Vorträge in Betrieben und Gewerkschaften, publizieren Zeitschriften und Flugschriften gegen den Alkoholismus. Der X. Internationale Antialkoholiker-Kongress tritt in 1909 in Budapest zusammen, im Beisein zahlreicher internationaler Autoritäten der Alkoholfrage. Die antialkoholistische Propaganda der Gewerkschaften wird durch die Sozialdemokratische Partei unterstützt; an dieser Arbeit nehmen viele der später namhaft gewordenen Persönlichkeiten der ungarischen Arbeiterbewegung teil (József Madzsar, Elek Bolgár, Jenő Hamburger, Béla Vágó, usw.). – Die meistgenannten Forderungen des Antialkoholismus sind: Schliessung der Schenken an Sonntagen, Errichtung von Sanatorien und Anstalten für Alkoholisten, Unterweisungen betreffs des Alkoholismus.

Der Alkoholverbrauch der Schulkinder wird erlassen: das am Londoner Antialkoholistischen Kongress in 1909 bekanntgegebene Resultat erregt grosses Aufsehen. Die Forderung der Schliessung der Schenken an Sonntagen wurde von fast allen Komitaten befürwortet, die Regierung jedoch – welcher aus dem Alkoholkonsum beträchtliche Einnahmen zuflossen – wies diese Anträge zurück. Das Zustandekommen der Landeskommission für Antialkoholismus wurde, zwar unwillig, auch von der Regierung unterstützt – woraus ersichtlich ist dass der Druck der öffentlichen Meinung doch einen gewissen Mass

von Erfolg erzielte. Im Parlament werden hier und da scharfe Interpellationen gegen die verheerenden Wirkungen des Alkohols und die diesbezügliche Verantwortlichkeit der Regierung laut. Die Arbeitsversicherungs-Kasse nimmt gleichfalls am Kampfe gegen den Alkoholismus Teil; sie errichtet in 1913 zwei Anstalten für die Pflege von Alkoholikern. Die bedeutendste der Institutionen gegen den Alkoholismus ist jedoch das in 1909 durch den Allgemeinen Fürsorgeverein in Rákospalota errichtete Pflegeheim. Dies Sanatorium, dessen Aufgabe die Alkoholentziehung war, bestand bis 1915 unter der bewährten Leitung von Dr. Fülöp Stein und heilte mehrere hundert Alkoholiker. In den 1910-er Jahren wurden in Budapest zahlreiche alkoholfreie Restaurants eröffnet. Der Aufklärungsarbeit dienten auch die im Museum für Soziologie des öfteren veranstalteten antialkoholistischen Ausstellungen.

ON THE FIGHT AGAINST ALCOHOLISM IN HUNGARY

Endre Kárpáti:

SUMMARY

The spreading of alcoholism is one of the consequences of the development of capitalism and is connected with the beginnings of industrial production of spirits. In Hungary, hardly any mention can be made of mass consumption of liquor until the third quarter of the XIXth century. This is due, first, to the primitive methods of production and, second, to the scanty growing of potatoes. However, this is the basic raw material of distilling. At this time the bad results of alcoholism as to public health are not yet noteworthy. In some parts of the country with no vine-culture, spirits were distilled even then from several sorts of grain and fruit. In the thirties of last century, owing to the spreading of potatogrowing as well as to the development of production methods, the consumption of liquors shows a notable increase—particularly in Transsylvania and in the northern departments. Social organisation against exaggerated consumption of spirits starts already in the forties of last century—temperance associations are established. Several great personalities of the reform-period—Széchenyi, Kossuth, Wesselényi—wage war against the ever increasing production of liquor. Doctors begin to take notice of the deteriorating influence of alcohol on public health.

From the seventies, but mostly from the eighties onwards the consumption of liquor increases at great speed in consequence of the fast development of industrial capitalism as well as the phylloxera-epidemy. Dr. Ignác Hirschler, the eminent oculist, started already in the seventies researches concerning the failing of eyesight in consequence of alcohol consumption. At the Congress of Demography and General Sanitation in 1894 in Budapest quite a number of doctors call attention to the bad consequences of alcoholism, on the strength of their own researches and observations (Axmann, Nagy, Szilágyi, Rózsaffy, Donáth. etc.). At the yearly medical rotary-meetings, many a report and many a speaker deal with the bad consequences of intemperate drinking of

liquors. Gyula Nagyiványi-Fekete, Gyula Csillag claim in many of their publications a vigorous intervention of the State in favour of the lessening of liquor consumption. Dr. Gyula Donáth calls attention to the degenerative symptoms caused by alcohol consumption. Even in the last decade of the XIXth century several physicians find it desirable to establish, following foreign examples, institutions and sanatoria for curing alcohol addicts. Despite all this, social organisation on a broader scale against the ravages of alcoholism started only in the first years of our century. Doctors working in the Good Templar masonic lodge have the leading roles in this work. Some of them were: Dr. Fülöp Stein, Dr. József Madzsar, Dr. József Hollós, Dr. Gyula Donáth and many more. In medical circles several antialcoholic associations are started; doctors study and publish foreign literature bearing on the subject. They cooperate with the Antialcohol-Union of the workers, recently founded, hold lots of explanatory lectures in factories and trade unions, publish periodicals and pamphlets against alcoholism. The Xth International Antialcoholic Congress held in Budapest in 1905 has among its members numerous foreign authorities on the question of liquor. Propaganda against alcoholism made by the trade unions is supported by the Social-democratic Party; many personalities who were to get famous in the Hungarian labour-movement participate in this work (József Madzsar, Elek Bolgár, Jenő Hamburger, Béla Vágó, etc.). – Claims put forward most often against alcoholism are: closing of pubs on Sundays, establishing of sanatoria and homes for alcohol-addicts, instruction concerning alcoholism.

The results of a survey concerning alcohol consumption of school-children are published at the Antialcoholic Congress in London in 1909 and create sensation. – The claim of closing the pubs on Sundays is sustained by most of the counties, the Government however, which gets a substantial income out of alcohol consumption, turns them down. The Committee for Antialcoholism gets an unwilling support of the Government, yet this fact shows that through the pressure of public opinion some sort of success can be obtained.

Several sharp interpellations are voiced in the Houses of Parliament concerning the ravages of alcoholism and the responsibilities of the Government in this question. The Labor-Insurance-Fund participates equally in the fight against alcoholism; it establishes, in 1913, two institutions for the care of alcohol-addicts. The most important of all of them is, however, the one erected in Rákospalota in 1909 by the Charity Association. This sanatorium treated addicts by deprivation, it worked until 1915 under the able leadership of Dr. Fülöp Stein and cured hundreds of people. In the second decade of our century numerous alcohol-free restaurants were opened in Budapest. Antialcoholic propaganda was furthered also through several exhibitions organised by the Museum for Sociology.

ADATTÁR

Javaslatok a pesti szegénygyermek kórház átszervezésére 1848-ban

Ismeretes, hogy 1839. augusztus 15-én Schoepf-Merci Ágost megalakította a Szegény Gyermekkórház Egyesületet. Ugyanebben az esztendőben megnyithatták – közadakozással összegyűjtött pénzből – a Pesti Szegénygyermek kórházat, ... „melyben az országnak bár mely vidékéről és valláskülömbőség nélkül kisdedek ingyen gyógytassanak és egyúttal az ujjoncz orvosok a' gyógyászatnak ezen ágában ottan gyakorlatilag kiképeztessenek” ... A gyermekkórházban a megnyitáskor 12 ágy volt. Először egy bérházban, a mai Puskin (akkor Ötpacsirta) utca 8. szám alatt helyezték el, majd 1845-ben Schoepf-Merei saját házába helyezte át a kórházat, a mostani Szentkirályi utca 4. szám alá.

A kórház néhány esztendő alatt jelentősen fejlődött. 1848 közepén az Egyesület vagyona tisztán 43 000 pengő forintot tett ki. A betegforgalom is egyre nőtt. Működésének kezdetétől 1848 közepéig összesen 16 829 volt a gyógykezelt gyermekek száma, „s' ezek közül 2084 gyermeket magát anyákkal vagy dajkákkal ápolt – is” ...

Az 1848-as forradalom megmozgatta az egész nemzetet. Számos új egészségügyi szervezési feladat kidolgozására is sor került. Tudjuk, hogy nem sokkal a március 15-i forradalom győzelme után kidolgozták ... „az álladalmi közegészségi és orvosi ügy rendezéséről” szóló javaslatot. Ez az első, korszerű tervezet volt a magyar egészségügy országos rendezésére. 1848. december 5-én ismételt előkészítő tárgyalások eredményeként aláírta Kossuth Lajos rendeletét „az egészségügyi ügyben”, amelyik néhány fontosabb egészségügyi szervezési, elvi kérdést rögzített. Több járványügyi megelőző rendelkezést is kiadtak (a hagymázról, a koleráról stb.).

Gondoskodtak a tábori kórházak irányításának és ellenőrzésének a megszervezéséről. Tormay (Krenmüller) Károlyt a feldunai, Grósz Albertet az aldunai tábori kórházak felügyelőjévé nevezték ki. Flór Ferencet megbízták a kassai tábori vonalon beállítandó kórházak szervezési feladatainak meg-

oldásával. Halász Geiza a Soroksári úton levő tábori kórház felügyelő orvosa lett.

De nemcsak ilyen gyógyító-megelőző intézkedések láttak napvilágot. Napirendre került az országos lelencház megszervezése is. Ennek tervezetét Schoepf-Merci Ágost dolgozta ki s foglalta össze 1848. november 13-án a Szegény Gyermekkórház Egyesület választmányja elnökéhez írott levelében. Az Egyesület elnöke, Úrményi Ferenc 1848. december 9-én írott jelentésében értesítette a honvédelmi bizottmány elnökét, Kossuth Lajost, hogy az ... „egész vagyonát... a' Haza – oltárára leteszi és örökképpen oda ajándékozza olly nyilvános feltétel mellett, miszerint a' lelencház mellett a gyermekkórház – is folytonosan fenntartassék”...

A Magyar Országos Levéltárban megtaláltuk Schoepf-Merci Ágost és Úrményi Ferenc előbb említett levelét. Ezek szó szerint a következőket tartalmazzák:

„Tisztelt választmányi elnök!

Midőn a pesti gyermekkórház azon czélzattal az országos kormánynak átadatik, hogy a gyermekkórházi főlöszleges telke s rajtalevő épületek egy fölállítandó országos lelencházra legyének alkalmazandók, egyszersmind pedig a gyermekkórház eddigi jótékony czéljai előmozdítandók: kötelességemnek tartom, idő s költség kímélés miatt a múlt évi jelentést mellékelve, annak csak némelly főbb rovatait következőleg kiegészíteni.

A pesti gyermekkórházban orvosolt beteg gyermekek összes száma 16 829. Ezek közt az intézetben fekvők, kik egyszersmind ruházattal elláttattak 2084. Beteg anyák vagy dajkák csecsemőkkel együtt 520. Sebészi műtétesek közül különösen kiemelendőnek tartom a húgykőmetszést, melly 39 gyermekon vitetett véghez, azon nevezetes sikerrel, hogy közülük csak 4 halt meg.

A lelencházra nézve a következő adatok úgy hiszem méltánylást érdemelnek.

9 év alatt 16 829 kisdéd közt 3094 házasságon kívül született s lelenchez, s 865 árva fordult elő.

A házasságon kívül születettek közt approximative merném mondani, hogy

1. 100ra 80 meghal 1–2 éves koráig.
2. legalább $\frac{3}{4}$ rész az összes számnak a legszegényebb néposztályt illeti, s alig képzelhető – de már a fölhozott 80/100 halálozási arányból is kivehető – milly borzasztó elhanyagolt, éhség, hidegség, tisztátalanság s emészthetetlen táplálat által összerombolt testi állapotban találtnak a kisdédok.

E szerint a lelencház föladata szintolly sürgős, mint áldásteljes de egy-

szersmind nagyszerű, ha a kormány a föladat egész terjedelmének megfelelni kíván. Nem szükséges bizonyítanom, hogy a lelenczház összekötötése a gyermekkórházzal mind a két intézetre nézve a legtokéletesítőbb, legfontosabb intézkedés. Ha azonban a pesti lelenczház a legjobbak mintája után (minők főleg olaszthonban találhatnak) akként alakítatnék, hogy a lelenczek betétele az intézetbe titkon történhessék s úgy hogy a betevek (szülők egy egyéb személyek) senkitől ne láttassanak, sem neveik fölfedezése az intézetben ne legyen szükséges, akkor csupán budapestből évenként tán pár százra fölrúgna az intézetbe adandó lelenczek száma, következőleg az intézetnek mintegy 10 évesekig számított, állandó népessége az 1000st sokkal fölülmúlhatná. De hát, hányat hoznának még ezen fölül ide a vidékről? Nehéz volna e szerint sőt lehetetlen megtudni hány lelenczre körülbelül kelljen rendezni az intézetet. Célyszerűbbnek tartanám tehát az intézetet úgy megkezdeni, hogy eleinte titkos átadás ne történhessék; hanem nappal bizonyos órákban történék a fölvétel, s bizonyos, főleg a legnagyobb szegénységre vonatkozó föltételek kötetnének a fölvehetésre.

Világos, s tapasztalatilag előttünk be van bizonyítva, hogy a legszegényebbnők nem nagyon vonakodnak házasságon kívüli gyermekciket előttünk bemutatni. Pedig leginkább ezek szorulnak a lelenczházra. Vagyonosabbak, t. i. olyanok, kik havonként 5–10 p. frt. száhatnak kisdedeikre, az intézetre nem annyira szorulnak; még is, ha titkos átadás egyszer meg fog nyilni, ilyenek is legtöbbsnyire s nagy számmal adandják be kisdedeiket. Lehetne azonban fizető osztályt is felállítani, de mind ezt, mind a titkos fölvételt, mellynek célszerűségét senki sem tagadhatja, csak akkor vélem megalapítandónak, miután, úgy a mint föllebb érintém, megkezdvén az intézet működését, bizonyos idő alatt olly adatok sülnének ki, mellyek szerint mindenféle tokéletesítő s öregbbitő intézkedéseket alaposan lehetne kivinni.

E szerint nem kétkedem, hogy évenkénti 100st meg lehetne nyitni a lelenczházat ingyenes szülöházzal együtt; így ki kerülne tán 20–30 szoptató dajka; a kisdedek nagyrészt pedig falura lehetne adni.

Az ekkép valóításnak indítandó lelenczháznak, jelen gyermekkórházi épületeink, igen csekély módosítással elegendők s célszerűek lennének.

Magát a gyermekkórházat illetőleg, a jelen ingyenes 20 ágy annyira kevés, s olly fájdalmas, kellemetlen helyzetbe teszi az intézetet a szegénység nagy számánál fogva, hogy az ágyak számának tetemes szaporítása a magyar kormány intézkedéseinek legszebb s legsürgösb föladatai közé tartozik. E részben pedig mindenkélt a 10 fizetéses (24 Lo p. p. egy napra ágy, ingyenesre volna átváltoztatandó.

Pest November 13án 1848ban dr. Schoep Ágost orv. tr. s a gyermek kórház igazgatója.”

Textelt vilaselmányt elnök!

Mián a post gyermekörház arca ábrázolt az
országos Elményvár utóválatás,
hogy a gyermekörház felolvasás tölts
s nyitólévi írások és egy felolvasás.
A országos Elményvárta legyőzött
alulnarrandó, egyrészt a post
a gyermekörház évi felolvasás
sajnos elmaradtam. Különösen
nem tartom, az országos Elmény
miatt a mi felolvasás mielőtt
előre, annak az újonnan jött
szavakat továbbéltig megírásom.

A.

A post gyermekörházban or-
szosult hely gyermekörház neve
1889. Évek évek az intézetben
felvétel, és egyrészt a városlakó
állattal (1889. helye az) egy
dajkák számával együtt 200
Évek művelés körül listázom.
Egyrészt az országos Elményvárta
mely 29 gyermekörház
átolvasás végén, az országos Elmény
utólévi felolvasás az a hat év

A telekhatáron kívül a föld
közé esik egy bizonyos mértékig
tűz évenként

9 év alatt 16829 köbök föld
2024 hárságon kívül szőlővel
és lencsével, 1864 anna földet etc.

A hárságon kívül szőlővel
földtől apponimálva, minden második
évig.

1. 100⁰⁰ 80 méghat 1⁰⁰ 60 évig
2. legelővel 3 évig az éves
számmal a legelőre ismétlődő
időt, aly legelővel, de más a
földhöz 50⁰⁰ köbökön aranyból
és évekkel, melytől kezdve elhagy-
gott, 18 évig, közeleg, tisztítatlan
és emiatt a földtől által anna
munkát től állapottan találtatnak
a földet

Ez az a földhatár felvétele
mentőleg, mint a földtől és
egyébrendű nagysága, ha a földet
a földet egész legelővel megföld
az éven. Ezen kétség bizonyítottan
hogy a földhatár körülöttén a
gyermekkorok, mind a földtől
néve a földtől, a földtől, a földtől
intézkedik. Ha azonban a földtől
hár a földtől, mind a földtől, mind
földtől, a földtől, a földtől, a földtől
találtatnak, hogy a földtől, a földtől

Tisztelek Honvidelmi Bizottmányi Előrelő!

Hőstudomány szerint legnehezebb feladat az orvosnak kivédni a két gyöngyvárat, mert a gyermeknek gyöngy evezet nem volt bír a bajjal küzdeni, és most nyavalygja is nem képes megmagyarazni. — Sajnosan tapasztalásom, hogy Gyöngyváratnál az anyanyelvű orvosok a gyermeknek ezen hibában igen elmaradnak főleg az újak, mert az különben jól dolga Gyöngyváratnak azúrló Előrelője végett nem volt alkalomuk magukat a részben gyakorlatilag kiképezni.

Ezen az emberiség és a hazát igen érdekelt bajon segíteni kívánván, ösztönözött néhány hazafi, és társaságot alakított egy kivédni közharmad Beseben felállítván, melyben az orvosnak bír melly vidéki és városi külföldről is meghívottak, és egy úttal az újmagyar orvosok a gyöngyváratnak ezen hibában általánosan gyakorlatilag kiképeztesünek.

Előrelő kezűl ezen évben a Köröndög elébe, tisztán találkoztak jóvártó ügyök, és jelenben Kóspályi orvos, Ország Bizottsága, Prof. Dattányi, és Prof. Károlyi Kók, és Prof. Dattányi adja az különkülön egy ezek pengő forinttal adtak, és néhány száz forinttal évente 8 ft 7 ft áttakarás, tal járultak a jövedelmük, hogy az Ország 1839. évi évi másvodik teleben munkálatok óta meg is kezdhetők. Aki veskerő évben egy nagyobbban a jövedelmük korlatot kért, melly hűvöz ezen pengő forinttal növelni kezdült Vagyonát, és most oly állapotban van, hogy ide érvényesül a Kóspályi városban, és itt az 600 ft és talán újonnan épített egy emeletes házát, és többi, és levonván mintegy 1000 ft éves tisztelet, az ide 7 alú mellékleté mintegy 1000 ft éves három ezer pengő tő háza Vagyonnal bír, a melléklet, hogy

hogy az orosz igazgatónak ide f. ali ezekben mellékelt
jelenlve veszték addig 1879 gremmellet gregvitasat
v. ezek körül 1884 gremmellet ország anyakkal vagy de
kakkal együtt apdts. is.

Ezen Egyesüles f. ivi július 20. Bessen ivi
xendes Közgyűlési tervén megíratott, hogy a Haza Bes-
ten Lelenek házat kivon felallítani, is e vizse bíz jin-
zen veszendő telkes kézes, is tekintette viszon, hogy a
lelenek házat igen exlaxcaim müködik Egyemmelkötök.
Zal egyetomben, is hogy a Haza a lelenek házat az öst-
ket házának azon részében, melyet jelenleg lakosok
báben bíznak, ha bíz kisebb közsben azonnal elcsbe-
lipesketi, is később az épületek bővíteti: az i de
III. alá kevesebb jegyző könyvi kivonata veszt egy s-
kattal abban állapodott. még, hogy nem csak ezen Házis
de egész Vagyonát, is terkeit, is a Haza olávarára lere-
si, is összképpen oda ajándikora oly nyilvánoztól
tel alatt, miszkaint a lelenek házat mellett, a gremmellet
háza is fontos említtet kéttés céljára folytatossan fenn-
tartassik.

Miköz tehát az Egyesüles ebbeli határozatait di-
talunk ezennel nyilvánoztja, de azonint vagyon bejelenteni
azt, is hogy az atakozott Vagyonnak atakozottá válassza
nyil. Elődök Háza Antal hat melle vesztő Kéthény válassza,
Mannv tagokkal megveszgyon bízza, kik ebbeli közlással,
gáket azonnal, mikélt a Haza kivonja, teljesíteni fog,
jól. Végzetül csak háza kérik még tisztelt Elődök
Ház, miszkaint az Egyesüles említtet ezedei jegyző
könyvit, is iratait, is állatvisseni, az országos levél,
tábla leírásni, is önk említtet ottan megtartani öst-
vesztetien: törselettel masadván.

Bessen 1884. június 4. jf

Lejuts, Kólyija
Hannv. Ferencz
Egyesüles Elődök
Bessen, 1884. június 4. jf

„Tisztelt Honvédelmi Bizottmányi Elnök Úr!

Köztudomás szerint legnehezebb feladata az orvosnak kisdedeket gyógyítani, mert a' gyermeknek gyöngye teste nem soká bír a' bajjal küzdeni, és mert nyavalyáját nem képes megmagyarázni. – Sajnosan tapasztalá hazánk, hogy Egyetemünkből szárnyukra bocsátott ujjonc orvosok a' gyógyszerzatnak ezen ágában igen elmaradtak főleg azért, mert az különben jól dotált Egyetemünknek szűk klinikája végett nem volt alkalmuk magukat e' részben gyakorlatilag kiképezni.

Ezen, az emberiséget és a' hazát igen érdeklő bajon segíteni kívánván, összcállott néhány hazafi, és társaságot alapított egy kisded kórháznak Pesten felállítására, melyben az országnak bár mely vidékéről, és valláskülömbőség nélkül kisdedek ingyen gyógyíttassanak, és egy úttal az ujjonc orvosok a' gyógyszerzatnak ezen ágában ottan gyakorlatilag kiképeztessenek.

Alig került ezen eszme a' Közönség élébe, tüstént találkoztak jötevő ápolói, és jelesen Kopácsy József ország Primássa, gróf Battyányi és gróf Károlyi nők, és gróf Battyányi Lajos úr külön külön egy ezer pengő ftokat adakoztak, és néhány száz egyének évenként 5 pft adakozással járultak a' jó ügyhöz úgy, hogy az Intézet 1839^{ik} évnél második felében működését már meg – is kezdette. A' következő évben egy nagyobb szerű Sorsjáték hozatott létre, mely húsz ezer pengő ftokkal növelte cserdülő vagyonát, és most olly állapotban van, hogy ide értvén Pesten a' József-városban ösz utczában 600 □ öles telken ujjonnan épített egy emeletes házat, és tőkéit, és levonván mintegy 9000 pft-ra menő terheit az ide ./. alá mellékelt mérleg szerint negyven három ezer pengő ft. tiszta vagyonnal bír, a'mellett, hogy az orvosigazgatónak ide ./. alá eredetben mellékelt jelentése szerint, addig 16 829 gyermeket gyógyíttatott s' ezek közül 2084 gyermeket magát anyákkal vagy dajkákkal együtt ápolt – is.

Ezen Egyesület f. évi július 23^{án} Pesten évi rendes közgyűlést tartván megértette, hogy a' Haza Pesten Lelenczházat kíván felállítani, és e'végre bár pénzen szerzendő telket keres, és tekintetbe vévén, hogy a' lelenczház igen czélszerűen működik Gyermekkórházzal egyetemben, és hogy a' Haza a' lelenczházat az Intézet házában azon részében, melyet jelenleg lakosok bérből bírnak, ha bár kisebb körben azonnal életben léptetheti, és később az épületeket bővítheti: az ide ./. alá rekesztett jegyzőkönyvi kivonata szerint egy akarattal abban állapotott – meg, hogy nem tsak ezen Házát, de egész Vagyonát és terheit – is a' Haza oltárára leteszi és örökképpen oda ajándékozza olly nyilvános feltétel alatt, miszerint a' lelenczház mellett, a' gyermekkórház – is fentebb említett kettős céljára folytonosan fenntartassék.

Midőn tehát az Egyesület abbéli határozatát általunk ezennel nyilvánítja, szerentséink vagyon bejelenteni azt is – hogy az adakozott Vagyonnak át-

adására Választmányi Elnök Máhr Antal úr mellé veendő néhány választmányi tagokkal meg vagyon bízva, kik ebbeli kötelességüket azonnal, mihelyt a' Haza kívánja, tellyesíteni fogják. Végeztül tsak arra kérjük még tisztelt Elnök Urat, miszerint az Egyesületet érdeklő eredeti jegyzőkönyveit, és iratait – s által vétetni, az országos levéltárba letéttetni, s örök emlékül ottan alázatos szolgálja Ürményi Ferencz Egyesületi Elnök, Benedicti György titokmegtartatni szíveskedjen, tisztelettel maradván. Pesten 1848. ^kDeczember 9-énok.”

Schoepf-Merei Ágost tervezete és Ürményi Ferenc levele az „országos le-
lenczház” megszervezésével kapcsolatban (1848)

Idézetek lelőhelye: Magyar Országos Levéltár. Földművelés, – ipar- és Kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály. 1848. Fons. 28. Pos. 4. Prot. szám: $\frac{7293}{896}$ – 1848. Rakt. szám: 517.

Úgy hisszük, nem mondható feleslegesnek e két, fontos egészségügyi szervezési kérdést rögzítő levél ismertetése.

Forrás:

Magyar Országos Levéltár. Földművelés, – ipar- és Kereskedelmi Ministerium egészségügyi osztály 1848. Fons. 28. Pos. 4. Prot. szám: $\frac{7293}{897}$ – 1848. Rakt. szám: 517./.

Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az országos közegészségi tanács megszervezésére és első negyedszázados működésére. Doktor értekezés.

Dr. Varga Lajos

Adatok id. Bókay János életrajzához

Id. Bókai (Bock) János (1822–1884) egyik legkiemelkedőbb egyénisége nemcsak hazánk, hanem a nemzetközi orvostudomány történetének is. Az 1902 októberében tartott szoborleplezési ünnepségen Kétyl Károly rektor – a többi között – a következőképp emlékezett meg róla: „Geniális elődje, Schoepf-Merei nyomdokaiba lépve, bámulatos kitartással és önfeláldozó munkával igyekezett a beteg gyermekek kórházát tágasabbá és tökéletesebbé tenni. A fővárosnál, a társadalomban minden követ megmozgatott célja elérésére és szívós kitartása eredménnyel járt. Már a régi Ósz – ma Szentkirályi –

utcai kórházat is türrhető állapotba helyezte, de működése utolsó éveiben, 1883-ban, úgy lelke öröme e szép mintakórházat nyithatta meg, melynek építése és berendezése főleg az ő érdeme." (Orv. Hetil. 1902. 41. sz. 662–663. old.)

Bókai azonban nemcsak kórházszervezőként tűnt ki, hanem úgy is, mint a magyar gyermekgyógyászati tudomány megalapítója, és a legkiválóbb gyakorló gyermekorvosok egyike.

Rendkívül nagy – szűkebb értelemben vett – szakmai elfoglaltsága ellenére széleskörű volt orvostársadalmi – közéleti tevékenysége is. 1868–1874-ig elnöke volt a budapesti királyi orvosegyletnek. Az orvosi könyvkiadó társulatban alelnökként, majd igazgatósági tagként tevékenykedett.

Egyik oszlopa volt, hosszú időn keresztül, az országos közegészségi tanácsnak is. 1868-ban rendkívüli, 1871-ben rendes és 1882-ben újból rendes taggá nevezték ki. A magyar Országos Levéltárban megtaláltuk azt a jegyzőkönyvet, amelyik a Rupp N. János másodelnökké történt kinevezésével megüresedett rendes tagsági hely betöltéséről történt tanácsi szavazás eredményét és állásfoglalását rögzíti.

A jegyzőkönyv szó szerint a következőket tartalmazza:

„Jegyzőkönyv az országos közegészségi Tanácsnak 1870. Január 13^{án} tartott üléséről. Jelen voltak Nagyságos Kovács Sebestyén Endre Elnök Úrnak elnöklelte mellett: Rupp János másodelnök Grósz Lajos Jegyző, Kajdacsy István Jendrassik Jenő Korányi Frigyes Lumnitzer Sándor Moskovitz Mór Than Károly Wagner János rendes tagok Zlamál Vilmos Osztálytanácsos Markusovszky Lajos Minist. Titkár. 1. Elnök Úr üdvözlővén a megjelent tagokat előterjeszti, miszerint a tanács jegyzője az irodai költségekre megszabott általánynak hova fordításáról számadást nyújtott be. A benyújtott számadás megvizsgálására: Moskovitz Mór Wagner János és Zlamál Vilmos bizottságilag kiküldettek. 2. Elnök Úr előadja, miszerint a Tanács egyik rendes tagja Ó Felsége által Másodelnökké kineveztetvén czélszerűnek mutatkozik a megüresedett helynek az év elején betöltése; miután pedig az alapszervezet 5. §. értelmében a rendes tagok felterjesztésénél a tanács van hivatva véleményt adni, felszólítja a Tanácsot, miszerint véleményének kifejezést adjon. Az elnöki felhívás szerint a Tanács véleménye titkos szavazás útján állapítatott meg, melynek eredménye következő: Bókay János rendkívüli tanácstag nyert nyolcz szavazatot; Patrubány Gergely rendkívüli tanácstag nyert négy szavazatot. Minek folytán Bókay János a megüresedett tanácsi állomásra ajánlandónak véleményeztetik. Dr. Grósz Lajos az országos közegészségi Tanács rendes tagja és Jegyzője. Dr. Kovács Sebestyén Endre elnök.”

A Tanács javaslatára Bókai rendes taggá való kinevezése meg is történt. Ettől kezdve – de már ezt megelőzően rendkívüli tagként is – a tanácsban nagyon eredményes munkásságot végzett. Elnöke volt azoknak a bizottsá-

goknak, amelyek a következő kérdéseket dolgozták ki: Az orvosrendőri es
ezzel együtt a kéjelgési ügy szabályozása (1877); Az erdélyi hólyagos himlő-
járvány leküzdése (1883). Több, a tanács által kiküldött bizottság tagjaként
a következő kérdések kidolgozásában vett részt: az egészségügyi törvényjavaslat-
tervezet (I. munkaköri csoport, 1869); az erdélyi diftérijárvány leküzdése (a
tervezetben szerepelt: szükségkórházak felállítása, megfelelő számú orvos al-
kalmazása stb. 1873); az „Addimentum ad pharmacopoeam hungaricam” ösz-
szeállítása (1882); a fővárosi vízvezeték közegészségügyi hiányosságainak
megszüntetése (1882). Már ezt megelőzőleg is, 1877-ben indítványozta, hogy a
tanács hívja fel a belügyminiszter figyelmét azokra a közegészségügyi veszé-
lyekre, amelyek a főváros lakosságát fenyegetik a tisztítatlan ivóvízzel való
ellátás miatt. A tanács képviselőjében résztvevő 1883-tól még egy ideig annak
az egészségügyi csoportnak a szervező munkájában is, amelyik az 1885-i or-
szágos egészségügyi kiállítást készítette elő.

Ebből a rövid vázlatos ismertetésből is kitűnik, hogy Bókai az országos
közegészségi tanács egyik legteljesebb és legtevékenyebb tagjaként él em-
lékeztünkben.

FORRÁS:

Orvosi Hetilap. 1902. 41. sz. 662–663. old. Magyar Országos Levéltár
B. M. eln.–I. B.–228. Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös
tekintettel az országos közegészségi tanács megszervezésére és első negyed-
százados működésére. Doktori értekezés.

Dr. Varga Lajos

Adatok Flór Ferenc életrajzához

Az 1848-as forradalom bukása után a csaták és a politikai élet hőseit üldö-
zőbe vették. Voltak, akikre mindjárt sor került, voltak, akikre csak később.
Balassa Jánost az Új-épületbe zárták. Kéthónapi fogság után engedték szaba-
don, és csak 1851-ben helyezték vissza véglegesen állásába. Schoepf-Merci
Ágostonnak már 1849 júliusában menekülnie kellett. Angliában telepedett le
és soha nem látta viszont hazáját. Csatáry (Grósz) Lajos Törökországba me-
nekült. Török katonai szolgálatba állt. 1852-ben térhetett vissza. Korányi Fri-
gyest 1852-ben Bécsből kiutasították. Nagykállóba internálták, 12 esztendő el-
teltével engedték csak meg a Pestre való feljövételét. Lumniczer Sándort
minden állásától megfosztották. Hosszú évekig magánykórházra kényszerít-
tették. Markusovszky Lajost Klagenfurtba vitték, minden állásától megfoszt-
tották. Visszatérte után még hosszú ideig nem vállalhatott hivatalos állást.
Flór Ferenc, a főváros későbbi tisztifőorvosa és a Rókus kórház igazgatója

ist allenfalls anzuweisen. Auf dem auf
dem Wappstein eingetragene
Brett von 10 Fuß Länge 50
Wagners
J

sem kerülhette el a bosszuállást. Vidékre internálták, és rendőri felügyelet alatt tartották. Csak 12 év elteltével térhetett vissza faluról a fővárosba.

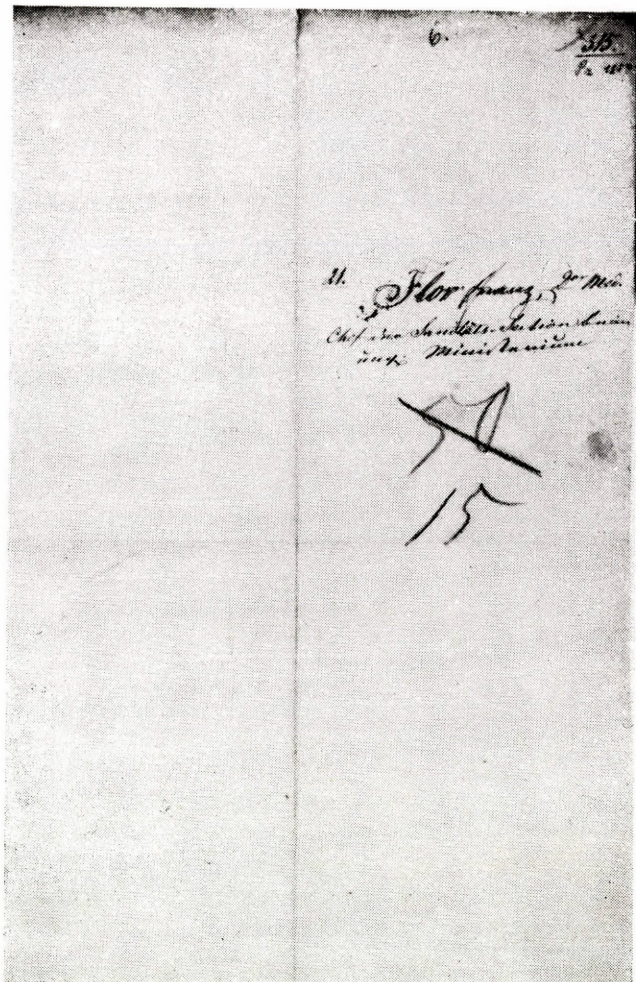
Flór Ferenc, Schoepf-Merei Ágoston, Pölya József és mások ellen köröző levelet adott ki Haynau. A Flórra vonatkozó körözüvény abban a német nyelvű, nyomatot felírásban jelent meg, amelyik a Kossuthra, Petőfire, Irányira, Perczelre, Szemerére és a többi vezető politikusra vonatkozó adatokat is tartalmazta. A Magyar Országos Levéltárban megtaláltuk Haynau titkos utasítását, és melléte Flór Ferenc személyleírását is. Ezek magyar fordításban a következőképp szólnak:

„5. Woroniecki III. A. 1. Pol. Sec. 4491. Sz. $\frac{1376}{5299}$ 4491.

A bécsi cs. k. kormányzathoz eljutott a mellékelt névjegyzék azokról a lázadó vezérekről és egyéb, a magyar forradalomban kompromittált személyekről, akik jelenleg Konstantinápolyban tartózkodnak, vagy pedig Sumlában őrizetben vannak. A vezérékként feltüntetett egyének részvétéléről a hírlapokban és a hivatalos ügyiratokban ismert tények olvashatók, de nem ugyanez a helyzet azokra a személyekre vonatkozóan, akik jelenleg környezetüket alkotják. Abban a valószínű feltételezésben, hogy a továbbiakban ebben az irányban hivatalos megállapítások lesznek szükségesek, a legnagyobb mértékben kívánatos annak a kiderítése, hogy a második kategóriába tartozó személyek közül kik ellen állnak rendelkezésre ismert tények, hogy ezeket adandó esetekben megfelelően fel lehessen használni. A cs. k. Rendőr-sectionára hárul tehát a feladat, hogy a vonatkozó és ott bizonyára meglevő adatokról hiteles másolatot küldjön be. Pesth, 1850. február 20.^{án} Haynau tábornagy sk. – A cs. k. Rendőr-sectionának Pesten.” (Magyar Országos Levéltár. Polizei Section des k. k. III. Armen Comandos für Ungarn und Siebenbürgen 1849–1851. No. $\frac{1376}{5299}$ 1850.)

„Személyleírás Flór Ferencről. Kora: 38–40 éves. Családi áll.: Nős; Vallása: katolikus, nyelvismerete: német, magyar, latin. Foglalkozása: orvosdoktor, a pesti polgári kórház volt igazgatója, legutóbb az egészségügyi osztály főnöke a magyar minisztériumban. – Testalkata: középmagas, kissé alacsony, arca: kerek, arcszíne: egészséges, Homloka: alacsony, Hajszíne: szőke, Szeme: szürkékék, Szemöldök: világosbarna, Orra: hosszúkas, Szája: rendes, Fogsora: teljes, Álla: kerek, Szakáll: szőke bajusz, áll- és oldalszakáll. Különös ismertető jelei: Rövid nyak, kissé büszke, méltóságteljes járás. Ruházata: magyar.” (Magyar Országos Levéltár. Polizei Section des K. K. [III.] Armen Comandos für Ungarn und Siebenbürgen, 1849–1851. $\frac{315}{Pz.}$ 1850.21.)

Az ismertetett levéltári és fényképmásolatban is bemutatott iratok adatul

szolgálnak annak megvilágosítására, milyen módon igyekezett a szabadságharc leverése után a gátlástalan reakció legjobbjaink ellen „kompromittáló” adatokat gyűjteni.

FORRÁS:

Magyar Országos Levéltár. Polizei Section des k. k. III^{ten} Armen Comandos für Ungarn und Siebenbürgen, 1849–1851. No. $\frac{1376}{5299}$ 1850. – Magyar Országos Levéltár. Polizei Section des k. k. (III) Armen Comandos für Ungarn und Siebenbürgen, 1849–1851. $\frac{315}{Pz.}$ 1850. 21. – Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az országos közegészségi tanács megszervezésére és első negyedszázados működésére. Doktori értekezés.

Dr. Varga Lajos

Adatok Högyes Endre életrajzához

Högyes Endre (1847–1906) a magyar orvostudomány egyik kiemelkedő alakja, büszkesége. De nemcsak az orvostudományi kutatásból vette ki fáradságtalanul a részét, hanem az orvostársadalmi életnek a haladást szolgáló megmozdulásaiból is.

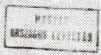
Mint ismeretes – a többi között – a természettudományi társulat választmányi tagja, egyik alelnöke, az orvosegylet igazgatótanácsi tagja, a magyar orvosi könyvkiadó társulat másodtitkára, 1893-tól pedig elnöke volt. Az országos közegészségi tanácsban is széleskörű, eredményekben gazdag munkásságot fejtett ki. 1889-ben nevezték ki a tanács rendkívüli tagjává. Két évvel később, 1891-től már rendes tagként dolgozott a tanácsban. Köztudott az is, hogy számos elismerésben részesült, 1898-ban a miniszteri tanácsosi címet is megkapta. Erre az előterjesztést az országos közegészségi tanács akkori elnöke, Korányi Frigyes készítette. Ezt a hivatalos levelet, amelyik Högyes Endre eddigi munkásságának részletes értékelését is tartalmazza, megtaláltuk a Magyar Országos Levéltárban. Tekintettel arra, hogy ez Högyes működését Korányi megítélésében tárja elénk, helyesnek és indokolt-nak látszik, hogy azt teljes egészében nyilvánosságra hozzuk, és eredetiben is bemutassuk. Korányi Frigyes előterjesztése szó szerint a következőket tartalmazza:

As országos köznevelési Tanács elnöki felhatalmazás.

Hagyományok Polgármestere. Mr.
Köznevelési Tanács!

Aranyos elnök úr! Örömmel tudom, hogy az országos köznevelési tanács feladatai mellett a köznevelési és a köznevelési tanácsok munkájában is részt vesznek a köznevelési tanácsok munkájában. A köznevelési tanácsok munkájában részt vesznek a köznevelési tanácsok munkájában. A köznevelési tanácsok munkájában részt vesznek a köznevelési tanácsok munkájában.

Hagyományok Polgármestere, a köznevelési tanácsok munkájában részt vesznek a köznevelési tanácsok munkájában. A köznevelési tanácsok munkájában részt vesznek a köznevelési tanácsok munkájában.

1900. évi...

1. oldal

4
A szarvas Királyság Tennissel 1889-ⁿ is.
Ben rendkívül, 1891tes penze lappai lett kievül.
A szarvas keresztény, katolikus jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által

A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által

A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által

A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által

A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által

A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által
A szarvas keresztény jelű annak által

A szarvas keresztény jelű annak által

Amsterdamsche bank van 1000 gulden
 tegen bank van 1000 gulden van 1000
 gulden - een halven krommenen - met
 een halven krommenen, met 1000 gulden
 a 1000 gulden, met 1000 gulden
 van 1000 gulden, met 1000 gulden
 van 1000 gulden, met 1000 gulden.

Amsterdamsche bank

Bank van 1000 gulden 1877

Amsterdamsche bank
 van 1000 gulden
 van 1000 gulden
 van 1000 gulden
 van 1000 gulden

7

K. U. M. B. DEUT. MINISTERIUM	
EXP.	NO.
2454	
EXP.	NO.

König.
Hagenstrasse

Kaiserlich
Postamt Nürnberg
Postfach 100

Intelligence

U. a.
fr. Koenig's Briefe
an Königin Elisabeth
von Preussen

T

1858
1859

ki kirendetevén eslévénél,
munkáknál, a megújítsák hely-
nél, az es eljött betöltésé-
után pedig az alapvetésnél
S. S. vitézkéhen a reudas la-
gal, feltérjésitési és a támasz
hivatás van eslévénél adni,
felvételje a támaszot missi-
vitéz vitézkéhenél, kélje,
vitéz adja on.

es elvitéz felkérés számt a
Támasz vitézkéhenél tészes szá,
vadás utján eljöttéttétt
meg, melynek eslévénél ki-
vitéz.

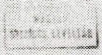
Békay János vitézkéhenél
támasztag nyert nyelje száms.
vitéz.

Petrubiny György vitézki
vitéz támasztag nyert nyelje
számszát.

Ki nek feljött Békay
János a megújítsák támasz.
si államvitéz a jantámasz
vitézkéhenél.

Dr. Eszter László
az országos köznevelési tanács
reudas tagja és fejezője.

E. Kovács László
vitéz

„Az országos Közegészségi Tanács elnökétől.

Nagyméltóságú Belügyminister Úr! Kegyelmes Uram! Azon törekvés által vezetettve, hogy az ország közegészségügyének fejlesztésére törvényszerűleg is hivatott országos Közegészségi Tanács tevékenysége üdvös serkentésben részesüljön, kötelességemnek ismerem mindig, hogy a Tanács azon tagjaira a kik közegészségügyünk előbbre vitelére a Tanács körén belül valamint a közélet más terein kiváló érdemeket szereztek, időnként Nagyméltóságod magas figyelmét felhívjam és az azok iránti állami méltánylásnak kitüntetések alakjában nyilvánítására Nagyméltóságodnak tiszteletteljesen ajánljam. Nagyméltóságod, valamint Nagyméltóságodnak a belügyi kormányzatban elődei azon megtisztelő bizalomban részesítettek, miszerint az általam indokolva történt előterjesztéseket magas figyelmükben részesítették, s' így a Tanácsnak több tagja ilyen kitüntetésben tényleg részesült.

Ugyanczen törekvés vezet most, midőn Nagyméltóságodnak magas figyelmébe bátorkodom ajánlani Högyes Endre egyetemi orvostanár urat az országos Közegészségi Tanács rendes tagját.

I.

Högyes Endre tanár nagyjelentőségű közegészségügyi tevékenysége az 1882^k évre nyúlik vissza, a mely évben a földművelés, ipar és kereskedelemügyi magyar kir. Minister Úr által egy bizottság elnökévé lett kinevezve melynek feladataul a lépfene gyógyításának tanulmányozása lett kitzúve.

Ezen tevékenység fénypontját képezi a budapesti Pasteur-intézet megalakítása.

Ugyanis 1887^k évben a m. k. közoktatási Minister Úr dr. Högyes Endre tanárt bizta meg a Pasteur által feltalált cbvészyógymód megvizsgálásával. Ezen vizsgálatok eredménye gyanánt Högyes tanár hosszú kísérleti munkásságára támaszkodva kimutatta, hogy a Pasteur cbvészyógymódjának positiv gyógyító hatása van, egyúttal pedig Högyes tanár a Pasteur-féle gyógyeljárásnak egy különmemű, ma már a tudományos világ tégkörében ismeretes módosítását állapította meg, és ezen munkásság folyamánya gyanánt a m. kir. Vallás és Közoktatásügyi Minister Úr által 1890^{ben} a veszett cbmarott emberek a veszettség kitörésének megakadályozására szolgáló védő oltások eszközlése céljából fel lett állítva a Budapesti Pasteur intézet, és annak főnökévé Högyes Endre tanár kinevezve. Ezen intézet nagy horderejű kihatása nyilvánul abban, hogy míg előbb a veszett cbmarott egyéneket nagy idő és pénz áldozatokkal s' ezért csak igen megszorított számban Párisba kellett küldeni gyógyítás végett; a Budapesti Pasteur intézet még nem egészen két évi fennállása alatt több mint 5000 cbmart egyén lett kezelve azon fényes

sikerrel, a melyet a Közoktatási Ministeriumnak, valamint a magyar tudományos Akadémiának beterjesztett évi kimutatások tanúsítanak.

Az ország közegészsége fejlesztésében nagy érdemül kell betudni Högyes Endre tanárnak, hogy az általa szerkesztett „Orvosi Hetilap” a mely közismerten a magyar orvosi szakirodalomban vezető lapot képez, egy rendszeres mellékletgyanánt a „Közegészség” című, hazánk legjelesebb közegészségügyi szakembereinek munkáit magában foglaló folyóirat jelenik meg.

„Az országos Közegészségi egyesületnek” több éven át alelnöke volt.

Az országos Közegészségi Tanácsnak 1889^k évben rendkívüli, 1891^{ben} rendes tagjává lett kinevezve s' ezen tanácsban, különösen pedig annak állandó járványbizottságában mély tudománya és ernyedetlen buzgalma folytán kiválóan hasznos tevékenységet fejt ki.

II.

A midőn Högyes Endre tanár közegészségügyi tevékenységének főbb mozanatait eként felsoroltam, mégis csak hiányos képét nyújtánám hazánk ezen egyik jelesének, ha nem egészíteném ki más irányú tudományos tevékenységének feltüntetésével is.

Dr. Högyes Endre 1875^{ben} a Kolozsvári Ferencz-József egyetemen, 1883^{ban} pedig a budapesti Kir. m. egyetemen az általános kór és gyógytan tanárává lett Ő Felsege a Király által kinevezve. Mindkét esetben nem pályázat, hanem az illető tanártestületek meghívása alapján lett kinevezésre előterjesztve.

Mindkét egyetemen, több éven át lett megválasztva Dékánnak. Kolozsváron ő alkotta meg 1876^{ban} az orvos természettudományi társulatot, a mely azóta tudományos életünk egyik központjává vált. Ezen társulatnak 3 éven át elnöke volt.

1876^{ban} a Közoktatási m. k. Minister Úr által a londoni nemzetközi taneszköz-kiállításnak tanulmányozása végett lett kiküldve.

A Milleneum alkalmával a magyarországi „felsőbb oktatásügyről” a közoktatásügyi Ministerium által kiadott munkában ő írta meg az „orvosi oktatás” szakaszát.

Högyes tanár a közméltánylásnak számos kitüntető jelében részesült. A Magyar Tudományos Akadémia 1881^{ben} levelező, 1889^{ben} rendes tagjává választotta meg. Ugyan csak a magyar tud. Akadémia a „Vesztség gyógyításáról” írt munkáját a Marczibányi díjban részesítette.

A Magyar orvosi könyvkiadó társulatnak több évtől óta elnöke.

Számos hazai culturalis és humanitárius társulatnak igazgatósági, választmányi, alapító tagja.

Az előadottak alapján mély tisztelettel bátorkodom Nagyméltóságodnak ajánlani, hogy dr. Högyes Endre közegészségügyi tanácsost és egyetemi ta-

nárt ő Császári és Királyi Apostoli Felségének kitüntetésre ajánlani méltóztassék.

A kitüntetés minőségét illetőleg azon alázatos nézetemnek adok kifejezést, hogy úgy mint a Tanács számos más kiváló tagja a Ministeri tanácsosi czímmel lett kitüntetve, Högyes tanárnak ezen czímmel való kitüntetése – nem habozom kimondani – úgy a szakkörökben, mint általában mindazokban a kik culturalis életünk tényezőit ismerik: osztatlan megelégedést keltene.

Budapest május 26^{án} 1897.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

dr. Korányi Frigyes

az országos Közegészségi Tanács elnöke.”

(Magyar Országos Levéltár. B. M. eln. 1896.–I. B.–4472. alapsz.)

FORRÁS:

Magyar Országos Levéltár. B. M. eln. 1896.–I. B.–4472. – Részletek a magyar közegészségügy történetéből, különös tekintettel az országos közegészségi tanács megszervezésére és első negyedszázados működésére. Doktori értekezés.

Dr. Varga Lajos

KÖNYVISMERTETÉS

J. Thorwald : A sebészek évszázada

(Gondolat Kiadó. Budapest, 1959.)

Ez a könyv példája, hogyan lehet lebilincselő, lírikus, regényes formájú orvostörténelmet írni úgy, hogy abban a szakember is megtalálja az őt érdeklő anyagot. Még egy sajátosságot kell kiemelnünk: az orvostörténelmel foglalkozó művelt hazai nagyközönség, de a szakemberek javarésze is, hogy úgy mondjuk „meglátta a hold másik oldalát”. A magyar orvoslás a múltban a német orvosi iskola követője volt és így természetesen az orvostörténeti kutatás is német hatás alatt állott. Thorwald a régóta ismert orvostörténeti anyagot teljesen új oldaláról, új megvilágításban, előttünk eddig nagyrészt ismeretlen adatokkal gazdagon ellátva mutatja be. Az is elismerésre méltó, hogy miközben az emberiséget mélységesen érintő problémákat tárgyalja, mindig emberi közelségbe hozza azt az embert, akit a világon elsőnek altattak el, akinek először távolították el a petefészkek-tömlőjét, vagy akin először végeztek vesekiirtást. Ezeket az eseményeket nemcsak a pusztán név és dátum adja hírül az olvasónak, hanem történelmi veretű, igazán regényes korrajzot ad mellé a szerző, amely élesen bevilágít a kor társadalmi viszonyaiba is. Már az első sorok elének vetítik a danville-i lovasdoktor, McDowell remekbe rajzolt alakját, s aki ezt az epikus szárnyalású, de amellet történelmi adatokban pontos történetet figyelmesen végigolvasta, az tulajdonképpen egy fiatal, államiságának legkezdetén élő nép orvostársadalmának gyökeréig hatolt le. A kemény, nehéz életet élő telepeselek doktora maga is kemény ember volt, bár európai értelemben véve nem is volt doktor, előtanulmányai a korabeli orvosokéhoz képest igen szerények voltak, valójában orvosi diplomát sohasem szerzett. Az akkori hivatalos orvostudomány lehetetlennek tartotta a has megnyitását, a babonás, primitív, műveletlen lakosok a műtét hírére akasztáshoz készülnek, s a sheriff az utolsó pillanatban, a sikeres műtét hírével tudja csak az izgatott, nyugtalan tömeget széteszlátni. Az eltávolított daganat 21 font súlyú volt, s a doktor napokig ült éjjel-nappal a beteg ágya mellett és várta az eredményt. És a beteg? A betegségtől el-

gyötört, kemény telepes asszony napokat lovagolt az őserdőben, míg a doktor házához ért, és énekelt, mialatt a doktor minden érzéstelenítés nélkül felvágta a hasát. 5 nappal a műtét után a pioneer asszony 60 mérföldet lovagolt, hogy övéihez hazajusson. És a tudósok? Amikor 1816-ban, hét évvel az első sikeres műtét után McDowell végre rászánta magát és eseteit a világnak hírül adta, az egyetem tudós professzorai megállapították, hogy McDowell cikkei csak arra alkalmasak, hogy egyszer s mindenkorra eloszlassák azokat a gondolatokat, hogy az ilyen műtétek hasznosak lehetnek. McDowell 13 esete közül 8 ragyogóan sikerült s az egyszerű, tisztalelkű orvospioneer válasza a tudomány hivatalos urainak ez volt: az új operáció a sebészet kontárainak és majmolóinak, akik csak a tankönyvekre és a tekintélyek szavára hallgatnak, maradjon érthetetlen, már csak a betegek érdekében is. Évtizedeknek kellett eltelnie, míg a kentucky-i lovasdoktor az egyetemek és kórházak tudós sebészei a megkezdett úton követni merték.

Megkapó érdekességű az a kép is, amit a bostoni sebészről, Warrenről kapunk a szerzőtől. A nagy európai orvosi iskolákban tanult, képzett sebész a tenger sok emberi fájdalom közepette rideggé, a szenvedéssel szemben érzéketlenné edződött, s az emberi fájdalmat, szenvedést megdönthetetlen szűkségszerűségnek ismerte meg.

1846. október 16-án a bostoni kórház műtőjében indult meg az első narkózással a modern sebészet évszázada. Valóban drámai jelenet lehetett, amikor az emberi szenvedésektől rideggé és cinikussá edződött sebész először észlelte, hogy kése nyomán nem támad kétségbeesett sikoly a beteg ajkán. A rideg, cinikus, hidegvérű Warren arcán könnyek csordultak végig, amikor ráeszmélt, hogy a sebészet megdönthetetlennek vélt jelensége, a fájdalom kikapcsolható, s a fájdalom megszüntetése altatással – annyi csalódás és csalás után – nem szélhámoság, hanem valóság, a kor legnagyobb felfedezése. Amikor Morton elaltatta Gilbert Abbotot és Warren a megszokott villámgyors mozdulattal végezte el az első bemetszéseket, Warren csodálkozó arccal hajolt a mozdulatlan páciens fölé, s amikor a műtétet befejezte, a halotti csendben csak ennyit mondott: „ez már nem szemfényvesztés!”

Nem kevésbé lebilincselő az a rajz sem, amelyben a szerző a narkózis európai diadalútját tárja elénk. Emberi nagyságokat és mélységeket vetít elénk Wells, Morton és Jackson harca a prioritásért. Ez a harc egyben betekintést enged egy új társadalom életébe is, amelyet már kialakulásának legkorábbi szakaszában a pénz hatalma mozgat és irányít.

A kövek c. fejezetben nagyon szép és összefoglaló rajzát kapjuk a közmetszés történetének. Igen érdekes az indiai orr című fejezet, amelyben a plasztikai sebészet kialakulásának regényes, de történelmi hitelességű leírását olvashatjuk.

A Margarétha Kleb poklának története tulajdonképpen az urológiai seb-

szet megszületésének megkapó jellemzése. Talán ebben a fejezetben tűnik szembe e sajátos orvostörténelmi munka legnagyobb érdeme, amelyben nemcsak az orvosok és munkájuk jellemzése és leírása a főtéma, de szóhoz jut a másik oldal, a beteg is. Margarétha Kleb állapotának jellemzése egyben ragyogó társadalomtörténeti dokumentum is. A szerencsétlen műtét következtében kialakult sipolyok miatt önmagának és a társadalomnak egyaránt elviselhetetlen proletárasszony szinte élő emberként vánszorog elénk a könyv lapjairól, de élő emberként hat a szokatlan merészsgű új műtétet kitervező, és arra a kísérletek sorozatával készülő Simon professzor is.

A magyar olvasónak és orvostörténésznek jólesik olvasni a Semmelweis-ről írt fejezetet. Magyarországon kevesen tudják, hogy nekünk, szakembereknek mindig újra és újra küzdenünk kell, hogy a külföld elismerje a mi nagy Semmelweisünket, hogy végre tudomásul vegyék: Semmelweis a magyar nép fia volt.

A Semmelweisről szóló fejezet érdekes adata Holmes doktor megemlézése, aki 1843-ban írt egy kis könyvecskét „A gyermekágyi láz ragályossága” címmel, amelyet annyi mással egyetemben a tudomány hivatalos körei elutasítottak. Ez a fejezet egyébként nem éri utól szárnyalásában a többi, sablonosnak hat, nem érezzük az elmélyülést, teljesen hiányzik belőle az egybeült eleven, környezetleíró készség, megelevenítő erő.

Ezen természetesen nem szabad csodálkoznunk, hiszen Semmelweis munkaterülete egybeesett az angolszász orvosi iskola legnagyobb büszkeségének, Listernek kutatási területével, s csak természetes, hogy a szerző szívéhez, kulturáltságához Lister közelebb esett, kézzelfoghatóbb volt. Ami egy szegény, elnyomott kis nép lángeszű fiának nem sikerült, az sikerült a teljesen más életkörülmények között élő angol tudósnak. A nehézségek azonban itt sem voltak kicsinyek. Igaz ugyan, hogy Lister ismerte Pasteur zseniális kísérleteit, azonban a sebet mégsem lehet kifőzni, sem görbe retorta nyakkal körülvenni, mondotta Lister az öt meglátogató kollégának. Ám a véletlen közbeszólt. A carlislei földeket szennyvízzel locsolták, s a környéken ugyanaz a kellemetlen, rothadásszag terjengett, mint akkoriban szerte a világon mindenütt a kórházak sebészeti kórterméiben. Crooks doktor ajánlatára ezt a szagot egy kátrányból készült anyaggal – karbolsavval – üzték el, s ez adta az ötletet Listernek, hogy retortanyak vagy főzés helyett karbolba áztatott szövettel tartsa távol a mikrobákat a sebtől. Így eshetett meg, hogy a tudós amerikai látogatót Lister kórterméiben a rothadás édeskés, enyészetet felidéző szaga helyett a karbol szokatlan illata fogadta, s Lister büszkén mutatta látogatójának a fiatal munkást, aki munka közben nyílt törést szenvedett el, s akinek végtagját a csonkolástól a karbolba áztatott szövetből készült kötés mentette meg. Ma fel sem tudjuk mérni, mekkora lehetett a tudós amerikai doktor látogató megdöbbenése, hiszen ő maga is végtagok tucatjait cson-

kolta az amerikai polgárháború alatt nyílt törés esetében ugyanúgy, mint akkoriban a világ minden sebésze.

Am a maradiság félelmetes nemzetközi nagyhatalom. Lister cikkeit általános ellenszenv fogadta. A nyilvános előadás kudarcba fulladt, s utána ki-méletlen sajtóhadjárat indult meg ellene, s még hosszú évek múlva is diákok és sebészek énekeltek divatos gúnydalokat a mikrobákról. Lister azonban magányba és elszigeteltségbe taszítottan is töretlenül bízott elveiben, s a mellőzésekért bőségesen kárpótolta 1875-ben tett németországi útja, amely a hazájában félreismert sebészek az első elégtételt jelentette.

A könyv azután továbbvezet bennünket, és regényes megfogalmazásban elénk tárja a nagy vívmányok gyümölcseit: a gyomron, vakbélén és más szerveken végzett műtéteket. A komor történetek mellett mint kedves színelő-
tűnik fel a gumikesztyű kialakulásának humoros csattanóval záruló elbeszélése.

A nagyközönség érdeklődésén kívül sebészeink figyelmére is feltétlenül számot tarthat az első szívműtétről adott tudósítás. Willhelm Justus kertészlegényt ismeretlen merénylök döfték le 1896. szeptember 7-én s két napig élet és halál között vívódott, amíg a szabadságáról visszaérkező Rehn meg nem operálta és el nem varrta a sérült szív sebéit. Világszenzáció: „A szentek szentje feltárult a sebész előtt” – ahogy a szerző mondja. A lenyűgöző történetek sora itt lezárul, hiszen ami utána jött a sebészet történetében, az már a ma embere számára érzékelhető közelségben van. A könyv elolvasása után mégis hiányérzetünk támad, s ennek egyszerű a magyarázata. Kiadóink szép és eredményes munkáját dicséri az a hatalmas és a legszélesebb néprétegeket felölelő olvasótábor, amely az utolsó évtizedben alakult ki. Míg azelőtt az irodalomban kevésbé járatos olvasó olvasmányának írójáról semmit sem tudott, addig a népi demokrácia kiadói mindig módot találtak arra, hogy bemutassák az írókat az olvasónak, s a kitűnő szakemberek szerkesztette méltatás a kevésbé olvasott embernek is nagyszerű tájékoztatót adott. Az általános kulturáltság javát szolgálja az is, hogy könyvkiadásunk lehetővé teszi a nehéz idegen szavak helyes kiejtését, a bonyolultabb fogalmak megmagyarázását, a szükséges kortörténeti összefüggések megvilágítását, s megadja a kérdéses téma hazai vonatkozásainak vázlatát. Ezt ebben a könyvben mind nélkülözzük, pedig meggyőződésem, hogy a hazai nagyszámú olvasótábor legműveltebb rétegének is hasznára vált volna, ha felhívják a figyelmét pl. arra, hogy 1846. október 16-a után Pesten 1847. február 5-én Balassa már étterrel altatott, pedig akkortájt hetekig jött a vitorlášhajó Amerikából Európába. A Semmelweis fejezethez is sok mindent kellett volna még hozzáfűzni. Hiszen a nagyközönség nem tudja, hogy még ma sem állították helyre Semmelweis szülőházát, amelyre pedig a benne felállítandó orvostörténeti múzeummal együtt égető szükségünk lenne. Talán azt sem lett volna érdemtelen

megemlíteni, hogy Lister európai körútja során Magyarországon is járt, s itt Markusovszky, a hazai orvostudomány nagy alakja látta vendégül, az a Markusovszky, akit Schuh bécsi professzor altatott el étterrel, az új eljárást ki-próbálandó. Kétségtelenül érdekes VII. Edward angol király vakbélműtétének története 1902-ből, de a szakembereken kívül jóformán senki sem tudja, hogy a magyar sebészlet egyik megalapozója, Herczel először már 1892-ben végzett hazánkban vakbélműtétet. Az akkor uralkodó császári ház egyik tagjával kapcsolatban Herczel ugyanolyan nehéz feladat előtt állt, mint az angol király sebésze, és feladatát sikeresen meg is oldotta. A gyomor-fejezettel kapcsolatban elengedhetetlen Pólya megemlítése, aki még ma is a világon leginkább ismert magyar sebész. S ha nálunk ugyan nem is akadt sebész, aki a századforduló táján szívet operált volna, de volt olyan sebészünk, mint Fáy-Kiss, aki korát messze megelőzve, 1907-ben dolgozta ki a nagyerek varratának módszerét.

Számos példát sorolhatnánk még fel, és éppen ezért sajnálatosnak tartjuk, hogy éppen ebből a kitűnő könyvből hiányoznak azok a megjegyzések, amelyek, ha vázlatosan is, de tájékoztatást adnának a megfelelő fejezetek magyar vonatkozásaira.

Dr. Balogh János

